

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОЛЯДЕНКО ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 81.161.2'373

ДИСЕРТАЦІЯ
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ
КОНЦЕПТУ “СТРАХ”
В УКРАЇНСЬКІЙ НАЇВНІЙ ТА НАУКОВІЙ КАРТИНАХ СВІТУ

10.02.01 – українська мова

035 – філологія

Подано на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів

мають посилання на відповідне джерело

Науковий керівник –
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу граматики та наукової термінології
Казимилова Ірина Андріївна

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Коляденко О. О. Лексико-семантична репрезентація концепту “страх” в українській наївній та науковій картинах світу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Інститут української мови НАН України. – Київ, 2018.

У дисертації вперше в українському мовознавстві комплексно досліджено механізми концептуалізації емоції страху наївною та науковою свідомістю; описано лексико-семантичні засоби репрезентації відповідного фрагмента емоційної концептосфери в українській загальноживаній та науковій мові.

У дослідженні розпрацьовано окремі теоретичні положення нових напрямів мовознавчих студій – лінгвоконцептології та лінгвістики емоцій. Систематизовано підходи до вивчення фрагментів емоційної картини світу, скореговано визначення термінопоняття “емоційний концепт”. Його витлумачено як багаторівневе поліструктурне ментально-мовне утворення, яке, з одного боку, є емоційною формою пізнання світу й через переживання корелює з мисленневими формами, з другого, – сукупністю елементарних смислів, тобто осмислених суб’єктом пізнання (наділеним певними віковими, гендерними, психічними та ін. характеристиками), представником певної соціальної групи (етнічної, професійної тощо) емоції. Такий підхід до вивчення емоційних концептів уможливив перегляд структури цих ментально-мовних одиниць. З’ясовано, що як одиниця пізнання емоційний концепт є складною єдністю простих і складних ментальних та ментально-мовних утворень, серед яких, на тлі інших, вирізняється емоційний образ, який у формі суб’єктивних переживань фіксує у людській свідомості об’єкти дійсності. Як одиницю емоційного досвіду та знань про емоційну сферу буття індивіда / етносу / людства загалом емоційний концепт формують такі змістові компоненти: емоційний, когнітивний, конативний, етнічний,

соціальний, індивідуально-особистісний компоненти, комунікативно значущий компонент, а також компонент епохи.

Структурні елементи емоційного концепту неоднаково представлені в свідомості людини. Це залежить і від онтології об'єкта емоційного пізнання, і від типу свідомості, і від форми репрезентації знань про емоцію тощо. Відповідно у дисертації запропоновано класифікацію емоційних концептів за такими критеріями: психічна організація суб'єкта відображення, його соціального статусу, фізіологічні характеристики; спосіб вираження; сфери функціонування; перебіг у часі; актуальність; представленість в межах певної культури.

Оскільки страх – одна з базових людських емоцій, яка має визначальний вплив на людське існування, відображена в свідомості всіх представників етнічної спільноти, має значний арсенал мовних засобів репрезентації, для дослідження обрано саме цей фрагмент емоційної концептосфери. Залежно від типу свідомості, що рефлексує емоційний досвід, і сфери функціонування знань, емоційний концепт “страх” описано як наївний та науковий.

Ім'ям наївного концепту визначено лексему *страх*, яка є домінантою та ідентифікатором лексико-семантичного поля та вирізняється на тлі інших вербалізаторів концепту частотністю, синтаксичною полівалентністю, поліфункціональністю та полісемантичністю. За загальномовними лексико- й історіографічними джерелами описано фреймову структуру поняття “страх”, схарактеризовано його з погляду походження. У фреймі “страх” встановлено слоти “[емоційний] стан-реакція”, “каузатор”, “експерієнцер”, “внутрішній вияв”, “зовнішній вияв”, які уможливають опис поняттєвої структури концепту через ситуацію емоційного реагування. Проаналізовано парадигматику лексеми *страх* й встановлено, що всі одиниці відповідного лексико-семантичного поля маркують слоти та субслоти його фреймової організації.

На широкому матеріалі детально систематизовано типи метафоричних

моделей – донорські сфери, які через структурування одного концепту в термінах іншого залучаються для утворення різноманітних українських фразеологічних одиниць з винахідливими відтвореннями наївного образу страху.

Для опису-моделювання наївного емоційного концепту залучено також дані вільного психолінгвістичного експерименту, в якому взяли участь 660 інформантів обох статей, різного професійного і соціального статусу, представники різних регіонів України. У результаті дослідження зафіксовано кількісний розподіл асоціацій за слотами фреймової структури серед жінок і чоловіків (їхні уявлення про експерієнцера та каузатора, про внутрішній та зовнішній вияв емоційного реагування), їхнє ставлення до соціально-культурних активаторів, які формують людину як соціальну істоту. Запропонована модель дала змогу пояснити особливості формування корпусу репрезентантів емоційного концепту, установити їхню локалізацію в межах номінативного поля. Установлено, що варіативність наповнення фреймової структури зумовлена передусім особливостями суб'єктивного світосприйняття, а також соціально-біологічними характеристиками, гендерними та віковими.

З'ясовано, що у науковій мовній картині світу досліджуваний емоційний концепт репрезентовано лексевою *страх*, поліфункціональність якої ілюструє зону перетину побутових та наукових знань. Термін *страх*, мовна форма вираження наукового концепту, є однією з ключових, базових одиниць терміносистеми психології. Відповідно, найбільш ґрунтовні теоретичні знання про позначуваний феномен емоційного буття людини сконцентровано саме в цій галузі знань, яка інтегрує теоретичні здобутки філософії, фізіології, медицини та інших дотичних наукових сфер задля глибшого аналізу фактів людської психіки.

Аналіз дефініцій терміна *страх* засвідчив його концептуальну неоднорідність і багатозначність, які пояснюються недостатнім теоретичним

осмислення відповідного фрагмента дійсності, співіснуванням різних точок зору на той самий об'єкт пізнання.

Домінантою ментально-мовної структури досліджуваного наукового емоційного концепту є поняття, якому на лексичному рівні мови відповідає термін *страх*. Аналіз фреймової структури наукового поняття “страх”, його зіставлення із фреймовою структурою наївного корелята за даними термінографічних джерел уможливив виокремлення ділянок, у яких відбувається прирощення смислів. Вони засвідчують глибший ступінь осмислення відповідного феномена емоційного буття. Через аналіз парадигматичних зв'язків встановлено місце термінопоняття “страх” в системі інших понять цієї галузі знань, репрезентованих на лексичному рівні психологічними термінами, визначено його інтегральні та диференційні ознаки.

Аналіз метафоричних моделей та їх зіставлення з продуктивними типами метафоризації в наївно-побутовій мовній картині світу засвідчив синтез наївних та наукових знань, закріплених мовним знаком та відбитих у науковому дискурсі. Метафора у науковому тексті відбиває власне образний когнітивний компонент емоційного концепту “страх”, асоційований із позитивно та негативно оцінними наочно-відтворюваними образами людини (захисника або супротивника), тварини, перешкоди / пут, конкретних речей, із якими людина повсякчас контактує в побуті, сенсорно-перцептивним образом хвороби, а також архетипами води й вогню тощо.

За даними вільного асоціативного психолінгвістичного експерименту домінантою ментально-мовної структури наукового концепту є поняття, структуру якого якнайкраще відбиває фреймова модель. Фрейм наукового концепту “страх” має істотні відмінності, порівняно з наївним, які свідчать про більшу роль інтелектуально-логічного осмислення відповідного фрагмента дійсності. Ускладнення за шкалою “наївний – науковий” виявляється у збільшенні кількості реакцій, які відбивають таксономічний слот, тобто засвідчують категоризацію страху, а також у послабленні

категоричності оцінки в засобах вербальної репрезентації концепту в межах асоціативного поля.

Проведений аналіз відкрив доступ до емоційного, когнітивного, конативного, етнічного, соціального, індивідуально-особистісного компонентів, а також до компонента епохи, що залучені для моделювання змістової структури наївного та наукового емоційних концептів. У дослідженні схарактеризовано основні відмінності цих одиниць.

Запропонована методика аналізу відкриває нові можливості в дослідженні інших емоційних концептів, зокрема в царині різних лінгвокультур, що зумовлено загальною тенденцією в сучасному мовознавстві до розкриття механізмів репрезентації внутрішнього світу в лексичній семантиці мови.

Ключові слова: лінгвоконцептологія, лінгвістика емоцій, емоційний концепт “страх”, емоційна концептосфера, наївна картина світу, наукова картина світу, мовна картина світу, лексико-семантична репрезентація концепту, фреймове моделювання.

ANNOTATION

Koliadenko O. O. Concept “fear” lexical-semantic representation in Ukrainian naïve and scientific world view. – The manuscript.

Thesis for a Candidate of Sciences degree in Philology, speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. – Ukrainian Language Institute, National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2018.

The thesis focuses on the analysis of the emotion of fear conceptualization by scientific and naïve consciousness, the semantic peculiarities of lexical means which serve to verbalize the emotional concept in the present-day Ukrainian commonly-used and scientific language.

The investigation elaborates some theoretical aspects of new branches of linguistics – linguoconceptology and emotiology (linguistics of emotions). Different approaches to the linguistic study of human emotions are systematized;

the definition of the term-notion “emotional concept” is developed. It is interpreted as multilevel polystructural mental formation fragmentary represented in language. On the one hand, it is an emotional form of world reflection, through experience it correlates with other mental form. On the other hand, it is a complex of elemental senses, which are the result of understanding emotions. Such an interpretation of emotional concept forces us to take a new look on emotional concept structure. It is assumed that as unit of knowledge emotional concept is the unity of simple and complex mental entities, among which, in the background of others, emotional image comes forth. In form of subjective emotional experience it fix in human mind object of reality. As a unit of human experience and knowledge of emotional sphere of being emotional concept is unity of the following content components: emotional, cognitive, conative, ethnic, social, individual, communicative, epoch components.

Structural elements to varying degrees are represented in human consciousness. It depends on ontology of the object of emotional reflection, type of the consciousness, the form of knowledge representation etc. Accordingly the classification of emotional concept is worked out. It is based on such criteria as mental organisation of the subject of reflection, its social status, physiological characteristics; way of representation; sphere of functioning; time duration; relevance; representation within particular culture.

Since fear is one of the basic human emotions, which has a decisive influence on human life, it is reflected in the consciousness of all people and has a significant arsenal of linguistic means for verbal representation, its conceptualization has been chosen for study. Depending on the type of consciousness that reflects the emotional experience, and the sphere of knowledge functioning, the emotional concept “fear” is determined and described as naive and scientific.

The word-nominator that receives the status of the name of the naive concept in the Ukrainian language is the lexeme *cmpax* (fear). It conveys the

general content of the concept in the concentrated form more specifically and precisely.

The frame structure of the notion of “fear” is determined and the genesis of word *cmpax* is characterized by analysing the data of explanatory and etymological dictionaries. The following slots representing fear as a situation are determined in the frame: “causation”, “experiencer”, “sensations” and “expression”. The lexical field of a keyword is constructed. According to the analysis of the semantic structure of synonyms, antonyms, hyperonyms and co-hyponyms of the keyword; the derivational field of a keyword study, it was determined that all of the units of lexical-semantic field mark slots and sub-slots of the frame.

More than 500 conceptual metaphors representing fear in the Ukrainian phraseology are analysed. Different source domains are used for better understanding of the emotion such as: human being, animal, fantastic creature, plant, disease, cold, substance, wall etc.

For the naive concept study the results of free associative experiments carried out by author during 2011 – 2012 with participation of the native Ukrainian speakers were used. The study shows the quantitative parcelling of the association between slots of the frame structure among men and women (their idea of experiencer, causation, sensations and expression of the emotion), their attitude to the social-cultural activators. The model made possible explanation of the peculiarities of the corpus of the emotional concept verbal representations; it determines their localization in the associative field of the concept. The research shows that the differences in slot filling may be explained by peculiarities of individual world viewing as well as socio-biological characteristics, gender and age of experiencer.

The correlating scientific concept is represented in the Ukrainian language by term *cmpax* (fear). The polyfunctionality of the term illustrates the sphere of crossing of naive and scientific knowledge. The term *cmpax* (fear), the linguistic form of the scientific concept representation, the name of scientific concept, is one of the key terms of the psychological terminology. In this regard, the most

thorough theoretical knowledge about the phenomenon under the study is concentrated in this field of knowledge. Psychology integrates theoretical achievements of philosophy, physiology, medicine and other scientific fields for the human psyche deeper study.

The analysis of the definitions of the term *cmpax* (fear) shows its conceptual heterogeneity and ambiguity. This fact may be explained by insufficient theoretical underpinning of the corresponding fragment of the reality, the coexistence of different points of view on the same object of knowledge.

The dominant of the mental structure of the scientific emotional concept is the term-notion “fear”. The analysis of its frame structure based on the Ukrainian terminographic sources and the comparison with correlating naive concept highlighted the areas in which there is an attachment of senses. They show a deeper understanding of the human emotions. Through the analysis of paradigmatic relationships, the place of the term-notion “fear” in the psychological term-system is determined; the integral and differential characteristics of the term-notion are identified.

The analysis of metaphorical models and their comparison with productive types of metaphorization in the naive language picture of the world has shown the synthesis of the naive and scientific knowledge, fixed by the language sign and reflected in the scientific discourse. The metaphor in the scientific text reflects its own image of fear, associated with positively and negatively assessed images of man (defender or opponent), animal, hindrance, things used by people in everyday life, sensory -perceptive image of the disease, cold, as well as archetypes of water and fire, etc.

According to the data of free associative psycholinguistic experiment the dominant of the scientific concept is the term-notion. For its structuring frame model is used. If to compare frame of naive and scientific concepts the greater role of intellectual-logical comprehension of fear may be observed. The complication on the scale “naive – scientific” is also manifested by increasing the number of associations that reflect the taxonomic slot, which is the categorization of fear, as

well as the weakening of the categoricalness of fear and its experienter assessment in the means of verbal representation of the concept within the associative field.

The analysis provided access to emotional, cognitive, conative, ethnic, social, individual, communicative, epoch components involved in modeling the content structure of the naive and scientific emotional concepts. The study describes the main differences between these units.

The method of analysis opens up new possibilities in the study of other emotional concepts, in particular in various lingual cultures, which is conditioned by the general tendency in modern linguistics to the mechanisms of representation of the inner world in the lexical semantics of language study.

Key words: linguoconceptology, emotiology, emotion concept “fear”, emotion concept sphere, naive word view, scientific world view, language world view, lexical-semantic representation, frame semantic.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Коляденко О. О. Об’єктивація концепту СТРАХ у дієслівній парадигмі української мови // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць. – Черкаси, 2008. – Вип. 6. – С. 249 – 255.
2. Коляденко О. О. Полісемія у терміносистемі когнітивної лінгвістики // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – Київ : КНЕУ, 2009. – Вип. VII. – С. 213 – 217.
3. Коляденко О. О. Когнітивна метафора як засіб об’єктивації концепту “страх” у творах М. Коцюбинського // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 39 – 47.
4. Коляденко О. О. Метафоричне представлення концепту “страх” в українській мові (на матеріалі українських фольклорних текстів) // Мова і культура : наук. журн. / відп. ред. Д. С. Бураго. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. IX (121). – С. 67 – 75.
5. Коляденко О. О. Пропозиційно-фреймовий аналіз словотвірної парадигми лексеми-репрезентанта концепту СТРАХ // Наукові записки. Серія

“Філологічна”. – Острог : Вид-во нац. ун-ту “Острозька академія”, 2010. – Вип. 13 – С. 317 – 324.

6. Коляденко О. О. Семантична структура номінантів концепту СТРАХ: аналіз синонімічних рядів // Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство : тези доповідей Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, Київ, 21 – 23 квітня 2010 року. – Київ : ІАЦ “Спейс-Інформ”; ФОП Гудименко, 2010. – С. 215 – 217.

7. Коляденко Е. А. Фразеологическая репрезентация фреймовой структуры концепта “страх” в украинской языковой картине мира // Материалы Международного молодежного научного форума “ЛОМОНОСОВ–2010”. Секция “Филология”. – Москва : Изд-во Московского ун-та, 2010. – С. 443 – 445.

8. Коляденко Е. А. Фреймовая модель репрезентации знаний об эмоциях // Edukacji dla przyszłości / J. Zaniewski, A. Serwivka-Kapala. – Białystok : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, 2010. – Т. VIII. – С. 153 – 165.

9. Коляденко О. О. Сценарійний підхід до вивчення концепту “страх” у художньому тексті (на прикладі творів М. В. Гоголя) // Психолінгвістика : зб. наук. праць / наук. ред. О. О. Селіванова. – Переяслав-Хмельницький : ПП “СКД”, 2011. – Вип. 8. – С. 107 – 113.

10. Коляденко О. О. Концептуалізація емоції страху (за матеріалами асоціативного експерименту) // Наукові праці Кам’янець-Подільського нац. ун-ту імені І. Огієнка : Філологічні науки. – Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2011. – Вип. 28. – С. 190 – 195.

11. Коляденко О. О. Інтенсивність негативних емоцій у лексикографічному представленні // Українська мова у ХХІ столітті : традиції і новаторство : тези доповідей Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, Київ, 24 – 26 квітня 2012 року. – Київ : ІУМ НАНУ, 2012. – С. 295 – 297.

12. Коляденко Е. А. Экспериментальное исследование концепта “страх” (гендерный аспект) // Восточнославянские языки и литературы

в историческом и культурном контекстах: когнитивная лингвистика и концептуальные исследования : сб. науч. статей / отв. ред. М. В. Пименова. – Киев : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. – С. 259 – 266.

13. Коляденко О. О. Термін *фрейм* у лінгвістиці // Термінологічний вісник : зб. наук. праць / відп. ред. В. Л. Іващенко. – Київ : Інститут української мови НАН України, 2013. – Вип. 2 (1). – С. 139 – 145.

14. Коляденко Е. А. Метафора как средство объективации научного концепта // *Universum* : Филология и искусствоведение : электрон. науч. журнал. – 2013. – № 1 (1). – Режим доступу: <http://7universum.com/ru/philology/archive/item/47> (дата звернення: 21.11.2013).

15. Коляденко О. О. Термінопоняття “страх” в українській психологічній картині світу: лексикографічна репрезентація // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / гол. ред. Н. Л. Іваницька. – Вінниця : ТОВ “Планер”, 2013. – Вип. 18. – С. 148 – 157.

16. Коляденко О. О. *Емоція – почуття* // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. В. Л. Іващенко. – Київ : Інститут української мови НАН України, 2013. – С. 228 – 229.

17. Koliadenko O. O. Term *frame* in linguistics // *Terminologichnyi visnyk : collected papers*. – Kyiv : The Ukrainian Language Institute NASU, 2013. – 2 (1). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/termv_2013_2%281%29__17 (дата звернення: 21.12.2017).

18. Коляденко О. О. Термінопоняття “емоційний концепт” у лінгвістиці // Мова і культура : наук. журн. / відп. ред. Д. С. Бурого. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2017. – Вип. 20. – Т. III (188). – С. 257 – 265.

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	16
ВСТУП	25
РОЗДІЛ 1. ЕМОЦІЙНИЙ КОНЦЕПТ У МОВНІЙ ТА ЕМОЦІЙНІЙ	
КАРТИНАХ СВІТУ	
1.1. Кореляція понять “мовна картина світу” та “емоційна картина світу”.....	33
1.2. Емоційний концепт як фрагмент емоційної картини світу	40
1.2.1. Поняття “емоційний концепт” у сучасній лінгвістиці	40
1.2.2. Структура емоційного концепту	53
1.3. Емоційний концепт у наївній та науковій картинах світу	62
1.4. Концепт “страх” – різновид емоційного концепту	68
1.5. Методика опису-моделювання емоційного концепту “страх” в українській наївній та науковій картинах світу	71
Висновки до розділу 1	78
РОЗДІЛ 2. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО	
КОНЦЕПТУ “СТРАХ” В УКРАЇНСЬКІЙ НАЇВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	
2.1. Лексикографічне представлення імені наївного концепту “страх” та фреймове моделювання його поняттєвої структури.....	82
2.2. Фреймова репрезентація емоційного наївного поняття “страх” у загальномовних лексикографічних джерелах	89
2.3. Лексико-семантичне вираження емоційного образу “страх” у фразеологізмах і пареміях	110
2.4. Лексико-семантична актуалізація асоціативного поля емоції “страх”	125
Висновки до розділу 2	139
РОЗДІЛ 3. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ	
“СТРАХ” В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ КАРТИНІ СВІТУ	
	142

3.1. Термінографічне представлення імені наукового концепту “страх”	143
3.2. Репрезентація фреймової структури наукового поняття “страх” у галузевих словниках і наукових текстах	150
3.3. Лексико-семантичне вираження образу “страх” у наукових текстах.....	164
3.4. Реакції на слово-стимул <i>страх</i> в асоціативному полі професійного середовища.....	172
Висновки до розділу 3	181
ВИСНОВКИ.....	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	190
ДОДАТОК А. Зразок анкети вільного асоціативного психолінгвістичного експерименту	215
ДОДАТОК Б. Список публікацій за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дослідження.....	216

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ЕК – емоційний концепт;
- КС – картина світу;
- ЛСВ – лексико-семантичний варіант;
- СР – синонімічний ряд;
- ММ – метафорична модель;
- ФО – фразеологічна одиниця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЇХНІХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АУМ** Антологія українського міфу : етіологічні, космогонічні, антропогонічні, теогонічні, солярні, лунарні, астральні, календарні, історичні міфи : у 3-х т. / В. Войтович (збір. та упоряд.). – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2006. – (Серія “Керниця”). – Т. 3: Потойбіччя. – 848 с.
- БЛСТ** Лексіконъ славеноросскій и имень тлькованіє Памви Беринди / підгот. текст В. В. Німчук. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с.
- БТРУС** Бродовська В. Й. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів. – Київ : Професіонал, 2007. – 512 с.
- ВПС** Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка – Київ : Вища школа, 1982. – 216 с.
- ВТССУМ** Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
- ВХНУ** Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна / ред. Г. Задорожний. – Харків, 2010. – №902 : Серія “Психологія”. – 350 с.
- ГКПД** Грішин Е. О. Короткий психологічний довідник / Е. О. Грішин, Ю. Д. Юсім. – Тернопіль : ТЕІПО, 1995. – 77 с.
- ГНВП** Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. В. І. Сипченка. – Слов’янськ : СДПУ, 2011. – Вип. LV. – Ч. III. – 313 с.
- ГОКПС** Гук Н. С. Оцінка та корекція психічних станів співробітників органів виконання покарань : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія”. – Київ, 1996. – 186 с.
- ГП** Словник психологічних термінів (з глибинної психології) /

- уклад. Б. Г. Херсонський, С. Г. Уварова ; ред. С. І. Рясенко. – Київ : Держсоцслужба, 2006. – 260 с.
- ДСУМ Данилюк І. Г. Сучасна українська мова. Словник синонімів та антонімів. – Донецьк : ТОВ ВКФ “БАО”, 2009. – 592 с.
- ЕСУМ (IV) Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – Т. 4. – Київ : Наук. думка, 2003. – 656 с.
- ЕСУМ (V) Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – Т. 5. – Київ : Наук. думка, 2006. – 704 с.
- КГС Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови : Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями / Є. А. Карпіловська. – Київ : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2002. – 912 с.
- КДС Карпенко Н. В. Дитячі страхи. Психологія їх подолання. – Київ : Главник, 2007. – 144 с.
- КДСМ Коваленко А., Денісова Д. Страх як засіб маніпулювання свідомістю в засобах масової інформації // Світогляд – філософія – релігія : зб. наук. праць. – Вип. 2 / за заг. ред. І. П. Мозгового. – Київ, 2012. – С. 43 – 50.
- КНВП Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – Київ : Радянська школа, 1989. – 608 с.
- КПЕСФ Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – Київ : Либідь, 2007. – 256 с.
- КСДВ Карпенко Н. Страх: позитивна та негативна роль у розвитку дитини // Дошкільне виховання. – 1997. – №12. – С. 18 – 19.
- КСП Косік В. В. Особистісні страхи призовників та їх психодіагностика : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 “Загальна психологія. Історія психології”. – Київ,

2001. – 18 с.
- КСПТ Словник-довідник педагогічних і психологічних термінів / В. М. Глазиріна та ін.; ред. А. І. Кузьмінський. – Черкаси : ЧДУ, 2002. – 112 с.
- КСПТ Короткий словник психологічних термінів / уклад. Г. Г. Петренко та ін. – Харків : [б.в.], 2003. – 184 с.
- КХСВ Кондаш О. Хвилювання: страх перед випробуванням. – Київ : Радянська школа, 1981. – 170 с.
- КШС Кузнецов М. А. Шкільні страхи: види, умови прояву та шляхи подолання : монографія. – Харків : ХНПУ, 2012. – 227 с.
- ЛЛЗ Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / підг. текстів пам'яток і вступ. ст. В. В. Німчука. – Київ : Наук. думка, 1964. – 259 с.
- НЗПП Наукові записки. Серія “Психологія і педагогіка”. Тематичний випуск: “Сучасні дослідження когнітивної психології”. – Острог: Вид-во нац. ун-ту “Острозька академія”, 2009. – Вип. 12. – 244 с.
- НПЕ Нестерчук Ю. А. Психологія екзамену // Молодь: освіта, наука, духовність : тези доповідей. – Частина І. – Київ : Університет “Україна”, 2008. – С. 343 – 345.
- НТСУМ (І) Новий тлумачний словник української мови: у 3 т.: 200000 слів / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – Т. 1. – Київ : Аконіт, 2006. – 926 с.
- НТСУМ (ІІ) Новий тлумачний словник української мови: у 3 т.: 200000 слів / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – Т. 2. – Київ : Аконіт, 2006. – 926 с.
- НТСУМ (ІІІ) Новий тлумачний словник української мови: у 3 т.: 200000 слів / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – Т. 3. – Київ : Аконіт, 2006. – 862 с.
- НУПП Українські приказки, прислів'я і таке інше : збірники

- О. В. Марковича та інших / уклад. М. Т. Номис ; упоряд., примітки, вступ. ст. М. М. Пазяк. – Київ : Либідь, 2003. – 352 с.
- ППЕ Пасніченко А. Е. Психологія емоцій : курс лекцій. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 100 с.
- ПДУ(4) Психологічний довідник учителя: в 4 кн. / упоряд. В. Андрієвська ; заг. ред. С. Максименко. – Київ : Главник, 2005. – Кн. 4 : С – Я. – 2005. – 95 с.
- ПЕ Психологічна енциклопедія: А – Я / авт.-упоряд. О. М. Степанов. – Київ : Академвидав, 2006. – 424 с.
- ПЗПП (XII, 5) Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Київ, 2010. – Т. XII, Ч. 5. – 372 с.
- ПЗПП (XIII, 4) Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Київ, 2011. – Т. XIII, Ч. 4. – 444 с.
- ПЗПП (XIV, 2) Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Київ, 2012. – Т. XIV, Ч. 4. – 452 с.
- ПСПДС Пов'якель Н. І., Скляренко О. М. Психологія дитячих страхів. – Київ : Шкільний світ, 2011. – 128 с.
- ПСУСА Полюга Л. М. Словник українських синонімів і антонімів. – Київ : Довіра, 2007. – 575 с.
- ПСАУМ Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / за ред. Л. С. Паламарчука. – 2-е вид., доп. і випр. – Київ : Довіра, 2001. – 275 с.
- ПШТП Євтушенко І. В., Мелоям А. Е. Страх як деструктивний прояв

- психіки // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2003. – № 1. – С. 202 – 210.
- ППД Прислів'я та приказки / упоряд., передм. М. Дмитренко. – Київ: Редакція часопису “Народознавство”, 2000. – 248 с.
- ПФТС Прадид Ю. Ф. Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека. – Симферополь : [б.в.], 1994. – 243 с.
- ПЮП Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник: навч. посіб. – Київ : Каравела, 2012. – 328 с.
- ПС Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергеєнкова ; ред. Н. А. Побірченко. – Київ : Науковий світ, 2007. – 274 с.
- ПСП Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені І. Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – Вип. 16. – 836 с.
- ПТПВ Психологія: терміни, поняття, визначення : словник-довідник / Г. В. Ложкін, І. Я. Коцан, В. А. Бараннік, В. В. Подляшаник ; за заг. ред. Г. В. Ложкіна. – Луцьк : Волин. нац. ун-т імені Л. Українки, 2011. – 186 с.
- ПТСНТ Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів : близько 3 000 слів / В. О. Олефир та ін. ; ред. В. Б. Шапарь. – Харків : Прапор, 2009. – 672 с.
- СВП Словник військового психолога / авт.-уклад. М. А. Коваль та ін. – Київ : Золоті ворота, 2009. – 353 с.
- СДПП Скрипченко О. В. Довідник з педагогіки та психології : навч. посіб. для викладачів, аспірантів та студ. пед. навч. закл. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. – 216 с.
- СНУТ Словник найбільш уживаних термінів з циклу соціально-

- філософських дисциплін / І. Д. Єр'оміна та ін.; уклад. Л. В. Гнатюк та ін. – Суми : Довкілля, 2008. – 253 с.
- СПАС Стасюк В. В., Скрипкін О. Г. Порівняльний аналіз страху та схожих емоційно-психічних станів // Вісник Національної академії оборони. –2010. – 1(14). – С. 179 – 182.
- СПП Словник термінів і понять соціальної психології та психофізіології / авт.-уклад. С. М. Хоружий, І. О. Пішко. – Київ : Золоті ворота, 2009. – 148 с.
- СППВ Словник із психології проблем виховання / уклад. І. О. Шишова. – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2006. – 31 с.
- СППВШ Словник-довідник з педагогіки і психології вищої школи / Н. Є. Герасимова, Н. В. Касярум, В. М. Король, О. П. Савченко. – Черкаси : Вид-во Черкаського нац. ун-ту імені Б. Хмельницького, 2010. – 212 с.
- СПС Снісаренко А. Г. Психічні стани, що виникають у працівників оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України в умовах надзвичайної ситуації // Вісник Черкаського університету. – 2008. – Вип. 125. – С. 71–75.
- ССДЯ Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка : репринтное издание : в 3 т. – Москва : Книга, 1989. – Т. 3, ч. 1: Р – С. – 1989. – 910 с.
- ССПТ Словник сучасних психолого-педагогічних термінів / уклад. Н. В. Бухлова та ін. ; ред. О. І. Чернишов. – Донецьк : Каштан, 2008. – 162 с.
- ССУМ (I) Словник синонімів української мови: у 2 т. / А. А. Бурячок та ін.; ред. кол. А. А. Бурячок та ін. – Київ : Наук. думка, 2006. – Т. 1 : А – Н. – 2006. – 1028 с.
- ССУМ (II) Словник синонімів української мови: у 2 т. / А. А. Бурячок та ін.; ред. кол. А. А. Бурячок та ін. – Київ : Наук. думка, 2006. –

- Т. 2 : О – Я. – 2006. – 960 с.
- ССУМ* Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : в 2 т. / ред. Л. Л. Гумецька. – Т. 2 / Ред. тому: Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. – Київ : Наук. думка, 1978. – 592 с.
- СТПГП Словник термінів та понять гендерної психології / авт.-уклад. І. О. Пішко та ін. – Київ : Золоті ворота, 2010. – 248 с.
- СУМ (I) Словник української мови : в 11 т. / ред. колегія: І. К. Білодід (гол.), А. А. Бурячок та ін. – Т. 1. – Київ : Наук. думка, 1970. – 799 с.
- СУМ (II) Словник української мови : в 11 т. / ред. колегія: І. К. Білодід (гол.), А. А. Бурячок та ін. – Т. 2. – Київ : Наук. думка, 1971. – 550 с.
- СУМ (III) Словник української мови : в 11 т. / ред. колегія: І. К. Білодід (гол.), А. А. Бурячок та ін. – Т. 3. – Київ : Наук. думка, 1971. – 744 с.
- СУМ (IV) Словник української мови : в 11 т. / ред. колегія: І. К. Білодід (гол.), А. А. Бурячок та ін. – Т. 4. – Київ : Наук. думка, 1973. – 840 с.
- СУМ (VI) Словник української мови : в 11 т. / ред. колегія: І. К. Білодід (гол.), А. А. Бурячок та ін. – Т. 5. – Київ : Наук. думка, 1975. – 832 с.
- СУМ (VII) Словник української мови : в 11 т. / ред. колегія: І. К. Білодід (гол.), А. А. Бурячок та ін. – Т. 7. – Київ : Наук. думка, 1976. – 723 с.
- СУМ (VIII) Словник української мови : в 11 т. / ред. колегія: І. К. Білодід (гол.), А. А. Бурячок та ін. – Т. 8. – Київ : Наук. думка, 1977. – 927 с.
- СУМ (IX) Словник української мови : в 11 т. / ред. колегія: І. К. Білодід (гол.), А. А. Бурячок та ін. – Т. 9. – Київ : Наук. думка, 1978. – 916 с.

- СУМ (ХІ) Словник української мови : в 11 т. / ред. колегія: І. К. Білодід (гол.), А. А. Бурячок та ін. – Т. 11. – Київ : Наук. думка, 1980. – 700 с.
- СФУМ Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. – Київ : Наук. думка, 2008. – 1104 с.
- ТГНПС Томчук С. М. Генеза негативних психічних станів молодших школярів та їх корекція : автореф. дис... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія”. – Київ, 2006. – 20 с.
- ТПДС Томчук С. М. Психологія деструктивних станів та рефлексії в особистості у молодшому шкільному віці : монографія. – Миколаїв : [б. в.], 2008. – 208 с.
- ТСУМ Тлумачний словник української мови : понад 12500 статей (близько 40000 слів) / уклад. Л. Г. Боярова та ін. ; ред. В. С. Калашник. – 2-е вид., випр. й доп. – Харків : Прапор, 2006. – 991 с.
- УПП Українські прислів'я та приказки / С. Д. Зубков, О. І. Дей, І. П. Березовський, Д. В. Павличко, П. І. Майборода, С. Л. Коба. – Київ : Дніпро, 1984. – 391 с.
- УППЛП Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / упоряд., вступ. ст. М. М. Пазяк ; відп. ред. Й. Ю. Федас. – Київ : Наук. думка, 2001. – 392 с.
- УППП Українські прислів'я і приказки / упоряд. Т. М. Панасенко. – Харків : Фоліо, 2006. – 352 с.
- УПТ Українська психологічна термінологія : слов.-довід. для студ. та викл. вищ. навч. закл. / авт.-уклад. С. І. Болтівець та ін. – Київ : ДП ”Інформ.-аналіт. агентство”, 2010. – 301 с.
- УСУЛ Універсальний словник української лексики. Синоніми, антоніми, омоніми. / укл. Л. І. Нечволод, В. І. Бездітко, В. В. Парацич. – Харків : Торсінг плюс, 2009. – 768 с.

- УФСУМ Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. – Київ : Освіта, 1998. – 224 с.
- ФЭС Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. – узд-во 3-е стереотип. – Т. 3. – Санкт-Петербург : Изд. центр “Терра”, 1996. – 830 с.
- ЧСПС Чапка М. Соціально-психологічний словник : навч. посіб. для студ. і викладачів навч. закл. / М. Чапка, У. Контни. – Мисловіце : [Piktor], 2010. – 518 с.

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку мовознавства науковці дедалі частіше застосовують когнітивний підхід до вивчення мовних явищ. Із його появою лінгвістичні студії збагатилися новими поняттєвим апаратом, методами й експериментальними процедурами, що дали змогу по-новому потрактувати проблему вербалізації інформації в процесі пізнання навколишнього світу, способи представлення мовних одиниць у людській свідомості та їхню участь у збереженні й передаванні знань. Саме тому сьогодні лінгвісти (Ю. Д. Апресян [Апресян, 1995 (2); 2008], А. Вежбицька [Wierzbicka, 1999; Вежбицкая, 1996; 2001; 2011], О. О. Корнілов [Корнилов], І. О. Голубовська [Голубовська], О. О. Селіванова [Селіванова, 2004; 2012], М. Ф. Алефіренко [Алефиренко, 2005; 2009], В. І. Карасик [Карасик, 2004; 2005; 2007], В. Л. Іващенко [Іващенко, 2006 (а); 2006 (б)], В. А. Маслова [Маслова, 2007], Н. О. Мех [Мех], К. Ю. Голобородько [Голобородько], В. Еванс [Evans] та ін.) активно оперують поняттями “мовна”, “концептуальна”, “індивідуальна”, “національна” картини світу, досліджують їхню системну й структурну організації. Особливе зацікавлення становить вивчення тих номінативних процесів, які фіксують результати пізнання емоційного буття особи. Людина є не лише мислячою, але й глибоко емоційною істотою. Емоції зумовлюють, мотивують, підсилюють і супроводжують усі когнітивні процеси. Вони також постають об’єктом відображення, формуючи в людській свідомості індивідуально й соціально обумовлені когнітивні структури – емоційні концепти.

У лінгвістиці є чимало праць, присвячених аналізу ментальних репрезентацій емоційних концептів та особливостей вербального вираження їх у різних мовах. Частково теоретичні положення висвітлено в розвідках В. І. Шаховського [Шаховский, 1987; 2008], О. Ю. М’ягової [Мягова, 1990; 1991 (1); 1991 (2); 1999], Дж. Лакоффа [Lakoff], Ю. Д. Апресяна [Апресян, 1993; 1995 (2)], А. Вежбицької [Wierzbicka], З. Кевечеш [Kövecses, 1990; 2003], Є. Є. Стефанського [Стефанский], С. А. Жаботинської [Жаботинская,

2013] та ін. Емоційні концепти як феномени лінгвокультури у російській та німецькій мовах вивчали М. О. Красавський [Красавский, 2001; 2008], О. О. Бутенко [Бутенко], у російській та англійській – Н. В. Дорофеева [Дорофеева], С. В. Зайкіна [Зайкина], З. Ю. Балакіна [Балакина], В. О. Погосова [Погосова], С. А. Малахова [Малахова] та ін., у російській та французькій – І. О. Волостних [Волостных, 2006; 2007]. Специфіку вербальної репрезентації емоційних концептів досліджували Ю. Ю. Шамаєва [Шамаева], О. О. Борисов [Борисов, 2003; 2004; 2005], Г. А. Огаркова [Огаркова, 2004; 2005], Г. І. Харкевич [Харкевич], О. О. Сайко [Сайко], Т. В. Братусь [Братусь], О. Есенова [Esenova] та ін. – в англійській мові; С. Г. Воркачов [Воркачев, 2004; 2007], Л. Е. Кузнецова [Кузнецова, 2005], С. В. Валиуліна [Валиулина], Н. Н. Орлова [Орлова], М. І. Лізаріди [Лизариди], В. С. Мельникова [Мельникова] – у російській мові; Ю. О. Каменькова [Каменькова] – у чеській мові; Г. С. Бородкина [Бородкина], Т. М. Сиром'ятникова [Сыромятникова], І. Г. Заєць [Заяц], А. Ю. Шаюк [Шаюк:] – у німецькій мові; Б. Перак [Perak] – у хорватській мові.

Серед найважливіших у структурі емоційної концептосфери виділяємо концепт “страх” – комплексне культурно та соціально детерміноване когнітивне утворення, яке концентрує інформацію про одну з базових людських емоцій та способи її вербальної репрезентації. Емоція страху відіграє надзвичайно важливу роль у житті людини, тому мова має величезний арсенал засобів для її об’єктивації. Відповідно до типу свідомості, який рефлексує емоційний досвід, концепт “страх” розглядаємо як фрагмент наївної та наукової мовної картин світу, що мають свою специфіку, здатну виявлятися через лексико-семантичну репрезентацію.

Особливості вербалізації концепту “страх” лексичними та фразеологічними засобами проаналізовано в порівняльному аспекті на матеріалі сучасних російської та англійської мов у дисертаціях С. В. Зайкіної [Зайкина], К. О. Погосової [Погосова], у статті О. О. Будянської [Будянская],

російської та німецької мов у працях М. О. Красавського [Красавский, 2001; 2008], О. Ю. Бутенко [Бутенко]. Когнітивну семантику концепту “страх” у зіставному аспекті на матеріалі сучасної української та російської преси дослідив Л. Малецький [Malecki]. Специфіку лексико-фразеологічної репрезентації ядерних елементів концепту в українській та німецькій мовах розглянуто в статті Є. П. Тимченко [Тимченко]. Окремо проведено аналіз лексичних одиниць на позначення страху в сучасній англійській (З. Кевечеш [Kövecses, 1990; 2003], О. О. Борисов [Борисов, 2003; 2004; 2005], О. Есенова [Esenova]), німецькій (Г. С. Бородкіна [Бородкина], Т. М. Сиром’ятникова [Сыромятникова]) та хорватській (Б. Перак [Perak]) мовах. Водночас констатуємо відсутність фундаментальних праць, присвячених вивченню емоційних концептів як фрагментів української етноспецифічної мовної картини світу. Немає також зіставних досліджень, які б урахували тип свідомості, що рефлексує емоційний досвід, та специфіку мовного вираження в наївній та науковій картинах світу.

Актуальність теми дослідження. Вивчення лексико-семантичної репрезентації емоційного концепту “страх” в українській науковій та наївній мовних картинах світу актуальне з кількох причин: по-перше, у вітчизняному мовознавстві лексико-семантична об’єктивація емоційних концептів, зокрема й концепту “страх”, на українськомовному матеріалі ще не була предметом самостійного вивчення й потребує комплексного аналізу; по-друге, у лінгвістиці досі не випрацювана цілісна методика ментально-мовного опису наукових та наївних емоційних концептів; по-третє, таке дослідження відкриває нові шляхи у вивченні процесів отримання наївних і наукових знань про емоції, а отже, й лексичного матеріалу, у якому ці знання представлені.

Мета роботи полягає в з’ясуванні особливостей концептуалізації емоції страху в науковій та наївній картинах світу, специфіки лексико-семантичних засобів репрезентації концепту “страх” в українській науковій та загальноживаній мові.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- схарактеризувати основні підходи до вивчення емоційних концептів;
- визначити обсяг поняття “емоційний концепт”, окреслити параметри його класифікації;
- з'ясувати співвідношення понять “емоційна картина світу” – “емоційна концептуальна картина світу” – “емоційна мовна картина світу”;
- установити місце емоційного концепту “страх” у наївній і науковій мовних картинах світу;
- визначити теоретико-методологічні принципи лінгвокогнітивного моделювання емоційного концепту “страх”;
- змодельовати ментально-мовну структуру емоційного наївного та наукового концептів “страх”;
- інвентаризувати й описати лексико-семантичні засоби вербалізації емоційного концепту “страх” в українській науковій і наївній мовних картинах світу;
- визначити основні відмінності емоційного концепту “страх” в українській наївній та науковій картинах світу в зіставленні лексико-семантичних засобів репрезентації цих двох ментально-мовних утворень.

Об'єктом дослідження є емоційний концепт “страх” як фрагмент сучасної української наївної та наукової картин світу.

Предмет дослідження – лексико-семантичні засоби репрезентації емоційного концепту “страх” у сучасній українській наївній та науковій картинах світу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна праця виконана в межах теми відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України “Українське термінознавство початку XXI ст.: теорія і практика (2010 – 2015)” (протокол № 6 від 26 жовтня 2010 року, державний реєстраційний номер 0111U001185); “Сучасна українська суспільно-політична термінологія: розвиток та

лексикографічне відтворення” (протокол № 7 від 5 листопада 2015 року, державний реєстраційний номер теми 0112U002435).

Тему дисертації затверджено на вченій раді Інституту української мови НАН України (протокол № 11 від 10 грудня 2009 року).

Джерельною базою роботи слугували понад 1500 статей тлумачних загальнономовних, термінологічних словників, словників синонімів, антонімів, фразеологізмів; близько 1000 контекстів уживання базових репрезентантів концепту – фразеологізмів, паремій, замовлянь як засобів об’єктивації наївного концепту; монографій, дисертацій, наукових статей, у яких вербалізовано науковий концепт; реакції, отримані у вільному асоціативному експерименті, загальною кількістю 828 одиниць (660 асоціацій на слово-стимул *страх* від пересічних носіїв мови та 168 – від фахівців-психологів, серед яких кандидати та доктори психологічних і педагогічних наук, викладачі психології, співробітники та аспіранти Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України, психологи-практики, які працюють у медичних та навчальних закладах України, а також магістранти, що навчаються за спеціальністю “психологія”).

Методи дослідження. Основним методом є *лінгвоконцептуальний аналіз*, у межах якого використані: *логіко-поняттєвий аналіз* словникових дефініцій для встановлення основних типологічних різновидів емоційних концептів, моделювання поняттєвої структури концепту; *експериментальний метод* – для виявлення асоціативного поля концепту “страх”; *метод кількісних підрахунків* – для визначення продуктивності метафоричних моделей концептуалізації, частотності актуалізації асоціацій у межах різних тематичних груп / підгруп; *дефінітивно-компонентний аналіз* – для опису семантичного змісту номінативних одиниць, вербальних репрезентантів досліджуваного концепту; *ономасіологічний аналіз* – для встановлення відношення лексичної одиниці до позначеного фрагмента об’єктивної реальності; *контекстуальний аналіз* – для з’ясування специфіки функціонування мовних одиниць у тексті; *структурний аналіз* – для

виявлення компонентів ментально-мовної та змістової структур концепту; *дистрибутивний аналіз* – для дослідження сполучуваності ключових лексем; *інтерпретаційний аналіз* – для встановлення характеру осмислення концепту в наївній і науковій свідомості відповідно до тих чи тих засобів його реалізації; *зіставний метод* – для виокремлення спільних і відмінних рис у мовній формі вираження та змістовому наповненні репрезентантів досліджуваного концепту в наївній та науковій мовних картинах світу. Використано також *фреймове моделювання* для з'ясування взаємодії ментального й вербального в організації концепту, структурування мовного матеріалу відповідно до компонентів стереотипної ситуації емоційного переживання, що є в свідомості людини, та *пропозиційно-фреймове* – для визначення внутрішньосистемних зв'язків між слотами та субслотами фрейму.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній створено теоретичні засади дослідження структури емоційних концептів, систематизовано їхні типологічні різновиди; розпрацьовано окремі аспекти лінгвоконцептології та когнітивного термінознавства, зокрема термінопоняття “емоційний концепт”, “емоційна концептосфера”, “емосфера”, “науковий емоційний концепт” і “наївний емоційний концепт”. Уперше емоційний концепт “страх” постав об'єктом спеціального вивчення на лексичному та фразеологічному матеріалі української мови; змодельовано його структуру та з'ясовано особливості вербалізації в українській наївній та науковій мовній картині світу.

Практичне значення дослідження визначається тим, що його матеріали та результати можна використати у викладанні лексикології (розділи “Семантична структура слова”, “Фразеологія”, “Термінознавство”), спецкурсів із когнітивної лінгвістики, психолінгвістики та лінгвопсихології, а також у практиці укладання тлумачних словників, словників синонімів, словників психологічних термінів і словників термінів лінгвоконцептології.

Запропонована в роботі методика дослідження емоційного концепту “страх” може бути також використана для вивчення мовного втілення інших емоційних концептів, що зумовлено загальною тенденцією сучасного мовознавства до з’ясування механізмів репрезентації внутрішнього світу людини засобами мови.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та практичні результати дослідження викладено на Міжнародній науковій конференції “Лінгвалізація світу: теоретичний і методичний аспекти” (Черкаси, 2008), Міжнародній науково-практичній конференції “Стан та перспективи розвитку славістики на початку третього тисячоліття” (Київ, 2009), XVIII, XXV Міжнародних наукових конференціях “Мова і культура” імені Сергія Бураго (Київ, 2009, 2016), Міжнародних наукових конференціях “Українська термінологія і сучасність” (Київ, 2009, 2013), XVII Міжнародній конференції студентів, аспірантів і молодих учених “Ломоносов” (Москва, 2010), IV Міжнародній науково-практичній конференції “Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість” (Острог, 2010), Міжнародній науковій конференції “Лінгвістична парадигма XXI ст.” (Білосток, 2010), I та II Всеукраїнських лінгвістичних форумах молодих учених (Київ, 2010, 2012), IV Міжнародній науково-практичній конференції “Психолінгвістика в сучасному світі” (Переяслав-Хмельницький, 2011), IV Міжнародній науковій конференції “Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі” (Кам’янець-Подільський, 2011), VII Міжнародній науковій конференції “Східнослов’янські мови в історичному і культурному контекстах: нові парадигми й нові рішення у когнітивній лінгвістиці” (Київ, 2012), Міжнародній науково-практичній конференції “Українська ментальність: мовно-культурний, психолого-педагогічний та юридичний виміри” (Біла Церква, 2017), а також на засіданні Ради молодих учених Інституту української мови НАН України (Київ, 2010), теоретичному семінарі “Актуальні проблеми термінознавства” (Київ, 2010).

Публікації. Основні положення й результати дослідження висвітлені у 18 наукових публікаціях, із них 7 – у фахових виданнях України, 1 – у закордонному виданні (Білосток, Польща), 2 – в електронних виданнях, 3 – у збірниках тез доповідей.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (249 позицій), списку використаних джерел та їхніх умовних скорочень (83 позиції), додатків. Повний обсяг дисертації – 219 сторінок, із них 165 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ЕМОЦІЙНИЙ КОНЦЕПТ У МОВНІЙ ТА ЕМОЦІЙНІЙ КАРТИНАХ СВІТУ

Підвищений інтерес до людського чинника в мові, зумовлений виникненням нової антропоцентричної парадигми, стосується також реалій внутрішнього світу людини – емоцій, їхньої рефлексії у свідомості людини, вербальної репрезентації, ролі в поступальному розвитку людства. Емоції як одна з форм відображення дійсності – невід’ємний компонент існування людини, вони відіграють надзвичайно важливу роль у її житті. Саме тому емоційність не може не залишити слід у мові, адже емоційні стани, зумовлюючи когнітивні процеси людини, безпосередньо позначаються на її номінативно-комунікативній діяльності.

Перший розділ дослідження присвячено теоретичним засадам вивчення структури емоційного концепту “страх”, особливостей його лексико-семантичної репрезентації в українській наївній та науковій картинах світу. Саме тому вважаємо за доцільне зосередитися на особливостях взаємодії мовних і концептуальних структур у їхній здатності акумулювати знання про емоції, випрацювати метамову опису та методику аналізу ментально-мовної структури емоційних концептів.

1.1. Кореляція понять “мовна картина світу” та “емоційна картина світу”

Проблема відображення емоцій у свідомості представників етнічної спільноти та в мові, носіями якої вони є, нерозривно пов’язана з аналізом різних підходів до однієї з найважливіших категорій лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики – картини світу, зокрема емоційної картини світу як особливого її різновиду, а також концептуальної та мовної картин світу.

Термін *картина світу* (далі – КС) до наукового обігу був уведений ще на початку ХХ століття В. Герцем і визначений науковцем як сукупність внутрішніх образів зовнішніх предметів, із яких логічним шляхом можна

отримати відомості про їхні властивості та поведінку. Внутрішні образи, або символи, зовнішніх предметів відбивають істотні властивості об'єктів та містять мінімум порожніх, зайвих даних, хоча повністю уникнути їх не вдається, оскільки образи породжуються розумом [Роль человеческого фактора в языке, с. 12]. Із середини ХХ ст. поняття “картини світу” отримує загальнофілософський статус та перетворюється на універсальну методологічну категорію природничих наук.

У сучасній науці КС визначають як глобальний образ світу, що є основою світобачення, світовідчуття, світосприймання тощо людини. КС виражає сутнісні властивості світу в розумінні її носіїв, які є наслідком їхньої духовної діяльності [Там само, с. 21]. Автори монографії “Роль людського чинника в мові: мова й картина світу” наголошують на такій специфічній властивості КС: “Спроби виділити будь-який один процес, пов'язаний із її формуванням, неодмінно обернеться поразкою <...>, оскільки образ світу виникає в різноманітних актах світовідчуття, світосприйняття, світоспоглядання, світобачення, світорозуміння, світоуявлення, світооцінки, світоусвідомлення, в актах переживання світу як цілості, в актах світодії” [Там само, с. 20]. Отже, КС – це передусім цілісна система знань про світ, результат усієї пізнавальної діяльності особистості, свідчення рефлексивності людського мислення, по-друге, – способи та механізми інтерпретації нових знань. Саме тому вона набуває статусу когнітивної категорії в різних науках, які вивчають організацію людських знань.

Формування КС особистості нерозривно пов'язане з емоційним відображенням об'єктів дійсності, які за посередництвом переживання стають вагомими для суб'єкта пізнання. Емоції передують будь-якій пізнавальній діяльності, мотивують, підсилюють її; вони втручаються в усі пізнавальні процеси: від елементарних відчуттів до поняттєвого, предметно-логічного мислення. В емоціях гносеологічне протиставлення суб'єктивного та об'єктивного зникає, суб'єкт і об'єкт переживаються як певна єдність. Водночас емоції, що є одним із фрагментів світу, самі постають предметом

відображення. Через емоції людина отримує специфічні знання, які закріплюються у свідомості, мисленні, мові. Це дає підстави говорити про специфічний різновид образу дійсності – *емоційну КС* – глобальний образ світу, спроектований емоційною сферою пізнання людини; емоційне відображення суб'єктом пізнання (окремим індивідумом / групою людей / людства загалом) дійсності та себе самого, в якому задіяні всі рівні психічної організації людини.

Досі лишається дискусійним питання про універсальність чи етнічну зумовленість емоцій та, відповідно, існування універсальної / етноспецифічних емоційних КС. За нашими спостереженнями, у сучасній психології та психолінгвістиці умовно можна виділити 3 підходи до розв'язання цього питання: 1) культурно-релятивістський, представники якого стверджують, що всі емоції є етноспецифічними, особливості їх внутрішніх виявів і зовнішніх виявів зумовлені національним характером, культурою, традицією (А. Вежбицька, У. Джеймс, Р. Джек, О. Г. Б. Гаррод, Х. Ю та ін.) [Wierzbicka, 1999; Jack, Garrod, Yu, Caldara, Schyns]; 2) універсалістський, прихильники якого вважають, що емоції – універсальні, їх людина переживає незалежно від її національної належності й культурних чинників¹ (С. С. Тімкінс, Р. Мак Картер, П. Екман, В. Й. Фріесен, Дж. Д. Боучер та ін.) [Timkins, Carter; Ekman, Friesen]; 3) інтегративний, представники якого не заперечують існування універсальних / пан-культурних емоцій, однак уважають, що культура накладає відбиток на особливості їх переживання (наприклад, на інтенсивність або тривалість переживання), визначає набір ситуацій, які зумовлюють їх виникнення, а також впливає на поведінку індивідуума в емоціогенній ситуації; вони наголошують на тому, що решта соціально зумовлених, вторинних, витворених на базі універсальних емоцій є етноспецифічними

¹ Як цілком слушно зазначає П. Є. Клобуков, науковці-універсалісти часто стають заручниками мови дослідження, вони “покладаються на англійську (російську, німецьку тощо) народну таксономію емоційних станів як на об'єктивний зразок” [Клобуков, 1998, с. 113].

(Дж. А. Расселл, К. Е. Изард, Є. П. Ільїн, В. І. Шаховський, О. Ю. М'ягкова та ін.) [Russell; Мягкова, 1991; Шаховский, 2001; Изард; Ильин].

Оскільки людина – істота соціальна, існування в певній етнічній спільноті накладає відбиток на її свідоме та несвідоме буття, а відтак і на світосприймання, світовідчуття тощо, з огляду на зазначене виділення етнічно зумовлених емоцій поряд із універсальними видається переконливим. Тому в дослідженні дотримуємось інтегративного підходу, застосування якого передбачає виділення *етноспецифічних емоційних картин світу*.

Для лінгвістичного вивчення емоційної КС важливою є опозиція двох типів картин світу – концептуальної та мовної у співвідношенні з національною картиною світу. *Концептуальну картину світу*, услід за О. О. Селівановою, визначаємо як представлення у свідомості інтеріоризованого людиною світу [Селіванова, 2010, с. 300]. Концептуальна КС як цілісний образ дійсності є посередником у всіх актах людського пізнання, а тому є стрижнем людської інтеграції, засобом гармонізації різних царин людської діяльності, їхнього зв'язку між собою [Роль человеческого фактора в языке, с. 25]. Складниками концептуальної КС, “квантами” знання, якими оперує свідомість людини у процесі мислення, є концепти. Система концептів, що відтворює у вигляді структурованих і впорядкованих знань уявлення про світ, дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду людини, може мати індивідуальний і колективний характер, охоплювати ту чи ту сферу знань (концептосфера як фрагмент концептуальної КС). Колективна концептуальна система представлена зокрема в *національній концептуальній КС* як узагальнення колективного досвіду, знань певного етносу, що дає змогу його представникам ідентифікувати себе і взаємодіяти [Попова, Стернин, 2007, с. 21].

Концептуальна КС, як і будь-яке ідеальне утворення, існує у двох формах – необ'єктивованій, як елемент свідомості та життєдіяльності людини, та об'єктивованій у вигляді опредметнених утворень –

різноманітних “відбитків”, залишених людиною в процесі життєдіяльності. “Відбитки” концептуальної КС можна віднайти в мові, жестах, поведінці, живописі, музиці, обрядах, ритуалах, різноманітних соціокультурних стереотипах поведінки людей тощо. Одним із різновидів об’єктивації концептуальної КС є мовна КС, яка, на відміну від концептуальної, завжди є етноспецифічною.

За визначенням В. Л. Іващенко, *[національна] мовна картина світу* – уявлення про світ, світовідчуття та світосприймання, що його виражає етнос засобами своєї мови; вербалізована інтерпретація етносом уявлень про навколишній світ [Іващенко, 2006 (б), с. 156]. Про тісний зв’язок концептуальної та мовної КС, які перебувають у логічних відношеннях перетину або включення другої до першої, наголошує також О. О. Селіванова [Селіванова, 2006, с. 259]. На нашу думку, співвідношення між ними можна визначати так: концептуальна КС є ширшою, ніж мовна КС, оскільки, по-перше, її формують різні ментальні структури, зокрема й невербальні, а по-друге, мова позначає лише окремі соціально значущі елементи концептуальної КС. М. Ф. Алефіренко зазначає, що національна КС як похідне, вторинне утворення, є складною, варіативною, динамічною. Та водночас вона має певний інваріантний стрижень – національно специфічні константи, що входять до складу свідомості будь-якого члена певного етномовного угруповання [Алефіренко, 2009, с. 63 – 64]. Схожі міркування висловлюють автори статті “Мова в культурі народу”, які зазначають, що “у мові виявляється ментальність, і водночас мова формує оригінальний, неповторний світогляд різних народностей. Універсальні, загальні закони людського мислення не заперечують, а підтверджують існування конкретних етнічних КС, специфіку сприймання кожним народом світу й відображення цього сприймання в певних комплексах понять та у відповідних психолінгвістичних діях” [Єрмоленко, Харитонova та ін., с. 5].

Типологічне розмежування концептуальної, зокрема в її етноспецифічному, національному варіанті, та *[національної] мовної КС* дає

підстави для виділення емоційної концептуальної КС та емоційної [національної] мовної КС.

Емоції – один із найважливіших виявів внутрішнього психічного життя людей. Вони утворюють на ментальному рівні свідомості власне *емоційну КС* – відображення у свідомості дійсності крізь призму емоцій. Емоційну КС, що корелює з *емосферою* особистості, становлять емоції – ментальні образи, сформовані емоційним досвідом індивіда й соціуму загалом. Здобути впродовж такого досвіду людини знання про емоції як факти вияву діяльності емоційної сфери людини, а також інформація про всі царини її буття, які так чи так є емоційно маркованими, формують один із фрагментів концептуальної КС індивіда: усі концепти є “емоційними” зважаючи на те, що нічого не може бути осмислено без прямого чи непрямого втручання в когніцію емоційної сфери свідомості. Емоційний стан людини не завжди може бути усвідомлюваним та осмислюваним. Це дає підстави виокремити ще й *емосферу* особистості – сукупність переживань людиною свого ставлення до навколишньої дійсності й до самої себе у формі спонтанної емоційної реакції безпосереднього сприймання (емоція як несвідома форма відображення дійсності). Усвідомлені ж емоції формують *емоційну концептосферу* – певним чином структуровану сукупність емоційних концептів, пов’язаних між собою. Проте мислення фіксує лише ті соціально значущі емоції, які відрізняються тривалістю та частотністю, саме вони репрезентуються мовними засобами.

Відомий психолог П. М. Якобсон уважав, що процес усвідомлення почуттів передбачає їх означення [Якобсон, с. 41], яке може відбуватися у вербальній й авербальній формі. Вербально виражена засобами національної мови емоційна КС репрезентована в *емоційній [національній] мовній КС*, яку, солідаризуючись із М. О. Красавським, визначаємо як певну множинність емоційно “пропрацьованих” людиною на базі сенсорних, дотикових, загалом перцептивних образів, що надходять із довкілля, та сприймань, уявлень,

понять – ментальних образів, які є проекцію нашого внутрішнього психічного світу, реалізованих засобами національної мови.

Чуттєва конкретність емоційної концептосфери постає причиною постійних пошуків індивідуальною та колективною свідомістю способів вербального вираження емоцій. Це зумовлює строкатість відповідного фрагмента мовної картини світу, мозаїчність мотивації номінантів емоцій, широке залучення засобів їхнього непрямого позначення, а тому вербально-концептуальна побудова емоційних концептів досить складна.

Вербалізація емоційних концептів відбувається на всіх мовних рівнях. В. І. Шаховський зазначає і переконливо доводить, що категорія емотивності представлена в російській та англійській мовах у фонетичному, лексичному, фразеологічному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному, стилістичному, надфразовому, текстовому статусах [Шаховский, 2008]. У живому мовленні засоби вербальної об'єктивації емоцій функціонують у комплексі, вони надають йому образності та експресії. Водночас найбільш інформативним, на думку В. І. Шаховського, О. Ю. М'яккової, Ю. Ю. Шамаєвої, О. О. Борисова, М. О. Красавського та багатьох інших мовознавців, які досліджують вербальну репрезентацію емоцій, для аналізу емоційної концептосфери є лексичний рівень, оскільки саме тут відбувається породження, розвиток, рецепція та зберігання смислів [Шаховский, 1987; Мягкова, 1991; Шамаева; Борисов, 2005; Красавский, 2008].

Отже, умовно розмежовуємо термінопоняття “емоційна концептуальна картина світу” як ментальна репрезентація дійсності, сформована емоційним пізнанням індивіда / групи людей / людства загалом та “емоційна [національна] мовна картина світу” як фіксація результатів такого пізнання одиницями [національної] мови; а також термінопоняття “емоційна концептосфера” та “емосфера”; перше використовуємо на позначення осмислених емоцій, друге – на позначення сукупності переживань у формі образів безпосереднього, несвідомого сприймання. Дослідження спрямоване на вивчення емоційного концепту “страх” як фрагмента емоційної

концептосфери, репрезентованої в мовній КС – осмисленої та репрезентованої засобами національної мови емоції страху.

1.2. Емоційний концепт як фрагмент емоційної картини світу

1.2.1. Поняття “емоційний концепт” у сучасній лінгвістиці

“Концепт” – містке міждисциплінарне поняття, до якого, окрім лінгвістики, апелюють філософія, логіка, психологія, інформатика та інші наукові галузі. Термін *концепт* пройшов тривалий і складний шлях історичного розвитку: “Започаткований у лоні філософії ще в період класичної латини, концепт набуває статусу наукового поняття приблизно з XI – XII ст. і починає спорадично вживатися в логіці, а з XIX ст. – у психології та лінгвістиці” [Іващенко, 2006 (а), с. 46]. Попри те, що цей термін з’явився в мовознавстві ще в XIX ст., до активного вжитку в лінгвістичній літературі він увійшов лише наприкінці минулого століття, через низку об’єктивних та суб’єктивних причин, що стали на заваді його вільного функціонування [Селиванова, 2006, с. 257; Красавский, 2008, с. 33].

У лінгвістиці термін *концепт* має багато визначень та інтерпретацій, оскільки концепт – категорія мисленнєва, яка не піддається безпосередньому спостереженню. Зміст терміна ототожнюють із традиційним тлумаченням значення слова або пов’язують із поняттям; концепт визначають як об’єкт психіки, що відбиває окремі референти психічних явищ; потрактовують як психоментальне утворення, що фокусує всю інформацію про об’єкт у формі образів, уявлень, понять тощо [Цапок, с. 7]. Дискусійними залишаються питання щодо структури [Воркачев, 2004, с. 45 – 93; Карасик, Слышкин, с. 13 – 15; Красавский, 2001, с. 34] та класифікації концептів [Бабушкин, с. 52 – 57; Болдырев, с. 62 – 69; Воркачев, 2004, с. 16 – 20; Красавский, 2001, с. 34], методів їх вивчення [Попова, Стернин, 2001, с. 12; Красавский, 2001, с. 34], специфіки вербального та невербального вираження [Попова, Стернин, 2001, с. 12; Красавский, 2001, с. 34].

Серед сучасних підходів до вивчення концепту в мовознавстві виділяють такі: психолінгвістичний [Демьянков, с. 29; Іващенко, 2006 (а), с. 16; Цапок, с. 15; Прохоров, с. 26]; лінгвопсихологічний [Демьянков, с. 29; Іващенко, 2006 (а), с. 32]; культурологічний [Прохоров, с. 27; Мартинюк, с. 39]; лінгвокультурологічний [Іващенко, 2006 (а), с. 24; Воркачев, 2007, с. 13; Прохоров, с. 26]; лінгвокогнітивний [Воркачев, 2007, с. 11; Прохоров, с. 25]; логіко-філософський [Цапок, с. 15; Іващенко, 2006 (а), с. 7; Сайко, с. 15] та ін.

З іншого боку, у лінгвістиці здійснено спроби інтеграції та пошуку спільного між різними концепціями; відповідно останнім часом домінують такі підходи до осмислення концепту – лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний [Карасик, 2004, с. 139; Балашева, с. 6; Воркачев, 2007, с. 12 – 13; Мацьків, с. 23; Попова, Стернин, 2007, с. 11; Потапчук, с. 7 та ін]. Представники першого напрямку (М. Мінський, Дж. Лакофф, Р. Ленекер, Л. Талмі, Ч. Філлмор, Ж. Фоконьє, О. С. Кубрякова, С. А. Жаботинська, О. О. Селіванова, А. П. Бабушкін) інтерпретують концепт як “одиницю ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; оперативну змістову одиницю пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку всієї картини світу, відображеної в психіці людини” [Панкрац, с. 90]. Концепт, на думку представників лінгвокогнітивного підходу, є результатом мисленнєвого конструювання (концептуалізації) предметів і явищ навколишньої дійсності, у ньому відбито зміст знань і досвіду людини, отриманих у ході практичної і пізнавальної діяльності, у вигляді певних одиниць, “квантів” знання [Там само, с. 91]. Концепт має багатокомпонентну й багаторівневу структуру, яку можна виявити за допомогою аналізу мовних засобів її репрезентації.

У межах лінгвокультурологічного підходу концепт тлумачать як те, за допомогою чого культура входить до ментального світу людини, впливає на неї. Представники цього напрямку (Н. Д. Арутюнова, С. Г. Воркачов, А. Вежбицька, В. І. Карасик, В. В. Красних, В. А. Маслова, М. В. Піменова,

В. М. Телія та ін.) розглядають концепт як ментальне утворення, марковане етносемантичною специфікою. “Концепт у лінгвокультурологічних текстах – це, насамперед, вербалізований культурний смисл <...>, семантична одиниця “мови” культури, план вираження якої – двобічний мовний знак, лінійну протяжність якого нічим не обмежено” [Воркачев, 2007, с. 13]. Лінгвокультурологічний підхід уможливує вивчення концепту в межах проблеми “мова – свідомість – культура”, з погляду його місця в системі цінностей у житті людини, етимології, історії, асоціацій, які він викликає.

Лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний підходи не виключають один одного: концепт як ментальне утворення у свідомості індивіда є виходом на концептосферу соціуму, тобто на культуру; а концепт як одиниця культури є фіксацією колективного досвіду, який стає надбанням індивіда. На думку В. І. Карасика, ці підходи відрізняються лише векторами щодо індивіда: лінгвокогнітивний концепт – це напрям від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – напрям від культури до індивідуальної свідомості [Карасик, 2004, с. 117; Карасик, Грабарова и др., с. 30].

Солідаризуючись із наведеною вище думкою, у дисертації використовуємо інтегративний підхід, який передбачає розуміння концепту з лінгвокогнітивної та лінгвокультурологічної позицій. У межах такого підходу спираємося на визначення концепту, які подають укладачі “Короткого словника когнітивних термінів”, а також Ю. С. Степанов та В. Л. Іващенко, а саме: концепт – “оперативна змістова одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, відображена в людській психіці” [Панкрац, с. 89]; “смисли, якими оперує людина в мисленнєвому процесі та які відбивають зміст досвіду, знань, зміст результатів усієї людської діяльності та процесів пізнання світу у вигляді певних квантів знання” [Там само, с. 90]; “це згусток культури в свідомості людини, те, за допомогою чого культура входить в її ментальний світ <...>, а пересічна людина, “не творець культурних цінностей” – входить у

культуру, а в деяких випадках впливає на неї” [Степанов, 2001, с. 43]. “Концепт – онтологічно наповнене багаторівневе поліструктурне ментально-мовне утворення, що виявляє себе в двох іпостасях: з одного боку, – як одиниця когніції, пам’яті, ментального лексикону і т. ін., що є фрагментарно-цілісним суб’єктивно-суб’єктивним ментальним образом світу, який акумулює в собі певний багаж як вербальних, так і невербальних знань того чи того соціуму, пропущений крізь призму окремої мовної особистості; з другого, – як одиниця [етно]культури / національної [само]свідомості, згусток [лінгво]культури і т. ін., що є культурно значущим смислом-цінністю – фрагментарною цілісністю елементарних смислів, пропущених крізь призму індивідуально-особистісного осмислення якогось фрагмента дійсності” [Іващенко, 2006 (б), с. 55].

Питання типології концептів у сучасному мовознавстві залишається відкритим. Протягом тривалого часу в лінгвістиці немає єдиного підходу до визначення концепту, а відтак і єдиної загальноприйнятої класифікації. Скажімо, О. О. Селіванова пропонує типологізувати концепти відповідно до способу концептуалізації (уявлення, схеми, поняття, фрейми); ролі в структурі свідомості (культурні, ментальні, міфологічні, ідеологічні, філософські), об’єкта концептуалізації (антропоконцепти, натурфакти, артефакти, культурні, ідеологічні, емоційні, концепти-архетипи); обсягу інформації (нульові, еталонні, специфіковані, енциклопедичні); якості інформації (поняттєво-логічні, образно-художні, парадоксальні) [Селіванова, 2006, с. 258]. З. Д. Попова та Й. А. Стернін класифікують концепти за типом знання (уявлення, схеми, поняття, фрейми, сценарії, гешталти); характером їхньої об’єктивованості (вербалізовані, невербалізовані); характером належності до певних груп носіїв (гендерні, вікові, професійні тощо); ступенем абстрактності змісту (конкретні, абстрактні) тощо [Попова, Стернін, 2007, с. 38 – 40]. В. Л. Іващенко, узагальнюючи досвід попередників, у своїй класифікації спирається на такі параметри: походження (первинні / природні та штучні / вторинні); онтологічний вияв (у плані форми

відображення – когнітивні: концепти-знання / пізнання – концепти знань; відповідно до форм-образів дійсності, що активуються на рівні ментальних репрезентацій, когнітивні концепти дослідниця типологізує на: концепти-когнітиви, концепти-емотиви, концепти-конативи; у плані змісту відображення: концепти-етимони та культурні / культурно-специфічні / культурологічні); основні характеристики ментального простору (за протяжністю: відносно дискретні – континуальні / недискретні – відносно дискретні; за контурними межами: консистентні / правильні – не консистентні / розмиті; часовими характеристиками: статичні / усталені – динамічні, старі – нові; за смисловим обсягом: макроконцепти – мікроконцепти; ієрархічною організацією: суперординаційні / суперконцепти / концепти-гіпероніми / категоріальні концепти, пресуперординаційні, базові / ключові / основні / домінантні / опорні, пресубординаційні, субординаційні / субконцепти / концепти-гіпоніми; за відносно автономною організацією – локусні / концепти-локуси / концепти – власні назви: концепти-топоніми, концепти-антропоніми, концепти-гідроніми тощо); компонентний склад (повні / “калейдоскопічні” та неповні); об’єкт відображення (концепти реалій, концепти артефактів матеріальної культури, концепти ідеалем); суб’єкт відображення (індивідуальні / суб’єктивні / персональні / авторські, колективні); цінність у культурі (реальні, ірреальні / потенційні / віртуальні / можливі / нежиттєздатні / псевдоконцепти); спосіб відображення дійсності (репродуктивні / відтворювані / наївно-побутові / повсякденно-практичні, продуктивні / творчі); категорійний статус (внутрішньокатегорійні та міжкатегорійні); особливості вияву в ареалах мовних культур (автохтонні, запозичені) тощо [Іващенко, 2006 (а), с. 76 – 82].

Як засвідчує аналіз останніх праць, серед типологічних різновидів концептів науковці більш-менш послідовно вирізняють емоційний. Термін *емоційний концепт* (далі – ЕК) вільно використовують А. Вежбицька [Wierzbicka], О. Ю. М’ягкова [Мягкова, 1999], М. О. Красавський [Красавский, 2001; 2008], З. Кевечеш [Kövecses, 2003], С. В. Зайкіна

[Зайкина], В. А. Маслова [Маслова, 2004], Ю. Ю. Шамаєва [Шамаєва], О. О. Борисов [Борисов, 2005], Г. А. Огаркова [Огаркова, 2005], О. О. Бутенко [Бутенко], В. Л. Іващенко [Іващенко, 2006 (а)], Г. І. Харкевич [Харкевич], В. І. Шаховський [Шаховский, 2008], О. О. Сайко [Сайко] та ін. Однак, перш ніж описати специфіку його структури та вербальної репрезентації, випрацювати його дефініцію, схарактеризувати типологічні різновиди, зупинимося власне на термінопонятті “емоція”, яке в різних наукових працях осмислюють по-різному.

Так, А. Ребер – автор словника психологічних термінів – зазначає, що “історично термін *емоція* виявився надзвичайно стійким до спроб його визначити; ймовірно, жоден інший термін психології не поєднує у собі таку невизначеність із частотністю використання” [Ребер, с. 512]. Дійсно, теорія емоцій у психології впродовж кількох останніх десятиліть зазнавала істотних змін. Залежно від дослідницьких завдань та наукових парадигм, що домінували в той чи той період, науковці визначали емоцію як: “фізіологічний стан організму, що має яскраво виражене суб’єктивне забарвлення й охоплює всі види чуттів та переживань людини” [Анохин, с. 339]; “відображення мозком людини або тварини актуальної потреби та ймовірності (можливості) її задовольнити, яку мозок оцінює відповідно до генетичного та попереднього індивідуального досвіду” [Симонов, с. 20]; “складний феномен, що містить у собі нейрофізіологічний, рухово-експресивний та чуттєвий компоненти <...> та є результатом еволюційно-біологічних процесів” [Izard, с. 68], “відповідь на стимул, що викликає психічну активність, суб’єктивні відчуття, когнітивні процеси та виявляється зовні” [Russel, с. 427]; “елементарні переживання, які виникають у людини під впливом загального стану організму та процесу задоволення актуальних потреб” [Немов, с. 573]; “відображення ставлення суб’єкта до об’єктів дійсності” [Веккер, с. 374] та ін. Загалом, у психології є кілька десятків концепцій емоцій, більшість із яких не заперечують, а доповнюють одна одну. Сьогодні першість у вивченні емоцій належить окремому напрямку

психології – психології емоцій, що має інтегрувальний характер, а термін *емоція*, як правило, використовують на позначення, по-перше, “класу психічних процесів, станів, явищ, що відображаються у формі безпосереднього, пристрасного переживання суб’єктом життєвого змісту явищ, предметів і ситуацій тощо” (СППВШ, с. 65); за такого потрактування до емоцій зараховують різні психофізіологічні явища від елементарних *емоційного тону відчуттів* та *емоційного тону вражень* як виявів фізичної чуттєвості до більш складних – *афектів, емоцій, почуттів* та до найвищих *світоглядних почуттів*; по-друге, “рефлекторну адаптивну психофізіологічну реакцію, пов’язану з виявом суб’єктивного упередженого ставлення (у вигляді переживання) до ситуації та її наслідків; покликану організувати поведінку людини або тварини у такий спосіб, щоб забезпечити її цілісність і неушкодженість” [Ильин, с. 65], у такому ракурсі термін *емоція* синонімізується з терміном *базова / базальна / власне емоція*. При цьому, як зазначає Є. П. Ільїн, базовими можна вважати лише ті, які мають глибоке філогенетичне коріння, тобто такі, що властиві не тільки людині, а й тварині [Там само, с. 78].

Аксіомою сучасної науки стало визнання єдності емоційних та інтелектуальних процесів. В. І. Шаховський стверджує, що “емпіричний досвід людини співвідноситься з її пізнавальною діяльністю, а вона зазвичай казується, мотивується, супроводжується, посилюється емоціями” [Шаховський, 2013, с. 45]. Крізь призму власних переживань у мовної особистості формується структура знань про них, зокрема про причини їх виникнення, специфіку перебігу та наслідки. Як зазначає О. Ю. М’якова, експериментальні дані підтверджують існування ментальної ієрархії емоцій, які змінюються від конкретних до абстрактних [Мякова, 1999, с. 5]. Л. М. Веккер наголошує на такій специфічній властивості емоцій порівняно з іншими психічними процесами: “емоційні процеси є найбільш тілесними, соматичними, об’єктивно фізіологічно вираженими та водночас найбільш суб’єктивними психологічними феноменами психіки, вони найтісніше

з'єднані з інтимними потаємними структурами суб'єкта як носія психіки” [Веккер, с. 377], вищі емоції не просто переживаються суб'єктом пізнання, але й усвідомлюються й осмислюються. Переживання ж дослідник визначає як безпосереднє відображення суб'єктом власних станів, а не властивостей і відношень зовнішніх об'єктів [Там само, с. 377]. Отже, результатом емоційної концептуалізації світу та емоційної сфери буття індивіда як його невід'ємного компоненту є *емоційний концепт*.

У наукових працях фіксуємо кілька потрактувань поняття “емоційний концепт”. Так, зокрема, солідаризуючись із М. О. Красавським, З. Ю. Балакіна, О. Ю. Бутенко, С. В. Зайкіна, О. С. Сабаш, С. А. Малахова та багато інших мовознавців, представники лінгвіокультурологічного напрямку, визначають його так: “етнічно, культурно зумовлене складне структурно-сміслові лексично й фразеологічно оформлене утворення, сформоване на поняттєвій основі, яке, крім поняття, містить культурну цінність, функціонально заміщає людині під час рефлексії та комунікації предмети одного порядку, що викликають упереджене ставлення до них” [Красавский: 2001, с. 60; Балакіна, с. 8; Бутенко, с. 4; Зайкіна, с. 18; Сабаш, с. 8; Малахова, с. 27]. М. О. Красавський наголошує на тому, що в основі емоційного концепту лежить поняття про емоцію або “емоційне поняття” – “людська думка, яка фіксує ознаки, властивості ментальних, емоційно насичених для кваліфікатора явищ, що відрізняються від протилежних раціонально оцінюваних” [Красавский: 2001, с. 65]. Процес формування поняття науковець пояснює так: “перцептивні образи реального світу формують уявлення людини про певні предмети, явища тощо; уявлення як зародок поняття рефлексуються свідомістю людини, що призводить до появи власне поняття” [Там само, с. 66]. Схожі міркування висловлюють Н. В. Дорофєєєва та її послідовники О. О. Яшкіна, Л. Е. Кузнецова, Г. А. Огаркова, Х. О. Погосова, О. О. Сайко, які пропонують таке визначення ЕК: “ментальна одиниця високого рівня абстрагування, яка виконує функцію метапсихічної регуляції та фіксує в мовній свідомості багатовіковий досвід

інтроспекції етносу у вигляді універсальних та культурно-специфічних уявлень про емоційне переживання” [Дорофеева, с. 27; Кузнецова, 2005, с. 8; Огаркова, 2005, с. 22; Яшкина, с. 16; Погосова, с. 16; Сайко, с. 8]. Науковці апелюють до “поняття” та “уявлення” як до основних форм відображення дійсності, що беруть участь у формуванні ЕК, однак, оскільки емоція – це насамперед чуттєва форма пізнання і не відбиває об’єктивних властивостей об’єктів пізнання, а лише стан суб’єкта, його реакцію на них, то таке визначення, на нашу думку, справедливим є лише щодо особливого типологічного різновиду ЕК – наукового, у якому поняття як узагальнена раціоналізована форма пізнання та мислення можуть домінувати.

Серед типологічних різновидів когнітивних концептів В. Л. Іващенко поряд із концептами-когнітивами, концептами-конативами / поведінковими (функціональними) концептами виділяє концепти-емотиви (концети-емоції, концепти-почуття) / емоційні концепти, які визначає так: “емоційні образи як суб’єктивне переживання певних подій, емоціогенних ситуацій, причин їхнього виникнення, власне емоцій, що продукуються в таких ситуаціях, а також наслідків такого переживання” [Іващенко, 2006 (а), с. 77]. О. О. Борисов, відштовхуючись від визначення концепту, запропонованого О. С. Кубряковою в “Короткому словнику когнітивних термінів”, пропонує таку дефініцію ЕК: “кванти” структурованого знання про емоційне життя індивіда, які перебувають із іншими одиницями в складних структурно-семантичних та функціональних відношеннях” [Борисов, 2005, с. 47].

Інтегративний підхід до вивчення концептів потребує переосмислення, зокрема уточнення визначення термінопоняття “емоційний концепт”. З огляду на зазначене, під *емоційним концептом* розуміємо багаторівневе поліструктурне ментально-мовне утворення, яке, з одного боку, є емоційною формою пізнання світу й через переживання корелює з мисленнєвими формами, з іншого, – сукупністю елементарних смислів, тобто осмислених емоцій або суб’єктом пізнання (наділеним певними віковими, гендерними,

психічними та іншими характеристиками), або представниками певних соціальних груп (етнічних, професійних тощо) [Коляденко, 2017].

Таке визначення уможлиблює його розгляд у кількох площинах: по-перше, як одиницю знання, індивідуального, групового, універсального та етноспецифічного; по-друге, як одиницю, до структури якої, крім власне знань, залучено ще й пізнавальні процеси; по-третє, як одиницю ментального лексикону – “фрагмента мовної компетенції людини, який містить знання словникового складу мови й зафіксованих за формами номінативних одиниць смислів, що репрезентують інтеріоризовані у свідомості об’єкти та явища дійсності й концептуальну структуру внутрішнього рефлексивного досвіду” [Селіванова, 2006, с. 319].

Спробу випрацювати типологію ЕК здійснив у докторській дисертації М. О. Красавський, який відповідно до способів символізації концептів розрізняє *вербалізовані та невербальні / авербальні* ЕК. Перші дослідник поділяє на кілька груп залежно від засобів вербальної репрезентації (*лексичні, фразеологічні*) та залежно від сфери функціонування (*художні, наївні, наукові*). За соціальним критерієм дослідник виокремлює *універсальні, групові та індивідуальні* ЕК [Красавский, 2008]. Гендерний критерій використовує для розрізнення ЕК Л. Е. Кузнецова. За даними вільного асоціативного експерименту дослідниця встановила, що ЕК мають специфіку вербального вираження, а отже, й ментальної репрезентації в жінок та чоловіків [Кузнецова: 2005]. Сферу функціонування за основний критерій для типологізування ЕК обрала також Н. В. Дорофеева. Поряд із *наївним та науковим*, дослідниця виділяє *релігійний* ЕК [Дорофеева]. Таку ж класифікацію у своїх наукових працях пропонують Г. А. Огаркова та О. О. Сайко [Огаркова, 2004; Сайко]. М. І. Лізаріді виокремлює *уявлення, схему, поняття, фрейм, сценарій, гештальт* як типологічні різновиди ЕК. Водночас дослідниця зазначає, що всі вони можуть брати участь у формуванні того самого ЕК та репрезентувати в мовленні різні його ознаки

[Лизариди]. На жаль, Мілана Ісаківна не наводить конкретних прикладів, які б засвідчували цю тезу.

Ураховуючи попередній досвід наукових пошуків мовознавців, а також адаптуючи до них здобутки психологів, пропонуємо типологізувати емоційні концепти за такими критеріями:

1) за психічною організацією суб'єкта відображення:

а) за рівнем психічної організації: *емоційний тон відчуттів* – відображення елементарних відчуттів як вияв фізичної емоційної чуттєвості; переживання задоволення / незадоволення в тих чи тих відчуттях; *емоційний тон вражень* – емоційний образ як переживання задоволення / незадоволення під час сприймання світу, що супроводжує образи-уявлення; *базова / базальна / власне емоція* – емоційний образ як суб'єктивне переживання вагомий для суб'єкта ситуації, свого стану та його наслідків, покликана організувати поведінку в такий спосіб, щоб зберегти його неушкодженим; особливим різновидом базових емоцій є *афект* – інтенсивна та короткотривала емоція; *почуття* – емоційний образ як переживання суб'єктом стійкого ставлення до певного об'єкта або події, що мають для нього особистісне значення, цінні для нього; специфічний різновид почуття – *пристрасть* – інтенсивне, всепоглинаюче, стійке почуття; *узагальнені світоглядні почуття* – емоційні образи як вияв суспільної свідомості, яка відображає домінантні почуття й настрої колективу, спільноти народу; *емоційні рухи / емоційна поведінка* – ментальні образи власних або чужих емоційних поведінкових схем, стереотипів емоційної поведінки, вироблених емоційним досвідом людини або соціуму; *емоційний стереотип (стереотип-образ, стереотип-ситуація)* – образ, що є результатом відображення у свідомості суб'єкта пізнання типових емоціогенних ситуацій, емоцій, що продукуються в таких ситуаціях, їхніх виявів та наслідків переживання; *емоційна особистість* – образ власного емоційного “Я”;

б) за інтенсивністю / ступенем вияву психіки / психічного стану суб'єкта відображення: *слабкі, помірні, сильні*;

2) за соціальним статусом суб'єкта відображення: *індивідуальні*, які формуються в ментальному просторі окремої особистості як суб'єкта відображення; різновидом є *унікальні* – властиві лише певному індивіду та не належать жодному іншому; *групові*, які формуються в ментальному просторі групи людей, що мають спільний соціальний статус: *мікрогрупові* – наприклад, у межах сім'ї (*сімейні*), шкільного класу, групи в університеті тощо; *мезогрупові* – у межах об'єднань працівників одного підприємства (професійні), територіальних спільнот; *макрогрупові* – у межах суспільних класів (класові), соціальних прошарків, професійних спільнот (*професійні*), національних, етнічних об'єднань тощо; людей, що мають спільні: гендер, вік, темперамент тощо. До групових можна віднести й *універсальні*, властиві кільком культурам та людству загалом;

3) за фізіологічними характеристиками: за віком (*вікові*); за гендерною ознакою (*гендерні*);

4) за способом вираження: *вербалізовані*, тобто репрезентовані мовними знаками лексичними, фразеологічними, словотвірними тощо; *невербалізовані*, тобто репрезентовані за допомогою міміки, пантоміміки, окремих символів та предметів;

5) за сферою функціонування: *наївні / наївно-побутові* – такі, що функціонують у повсякденних розмовних практиках у літературному та діалектному мовленні, у власне вербальних (фразеології, пареміях тощо) та невербальних (жестах, міміці, поведінці, символах) тощо засобах вираження як вияв безпосереднього емоційного відображення дійсності та осмислення емоцій пересічними носіями мови. Одним із виявів цих концептів є *фольклорні* – репрезентовані в створених народом епічних, ліричних, драматичних творах, звичаях, обрядах, традиціях тощо як вияв колективних уявлень, сформованих первісним, нерозчленованим емоційним відображенням дійсності та осмислення емоцій; *художні* – репрезентовані в художніх текстах, живописі, скульптурі, творах кіномистецтва тощо як вияв авторського опосередкованого художньо-естетичного емоційного

відображення дійсності та переосмислення емоцій; *наукові* – репрезентовані в текстах монографій, дисертацій, наукових статей тощо, в енциклопедіях, термінологічних словниках, у наукових доповідях, дискусіях, у науковому спілкуванні загалом як вияв опосередкованого емоційно-інтелектуального відображення дійсності та переосмислення емоцій; *релігійні* – репрезентовані в релігійній літературі, богослужіннях комунікативних актах, символах віри, ритуалах тощо як вияв певних вірувань тісно пов'язаних із емоційним переживанням того, у що вірять та його осмисленням і переосмисленням;

б) за перебігом у часі: *одиночні* – такі, що відображають стан людини, групи людей, етносу за конкретних історично-зумовлених обставин, які в подальшому розвитку того чи того суспільства або в життєдіяльності індивіда не повторювалися; *повторювані* – такі, що відображають переживання людей, до яких вони повертаються знову; *тривалі* – відносно сталі у своєму перебігу / переживанні; *короткочасні* – тривають / переживаються незначний проміжок часу;

7) за актуальністю: *приховані / потенційні* – такі, що існують у потенції і можуть виявитися за певних умов; *актуалізовані* – такі, що відображають актуальний стан людини, групи людей, етносу;

8) за представленістю в межах певної культури: 1) *унікальні* – властиві лише певній культурі та не належать жодній іншій²; 2) *універсальні* – властиві кільком культурам або людству загалом.

Отже, емоційні концепти як особливу одиницю когніції та [етно]культури можемо класифікувати за такими параметрами: психічна організація суб'єкта відображення, його соціальний статус, фізіологічні характеристики; спосіб вираження, сфера функціонування, перебіг у часі, актуальність, представленість у межах певної культури. Усі типологічні різновиди ЕК (окрім невербалізованих) репрезентовані в мові й залежно від дослідницьких завдань можуть бути об'єктами окремих лінгвістичних студій.

² Див., наприклад, відповідний розділ праці А. Вежицької, присвячений вивченню німецького етноспецифічного емоційного концепту “Angst” [Wierzbicka, с. 123 – 167].

Запропонована класифікація, звичайно, не є вичерпною; її подальше розширення та систематизація сприятиме уніфікації одиниць терміносистеми когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, лінгвопсихології та психології.

1.2.2. Структура емоційного концепту

У сучасній когнітивній лінгвістиці домінує погляд на вивчення концепту як складної багатокомпонентної єдності. Більшість дослідників наголошує на холістичному поєднанні в його межах різних структурних елементів. Але однастайності щодо кількості й характеру елементів, за якими можна здійснювати його вивчення, серед науковців немає. Залежно від дослідницьких завдань, а також від обраного мовознавцем підходу (лінгвокогнітивного або лінгвокультурологічного) концепт структурують за трьома і більше пов'язаними між собою компонентами.

Лінгвокультурологічний підхід (С. Г. Воркачов, М. В. Піменова, В. А. Маслова, В. І. Карасик та ін.) передбачає виділення трьох обов'язкових складників концепту, органічно поєднаних у його структурі: поняттєво-змістового, який виявляють на основі аналізу дефініцій номінантів концепту, представлених у тлумачних словниках (сукупність поняттєво-змістових ознак утворює змістовий мінімум, необхідний і достатній для ідентифікації концепту); асоціативно-образного, який встановлюють через аналіз лексичної сполучуваності номінантів концепту, зіставлення прямих і переносних значень; оцінного й поведінкового, що разом із асоціаціями й образами формують периферійну зону концепту [Карасик, Грабарова и др., с. 29; Воркачев, 2007, с. 17 – 18]. М. В. Піменова доповнює перелік мотивувальними, категорійними та символічними ознаками [Піменова, с. 51], а В. А. Маслова – факультативними соціальним, індивідуальним, регіональним та іншими компонентами [Маслова, 2004, с. 54 – 55].

У межах лінгвокогнітивного напряму, представниками якого є С. А. Жаботинська, О. С. Кубрякова, О. О. Селіванова, О. М. Цапок, концепт розглядають у двох взаємопов'язаних ракурсах: логічному (концепт –

розчленована і структурована єдність) та ейдичному (концепт – неподільна цілісність) [Жаботинская, 1997, с. 4]. Логічний аналіз концепту спрямований на вивчення його організації, моделювання взаємозв'язків між компонентами його структури, яких існує безмежна кількість. Саме цей тип здебільшого використовують у дослідженні вербалізованих знань. Ейдичний аналіз концентрує увагу на природі концепту, на тому, як той чи той цілісний конструкт існує в мисленні [Жаботинская, 1997; Жаботинская, 2009; Селіванова, 1999; Цапок; Кубрякова, 2009].

У межах інтегративного підходу В. Л. Іващенко, розрізняючи змістову й ментально-мовну структури концепту, розглядає його і як зміст, і як форму, точніше, єдину змістову форму відображення дійсності [Іващенко, 2006 (а), с. 110], тобто “як одиницю когніції людини, що бере участь в організації як семантики ментальності (концепт – ментальна міні-модель, образ світу), так і семантики менталітету (концепт – “менталітет у мініатюрі”, менталітет, спроектований на окремий фрагмент світу)” [Там само, с. 42]. “У плані форми відображення (когнітивний аспект) концепт виявляє себе як поліструктурна одиниця ментальних, у тому числі ментально-мовних ресурсів, що є фрагментарною цілісністю і простих, і складних [ново]утворень – сенсибілій, перцептів / конкретно-чуттєвих (наочних) образів / образів-гештальтів / картинок, символів, уявлень, понять, пропозицій, схем, фреймів, скриптів / сценаріїв, Я-схеми / Я-схем (емоційних настанов / станів / переживань / потреб, інтенцій, норм, цінностей, мотивів, планів, переконань, вірувань тощо)” [Там само, с. 51 – 52]. “У плані змісту відображення (лінгвокультурний аспект) концепт виявляє себе у двох площинах: горизонтальній – як складний конгломерат певним чином організованих смислів <...>; вертикальній – як ментальний простір, діапазон якого варіює від чистої ментальності <...>, або концептив-етимонів <...>, до сфокусованої на якомусь одному з фрагментів дійсності гіперсемантики менталітету, або концептів культури та епохи” [Там само, с. 58 – 59]. Водночас дослідниця виділяє такі макрокомпоненти змістової

(ціннісно-сміслової) структури концепту: онтологічні – власне когнітивний (знаннєво-пізнавальний), емотивний (емоційний), конативний (поведінковий); 2) контекстуально-фонові – ідіо- / соціокомпонент, компонент епохи, факторні (факультативні) компоненти / компоненти факторної зумовленості [Там само, с. 63 – 64]. В. Л. Іващенко зазначає також, що одні структурні елементи / компоненти можуть домінувати над іншими, що залежить від того фрагмента дійсності, який якнайкраще за певних обставин відображається в ментально-психонетичному комплексі людини, у зв'язку з чим можна говорити про типологічні різновиди концептів [Там само, с. 111].

Отже, домінування в ментально-мовній структурі концепту емоційних настанов / станів / переживань тощо як емоційних психонетичних образів, а в змістовій структурі – емотивного компонента як елементарного смислу, тобто осмислення емоційного психонетичного образу, дає всі підстави виокремлювати самостійний типологічний різновид концептів – емоційний концепт.

На нашу думку, розмежування ментально-мовної й змістової організацій концепту є перспективним для вивчення ЕК. Ментально-мовне структурування ЕК дає змогу розглянути його як одиницю емоційного пізнання та одиницю мислення. Аналіз змістової структури ЕК дозволяє окремо вивчати його як одиницю емоційного досвіду, знання про емоційну сферу життя окремої людини й етносу загалом; а отже, розглянути концепт у кількох площинах: “процес – результат процесу”, “формальне вираження – змістове наповнення”.

Онтологія емоцій дає підстави говорити про них, з одного боку, як про особливі емоформи пізнання, емоційні образи, ментальні структури, що, як один із різновидів емоційного реагування, реакції на ситуацію чи подію тощо, народжуються у свідомості індивіда в процесі пізнання, з другого, – як елементарні смисли, в яких домінують інтелектуальні емоції, тобто власне моменти осмислення емоцій / почуттів або суб'єкта пізнання (чоловіка,

жінки, дитини, дорослої людини тощо), що їх переживає, або інших людей – етносів, професійних спільнот тощо. За такого підходу ЕК, як і будь-який інший типологічний різновид концепту, акумулює весь спектр емоційного відображення дійсності: від емоційної чуттєвості, емоційного забарвлення, емоційного тону відчуттів і вражень через власне емоції, почуття, емоційні процеси й стани до суспільних світоглядних почуттів; від елементарних форм пізнання до вищих рівнів людської свідомості – мовно-мисленнєвого, або словесно-логічного.

Солідаризуючись із В. Л. Іващенко щодо *ментально-мовної структури концепту*, у якій дослідниця виділяє елементи різного ступеня складності, котрі забезпечують різні форми пізнання (див. вище) [Іващенко, 2006 (а), с. 58], вважаємо, що в ментально-мовній структурі ЕК домінує *емоційний образ* – суб’єктивне переживання певних подій, емоціогенних ситуацій, причин їхнього виникнення, власне емоцій, що продукуються в таких ситуаціях, а також наслідків такого переживання тощо [Там само, с. 77]. В основі такого образу лежить суб’єктивна оцінка, зокрема: елементарні відчуття як вияв фізичної емоційної чутливості – *емоційний фон / емоційне забарвлення, емоційний тон відчуттів*, естетичної емоційної чуттєвості – *емоційний тон вражень, власне емоції* як вияв предметних почуттів, *афекти* як сильно виражені емоції, *індивідуальні почуття, суспільні світоглядні почуття / суспільні настрої* як вияв “суспільної свідомості, яка відображає домінантні почуття й настрої колективу, спільноти народу” [Ильин, с. 63], а також *емоційні рухи / поведінкові схеми, емоційні стереотипи* тощо. Важливо враховувати, що переживання, за твердженням Л. М. Веккера, “це безпосереднє відображення суб’єктом власних станів, а не властивостей і відношень зовнішніх об’єктів, яке є знанням” [Веккер, с. 377]. Тож знання в ментально-мовній структурі ЕК увиразнюють *асоціативні образи-сенсibiliї, образи-сприйняття, образи-геіштальти / картинки, образи-поняття* тощо.

Зауважимо, що специфічною рисою всіх явищ, пов'язаних із афективною властивістю людської психіки, є те, що задіяні в ній процеси відбуваються на всіх рівнях свідомості [Хомская, Батова], домінування емоційних образів відбувається на тлі інших ментально-мовних структур, які більшою або меншою мірою активізуються у свідомості суб'єкта пізнання в процесі пізнавальної діяльності. Водночас важливо усвідомлювати, що прості (“первинні”) ментальні репрезентації, які виникають ще на довербальному рівні і формуються переважно внаслідок безпосередньої взаємодії з навколишнім світом та відбивають емоційний досвід індивіда, є базою для складніших утворень [Селиванова, 2000, с. 90 – 91; Болдырев, с. 25; Кубрякова, Демьянков, с. 14]. У мовознавстві поки що немає окремих досліджень, присвячених структурній організації емоційного концепту.

Змістову структуру ЕК, яка є основою пізнавальної діяльності, формують елементарні смисли, що продукуються в свідомості суб'єкта пізнання – індивіда або в колективній уяві та зберігаються у структурах пам'яті того чи того етносу та його представників. Узагальнюючи міркування мовознавців щодо змістової структури концепту (М. Ф. Алефіренка, М. М. Болдирева, С. Г. Воркачова, В. Л. Іващенко, М. О. Красавського, Д. С. Ліхачова, В. А. Маслової, М. В. Піменової, В. А. Пищальникової, В. І. Шаховського, Ю. С. Степанова), у *змістовій структурі ЕК* виділяємо такі компоненти:

- *емоційно-оцінний компонент* як тісний взаємозв'язок власне емоційного та оцінного, де емоційне як ядро змістової організації ЕК є елементарним смислом, що інтеріоризує суб'єктивне / об'єктивне ставлення суб'єкта пізнання (людини / суспільства) до дійсності через його (суб'єкта) переживання свого ставлення до ситуації, до інших людей, до самого себе, що виражається у вербальних та невербальних засобах цілеспрямованої поведінки в тій чи тій ситуації. Іншими словами, емоційний компонент змістової структури базується на осмисленні емоційного реагування, зокрема емоційного тону вражень і відчуттів, емоційного фону, емоційних станів,

власне емоцій, почуттів тощо суб'єктом пізнання (індивідом, професійною спільнотою, етносом тощо), який їх переживає.

Коментарів потребує оцінка, яку зазвичай виділяють у структурі концепту і яка викликає серед науковців чимало суперечок. Окремі дослідники, зокрема, В. І. Шаховський, Н. О. Лук'янова [Шаховский, 1987; Лукьянова] вважають, що емоція й оцінка співіснують у нерозривній єдності. Н. Д. Арутюнова, Л. Г. Бабенко та О. М. Вольф емоційну оцінку виділяють в окремий різновид, поряд із яким у свідомості існують інтелектуальна та моральна або етична оцінка [Арутюнова, 1988; Бабенко; Вольф]. Щодо раціональної (зокрема й моральної або етичної) та емоційної оцінки в структурі ЕК (див. про це праці І. О. Васильєва [Васильев], Г. Лазаруса [Лазарус], С. Шахтера, Дж. Е. Сингера [Шахтер, Сингер]), зазначимо, що емоція виникає внаслідок оцінки індивідумом певного фрагмента дійсності як приємного або неприємного, бажаного або небажаного, відповідно у її формуванні беруть участь і ірраціональна, і раціональна оцінки. Суб'єктивні відчуття індивіда та зовнішній вияв емоційного стану зазвичай оцінюють за цими ж критеріями;

- *когнітивний (знансво-пізнавальний) компонент* – елементарний смисл, що інтеріоризує процес предметного [наукового] пізнання психології емоцій, емоційного тону вражень і відчуттів, почуттів, афектів, емоційного фону, настроїв, емоційної поведінки тощо та вже отриманих знань про психофізіологію емоційних образів як різних видів емоційного реагування на той чи той фрагмент дійсності, що зберігається в структурах довготривалої пам'яті у формі образів-енграм пам'яті;

- *конативний компонент* – “елементарний смисл, що інтеріоризує стандартні рухи й поведінкові схеми, зокрема стереотипи поведінки, вироблені попереднім життєвим досвідом як окремої людини, так і людської спільноти загалом ...” [Іващенко, 2006 (а), с. 66]; у структурі ЕК – це осмислення суб'єктом пізнання власних або чужих емоційних поведінкових

схем, стереотипів емоційної поведінки, вироблених емоційним досвідом людини або соціуму;

- *етнокомпонент* – осмислення етносом емоційного переживання того чи того фрагмента дійсності через етнічні / національні почуття, суспільні настрої народу, національний / етнічний темперамент, характер тощо.

Зазначимо, що серед психологів і мовознавців тривалий час не було спільної думки щодо залежності емоцій особи від її культурної та етнічної належності. Представники універсалістського напрямку наголошували на універсальності психічної природи та фізіологічних виявів емоцій. Так, на думку відомих американських психологів, авторів теорії афектів С. С. Тімкінса та Р. Мак Картера, те, “як людина переживає емоцію, не залежить від її культурної та етнічної належності” [Timkins, Mc Carter, с. 120]. Позицію поміркованого універсалізму обстоює й автор диференційної теорії емоцій К. Е. Изард. Дослідник вважає, що “деякі емоції є універсальними загальнокультурними феноменами. І кодування, і декодування низки емоційних виражень є спільними для людей усього світу, безвідносно до їхньої культури, мови чи освіченості” [Изард, с. 95]. До таких емоцій належать так звані базові емоції – страх, гнів, радість, сум, сором, кожна з яких має певний універсальний вегетативний, мімічний, жестовий, поведінковий код реакції; власне об’єктивації знань про ці емоції на лексичному та фразеологічному рівнях мови. Так, наприклад, для страху характерними є прискорене серцебиття, порушений ритм дихання, тремтіння ніг, рук, нижньої щелепи, очі широко розплющені, брови майже прямі і дещо здійняті догори, так, що на лобі формуються горизонтальні зморшки, спостерігається загальна скутість, гнів виражається в підвищеному тиску, почервонінні шкіри обличчя, м’язи лоба зазвичай зсуваються всередину й униз, ніздрі розширюються, крила носа здіймаються догори, рухи тіла стають некоординованими. Такі вияви емоцій забезпечують комунікацію всередині культури та міжкультурне спілкування на емоційному рівні. Цей факт

свідчить про те, що в основі ЕК “гнів” або “страх” в українській, англійській, російській та будь-якій іншій лінгвокультурі перебуває універсальний психічний феномен.

Проте останні дослідження емоцій у когнітивній психології та лінгвістиці переконливо свідчать про існування поряд із універсальним кодом базових емоцій ще й етноспецифічного. Так, на думку В. І. Шаховського, етноспецифічність емоційного концепту зумовлена “індивідуальним емоційним трендом та національним індексом певної культури” [Шаховский, 1996, с. 86]. Дослідник підкреслює, що мова накладає свою класифікацію на емоційний досвід особистості, водночас “матеріальні експоненти емоцій у мові” також є культуроспецифічними [Шаховский, 2008, с. 19]. Специфіка функціонування мовних одиниць, сполучуваність імені концепту, синонімічні ряди, лексична градація – усе це є своєрідними для кожної мови засобами вербального вираження емоцій, що також свідчить про наявність етнокомпонента змістової структури ЕК;

- *соціальний компонент* – елементарний смисл, що інтеріоризує світосприйняття певної соціальної групи людей (професійної, гендерної, вікової тощо). Так, Д. С. Лихачов в основу типології концептів кладе соціальний компонент, виділяючи універсальні концепти (“смерть”, “життя”), етнічні (“батьківщина”, “інтелігенція”), групові (“сцена” для актора та глядача), індивідуальні (такі, що цілком і повністю залежать від особистості, її досвіду, системи цінностей, культурного та інтелектуального рівнів) [Лихачев, с. 284 – 285]. М. О. Красавський наголошує на тому, що глибина інтерпретації концепту (вербалізованого смислу, що живе в культурі) залежить не тільки від індивідуальної рефлексивної спроможності конкретного індивідуума, але й від того, представником якої соціальної групи він є. Для прикладу дослідник пропонує порівняти ставлення вірян та атеїстів до універсального для світових релігій концепту “потойбічне життя” або зіставити в людей різного віку оцінку концепту “смерть” [Красавский, 2001, с. 48]. В. А. Маслова виділяє в структурі концепту такі компоненти:

соціальний, зумовлений належністю мовної особистості до певного соціального прошарку; груповий, зумовлений належністю мовної особистості до певної соціальної групи; індивідуально-особистісний, сформований під впливом особистісних особливостей – освіти, виховання, індивідуального досвіду, психофізіологічних особливостей [Маслова, 2004, с. 42];

- *індивідуально-особистісний компонент (Я-схема)* – елементарний смисл, який інтеріоризує емоційний досвід індивіда, його суб'єктивні знання про ту чи ту емоцію та результати емоційного самопізнання;

- *компонент часу / епохи* – “осмислення конкретно-історичних умов діяльності соціокультурної спільноти” [Іващенко, 2006 (а), с. 69]; цей компонент засвідчує факт зміни суспільних настанов, моральних цінностей, ціннісних пріоритетів тощо, а також власне особистісних емоційних станів, емоційного фону тощо;

- *комунікативно значущий компонент* – елементарний смисл, що є взаємопорозумінням учасників комунікації, як обмін у вербальний та невербальний (на рівні міміки, жестів) спосіб емоційним досвідом, знаннями про емоції та насамперед про актуальний психічний стан.

Отже, змістову структуру ЕК як одиниці емоційного досвіду, знання про емоційну сферу життя людини / групи людей / людства загалом формують такі компоненти: *емоційно-оцінний, когнітивний, конативний, етнічний, соціальний, індивідуально-особистісний компоненти, комунікативно значущий компонент* а також *компонент епохи*. Такий розподіл є умовним, тому що концепт – це передусім неподільна єдність усіх компонентів. Проте аналіз концепту передбачає абстрагування одних компонентів від інших, формалізація яких дає змогу виділити відповідні концептуальні ознаки.

1.3. Емоційний концепт у наївній та науковій картинах світу

Цілісна концептуальна КС як ідеальний метаоб'єкт складається з низки взаємопов'язаних між собою картин світу, структурування й функціонування яких залежить від того, яка форма свідомості перебуває в основі певного світосприйняття, а також від глибини та способу осягнення світу суб'єктом. Результати осмислення дійсності кожним типом свідомості зафіксовано в матрицях мови, якими вони послуговуються. На думку деяких дослідників, мова бере участь у кількох процесах, пов'язаних із картиною світу: по-перше, вона формує один з найглибших шарів КС – мовну КС, по-друге, вона експлікує інші концептуальні КС людини, які за посередництва спеціальної лексики входять до мови, залучаючи до неї риси людини, її культури [Роль человеческого фактора в языке, с. 11].

Зазвичай у лінгвістиці розрізняють сформовану дотеоретичною свідомістю *наївну КС*, структуровану теоретичним знанням *наукову КС* та утворену позатеоретичними уявленнями *релігійну, фольклорну й художню КС* [Роль человеческого фактора в языке; Цапок; Іващенко, 2006 (а)], кожна з яких має свою специфіку, засвідчену численними дослідженнями (Н. О. Красавський [Красавский, 2001], О. О. Корнілов [Корнилов], І. О. Голубовська [Голубовська], О. Б. Єрмакова [Ермакова], О. В. Євтушенко [Евтушенко] та ін.). Щоправда, такий поділ, як зазначає В. Л. Іващенко, є досить умовним, оскільки, наприклад, коли ми говоримо про концептуалізацію у сфері наукової або художньої творчості, ми фактично абстрагуємось у першому випадку від образної інформації та оцінки осмислюваного, в другому – від власне логічного осмислення художніх образів та символів. Проте це не означає, що ці компоненти відсутні в зазначених КС [Іващенко, 2006 (а), с. 113]. Оскільки об'єктом пропонованого дослідження є ЕК як фрагмент наївної та наукової мовних КС, схарактеризуємо їхню специфіку.

Наївну КС становить сукупність донаукових, стихійно сформованих уявлень про світ. Будь-яка наївна КС є суб'єктивною через свою генезу: її

породжує колективна свідомість пересічних представників певної етнічної спільноти, яка пропускає навколишній світ крізь призму історично напрацьованих національно детермінованих знань та уявлень [Голубовська, с. 31]. “Діти, що належать до етнічних спільнот, спочатку пізнають світ через специфічну мовну свідомість свого етносу (наївно, ненауково, дотримуючись “погляду” своєї мови) і лише потім, у процесі життєдіяльності, отримують фрагменти наукового знання про світ, оскільки повністю наукову картину світу не може зберігати жодна людська свідомість” [Корнилов, с. 15]. Людина сприймає світ навколо неї поверхово, не намагаючись досягнути глибинну суть речей або зрозуміти закони світобудови, вона інтерпретує дійсність відповідно до традицій, усталених в етнічному колективі, нав’язаних їй за допомогою мови (так, наприклад, ми й досі говоримо, що сонце сідає та встає, попри те, що геоцентрична модель світу вже давно поступилася місцем геліоцентричній). Проте варто зазначити, що наївне світобачення не є примітивним чи хаотичним: воно, як зазначає Ю. Д. Апресян, утворює цілісні системи знань, серед яких виділяють наївну геометрію, наївну фізику, наївну психологію, наївну анатомію та ін. [Апресян, 1995 (2), с. 351]. Наївна свідомість відбиває цілісне світосприйняття, вона оперує як логічними, так і алогічними знаннями, що часто мають міфологічний або релігійно-містичний характер.

Наївну КС як факт наївної свідомості відбито в повсякденних мовних практиках (як на рівні літературного, так і діалектного мовлення), паремійних одиницях, усталених порівняннях, фразеологізмах тощо [Wierzbicka; Воркачев, 2004].

Окремих коментарів потребує співвідношення наївної мовної КС із фольклорною, які, вочевидь, тісно між собою пов’язані. Фольклорна КС – результат колективної творчості й опанування навколишнього світу за допомогою уяви переважно у формі наочно-чуттєвих образів. Специфіка фольклорної КС зумовлена її безпосереднім зв’язком із менталітетом, відображенням культурних та психічних особливостей етносу, стереотипів

свідомості. Одне з основних джерел фольклорної КС – міфологія. На відміну від релігійної, носіями якої є обмежена група людей, необов'язково представників однієї етнічної спільноти, та художньої, яка є множинністю індивідуально-авторських картин світу письменників, фольклорна КС властива чи не всім представникам лінгвокультурної спільноти, однак представлена в сучасній свідомості у трансформованому вигляді. За образним висловом Є. Є. Стефанського, “вона законсервована в різних мовних одиницях та актуалізується за певних соціально-психологічних умов” [Стефанский, с. 12]. Однак, на відміну від наївної КС, фольклорній притаманний продуктивний творчий тип відображення дійсності.

Досить часто науковці ототожнюють наївну КС із мовною КС, оскільки саме мова висвітлює образ світу, сформований етносом упродовж віків (Ю. Д. Апресян, О. О. Корнілов та ін.) [Апресян: 1995 (2); Корнілов]. На нашу думку, ці поняття варто розглядати в різних площинах: мовна КС є однією із форм реалізації концептуальної КС, вона зберігається в мовній свідомості етносу та відбивається в мовленнєвій діяльності його представників, відповідно, логічним видається співвідношення між мовною й концептуальною КС як між частиною та цілим (концептуальна КС містить вербальні та невербальні знання, а мовна КС – тільки вербальні); а наївна КС відповідає одному з типів свідомості поряд із науковою, художньою та ін., а тому логічним видається зіставлення наївної, а в її контексті й фольклорної, наукової, художньої та релігійної КС як типологічних різновидів концептуальної КС, відображених у конкретних національних мовах.

Наукова КС охоплює сукупність наукових знань про світ, вона містить цілісну систему уявлень про загальні властивості та закономірності світобудови. Розрізняють загальнонаукову КС (сукупність знань про об'єктивну реальність, виражену через систему всіх наук) та картини світу окремих наук (фізична, астрономічна, біологічна та ін.) [Роль человеческого фактора в языке; Корнілов]. Наукова КС поєднує в собі сукупність здобутків

конкретних галузей знань, а тому є результатом відображення реальності колективною науковою свідомістю.

Наукова КС тяжіє до об'єктивного відображення реального світу, являючи собою певний інваріант людського знання. Вона перебуває в постійній динаміці, оскільки неперервних змін зазнає сама наукова свідомість. Наукова КС у мові експлікована в термінології окремих галузей знань, які вивчають світ під тим чи тим кутом зору [Корнилов, с. 11 – 12].

Наївна та наукова КС співіснують поряд, впливаючи одна на одну, проте все-таки зберігають принципову відмінність, оскільки вони відбивають різні типи свідомості різних соціумів на різних історичних етапах, які мають відмінні функції. У творенні наукової КС бере участь обмежена кількість людей – науковців; вони поступово наповнюють її новими знаннями, чим зумовлене її постійне розширення та вдосконалення. Наївна КС хоч і зазнає певних змін, проте ці зміни впливають переважно на периферію, водночас її ядро лишається стабільним; суть та призначення наївної КС полягають у збереженні та відтворенні в кожному наступному поколінні спрощеного, побутового структурування світу [Там само, с. 19].

Пізнання людиною світу, а отже й формування її КС нерозривно пов'язане з емоційним переживанням й осмисленням усіх явищ і об'єктів дійсності. За посередництвом емоцій вони набувають певного значення для людини. Емоції є частиною людського інтелекту, вони передують когнітивним процесам, мотивують, підсилюють і супроводжують їх. Відповідно, емоційна КС як образ світу, спроектований емоційною сферою пізнання людини, емоційне відображення дійсності, у якому задіяні всі рівні психічної організації людини, є одним із найважливіших фрагментів цілісної КС. Це дає підстави стверджувати, що частиною наївної та наукової КС є емоційна концептосфера як сукупність знань про емоції, які в ментально-мовному просторі репрезентують ЕК; вона пронизує усі сфери людської діяльності. Відповідно до типу свідомості, що рефлексує емоційний досвід,

можемо говорити про ЕК як фрагмент наївної, зокрема й фольклорної, наукової, художньої та релігійної КС³.

Оскільки є безмежна кількість аспектів вияву емоційної сфери особистості як об'єкта дійсності, а також її осмислення, опис-моделювання ЕК можна здійснити в різний спосіб, висвітлюючи різні його грані. Пропоноване дослідження ЕК передбачає його опис-моделювання як фрагмента наївної та наукової КС, а також вивчення особливостей вербальної репрезентації у відповідних типах дискурсу. Розглянемо окремі теоретичні положення наївної та наукової концептуалізації емоцій. Це питання актуальне з кількох причин: по-перше, у наукових працях хоча й засвідчені термінопоняття “наївний емоційний концепт” та “науковий емоційний концепт” на позначення функціональних різновидів ЕК, вони зазвичай функціонують без визначення (наприклад, дослідження С. В. Зайкіної, М. О. Красавського, Г. А. Огаркової) [Красавский, 2001; Зайкина; Огаркова, 2005]; по-друге, певні положення щодо структури цих типологічних різновидів концептів також вимагають уточнення й перегляду.

ЕК у буденній свідомості є комплексом дотеоретичних знань про емоції, тоді як науковий ЕК є вищим за рівнем абстрагування, за ступенем осмислення об'єкта пізнання утворенням, він синтезує знання, сформовані через узагальнене самоспостереження із результатами пізнавального досвіду людства. Водночас, як цілком слушно застерігає А. В. Юревич, наукову когніцію не варто абсолютизувати. Дослідник зазначає, що при побудові знань лише 10 % припадає на формалізоване, експліковане знання, решта 90 % містить імпліцитне, особистісне знання [Юревич, с. 27 – 28]. Відповідно, об'єктивні наукові знання про емоції неминуче доповнюють суб'єктивні, особистісні знання, на базі яких вибудовується алогічне, особистісне судження; воно заповнює лакуни в структурі пізнання, надає йому зв'язаного характеру. Отже, і наївний, і науковий ЕК формують ті самі

³ Особливості репрезентації ЕК “страх” у фольклорній та художній мовних картинах світу фрагментарно розглянуто в статтях автора [Коляденко, 2009 а; 2009 б; 2011].

ментально-мовні одиниці, однак, залежно від того, хто є суб'єктом пізнання (пересічний носій мови чи науковець), у його структурі активізуються більшою або меншою мірою ті чи ті одиниці. Так, очевидно, у наївному ЕК переважають наочно-чуттєві образи, у науковому – абстрактно-логічні. Наївні знання про емоції, як зазначає М. О. Красавський, формуються на міфолого-містико-архетипних уявленнях людини та на конкретному практичному досвіді, а наукові – на емпірико-теоретичному. Із зазначеного випливає, що “концептуалізація емоцій у науковій картині світу, на відміну від наївного народного осмислення, не наділена яскраво вираженою етноспецифічністю” [Красавский, 2008, с. 346].

Наївна концептуалізація емоцій виявляє себе в діалектній і літературній мові, повсякденному мовленні, пареміях, фразеологізмах, усталених порівняннях та інших одиницях національної мови, які фіксують і зберігають протягом тривалого часу культурну інформацію: особливості побуту, світогляду народу, його культурні цінності тощо.

Оскільки емоції є предметом зацікавленості багатьох наук, у межах різних наукових парадигм вони функціонують як наукові концепти. ЕК як фрагмент наукової КС експліковано засобами національної мови в науковому дискурсі. Українськомовні наукові тексти з психології, філософії, медицини (зокрема психіатрії), біології, педагогіки, соціології та становлять сферу функціонування вербалізованих знань про емоції індивіда. У центрі уваги цих галузей знань перебувають природа, вияви, функції цього феномену, його роль у житті людини. Сукупність отриманих даних про емоції в межах зазначених парадигм утворює фрагмент українськомовної наукової КС. Номінантами емоцій у науковій КС є терміни, переважно співвідносні із загальноживаними словами.

Отже, відповідно до типу свідомості, що рефлексує емоції, розглядаємо ЕК як компонент *наївної КС* – *наївний ЕК* та як компонент *наукової КС* – *науковий ЕК*, що мають свою специфіку ментальної та вербальної репрезентації.

1.4. Концепт “страх” як різновид емоційного концепту

Питання щодо різновидів емоцій та їх кількості перебуває в центрі наукових дискусій ще з античних часів. Розпрацювати універсальну класифікаційну систему емоцій намагалося чимало вчених, кожен із яких пропонував власні критерії для їхнього розмежування (див., наприклад, праці В. К. Вілюнаса, К. Л. Ізарда, Є. П. Ільїна, П. В. Симонова та ін. [Вілюнас; Симонов; Izard; Ильин]).

Поширення із середини ХХ ст. набула дискретна модель емоційної сфери людини, прибічники якої поділяють емоції на базові та похідні (утворені внаслідок поєднання або модифікації базових). За основу такого розмежування беруть щонайменше три ознаки: 1) первинність – вторинність емоцій у філогенезі людської свідомості; 2) культурна значущість та моральна цінність; 3) екзистенційність субстанції [Красавский, 2008, с. 59]. І українські, і зарубіжні вчені виділяють від трьох до кількох десятків базових емоцій, водночас до них, незалежно від загальної кількості, майже всі дослідники зараховують страх. Це дає підстави стверджувати, що емоція страху має глибоке філогенетичне коріння, а тому є фундаментальною властивістю людини, природною базовою емоцією.

На думку Н. В. Вітт, “існують вагомні підстави стверджувати, що саме базові, такі, що узагальнено репрезентують усю палітру різноманітних емоцій, є родовими щодо інших відповідних груп емоцій” [Витт, с. 31]. Вони зазвичай є системою відліку для більш маргінальних. Подібних висновків дійшов американський психолог Дж. Блок, який “експериментально встановив групову спорідненість людських емоцій” [Цит. за: Рейковский, с. 165 – 166], що підтверджують також численні лінгвістичні дані, результати семантичного аналізу вербалізованих елементів, що входять до складу емоційних зон (див., наприклад, дослідження О. О. Борисова, С. В. Зайкіної, М. О. Красавського та ін. [Красавський, 2001; Зайкина; Борисов, 2005]). Отже, страх – базова емоція, відповідно, репрезентує низку інших онтологічно споріднених із нею емоційних станів.

Страх – емоція, що виникає в ситуації загрози біологічному чи соціальному існуванню людини, спрямована на джерело справжньої чи уявної небезпеки, а тому відіграє провідну роль у її життєдіяльності [Кириленко, с. 122]. Для людини як біологічної істоти виникнення страху є не тільки доцільним, а й корисним, оскільки його поява зумовлена настановою на самозбереження. Однак для людини як соціальної істоти страх належить до негативних психічних станів, що на об'єктивному рівні призводять до деструкції, дисгармонії в особистісному розвитку, до помітних негативних зрушень у поведінці, в діяльності, у міжособистісних взаєминах, а на суб'єктивному – викликають здебільшого дискомфорт, негативні внутрішні переживання, відчуття внутрішнього напруження тощо. Саме тому за знаком емоційного реагування як одним із провідних критеріїв, використовуваних у психології для типологізації емоцій, страх переважно зараховують до *негативних емоцій* [Ильин, с. 20].

Першопричиною появи страху є фізичне чи ментальне сприйняття певного стану речей, який категоризується свідомістю як такий, що загрожує біологічному та / або соціальному існуванню [Борисов, 2005, с. 49]. Зазначена оцінка зумовлена когнітивним дисонансом між налаштуванням індивіда та образом реальної ситуації, унаслідок чого людина відчуває дискомфорт [Фестингер, с. 7–9]. Дискомфорт стає причиною пошуку можливостей повернення почуття безпеки та спокою.

Стан страху безпосередньо виявляється у фізіологічних та поведінкових реакціях індивіда. Серед них виділяють такі: зміни в системі кровообігу, зміни в диханні, напруження м'язів та їх тремтіння, розлади функцій шлунка та кишківника; як і будь-якій іншій емоції, страху притаманні специфічні мімічний та пантомімічний вияви, мимовільні вигуки тощо [Щербатых; Кириленко; Изард; Ильин]. Ці симптоми є підставою для визначення емоції як неприємної, такої, що приносить невдоволення, у більшості випадків дезорганізує діяльність індивіда і, відповідно, оцінюється ним як негативна [Борисов, 2005, с. 49].

Після первинної інтуїтивної оцінки з'являється більш усвідомлене раціональне осмислення як самої небезпеки⁴, так і свого психофізіологічного стану і, як наслідок, спроба взяти під контроль розуму свій емоційний стан та його зовнішній вияв. Оцінка призводить до виникнення осмисленого бажання припинити вплив несприятливого чинника, що супроводжується глибшим аналізом можливих шляхів виходу із ситуації та вироблення плану дій [Борисов, 2005, с. 50]. Дії, спрямовані на вихід із емоційного стану, можуть бути повністю або частково контрольованими: людина може призвичаїтись до ситуації або об'єкта, що її спричинив, уникнути каузатора, або, навпаки, підкоритись емоційному переживанню із подальшими позитивними або негативними наслідками для себе. Під час вибору прийняттого варіанту людина зазвичай спирається на попередній емоційний досвід, на отримані колись знання.

Отже, особливості реакції людини на каузатор, експресивна реакція на нього визначені передусім психологічними характеристиками. Страх залежить від зрілості, освіти та розвитку, причому між розвитком і навчанням існують високопозитивні інтеркореляції з поступовим зростанням значення навчання. Однак страх – не лише біопсихофізіологічне явище, але й глибоко соціальне. “Страх – емоція, яка має біологічний вимір та водночас соціально конструюється й набуває відповідних культурних характеристик. Ідеться про накладання суспільних обмежень на способи емоційної експресії, усвідомлювані та мимовільні дії індивіда, спрямовані на пошук виходу зі створеної ситуації, серед яких чільне місце посідає вираження реакції на страх одиницями національної мови” [Борисов, 2005, с. 51]. При цьому походження емоції, форми її вираження та способи регуляції є соціально та культурно-історично детермінованими [Мягкова, 1999, с. 71].

⁴ Переляк деякі учені кваліфікують як емоцію, не контрольовану свідомістю індивіда: “інформаційні процеси, що беруть участь у виникненні емоції, можуть бути некогнітивними” [Ильин, с. 98].

Досвід, який отримала людина / професійна спільнота / етнос, структурується у свідомості у вигляді ментально-психонетичної моделі емоційного образу / емоції страху як фреймової структури репрезентації знань про емоцію, яка містить щонайменше чотири обов'язкових компоненти: 1) “каузатор” (причина емоційного стану страху, чинник, що його зумовив); 2) “експерієнцер” (суб'єкт емоційного стану страху); 3) “внутрішній вияв” (характер емоційного реагування); 4) “зовнішній вияв” (зовнішній вияв емоції). Така модель узагальнює емоційний досвід суб'єкта пізнання і структурує емоційний, когнітивний, конативний компоненти, а також фрагментарно соціальний компонент (експерієнцер емоцій має певні соціальні та психофізіологічні характеристики) та компонент комунікативної значущості (мовна реакція), що виявляє себе і у вербальних, і в невербальних засобах вираження.

Отже, емоція страху відіграє надзвичайно важливу роль у житті людини, тому кожна природна мова має величезний арсенал мовних засобів для її репрезентації.

1.5. Методика опису-моделювання емоційного концепту “страх” в українській наївній та науковій картинах світу

Методологічною основою дослідження ЕК загалом та концепту “страх” зокрема є діалектичне розуміння природи цих ментально-мовних одиниць, які є результатом емоційного переживання страху суб'єктом пізнання та водночас осмисленням свого й чужого емоційного досвіду в цьому напрямі.

ЕК “страх” – це складне ментально-мовне утворення, яке пронизує всі сфери людської діяльності – наукову, наївну, художню, фольклорну, міфопоетичну та релігійну, проте, відповідно до поставленої мети, у нашому дослідженні зупинимося лише на описі архітектоніки цього концепту у наївній та науковій КС із застосуванням різних методики лінгвоконцептуального аналізу. Опис-моделювання (термін В. Л. Іващенко

[Іващенко, 2006 (а)] ЕК “страх” передбачає два етапи, на першому з яких досліджуємо його як фрагмент наївної, а на другому – наукової КС. Відповідно до того, яку КС концепт профілює, застосовуємо різні джерельні бази фактичного матеріалу та різні методики його опису.

Джерельною базою для опису-моделювання наївного осмислення емоції страху, тобто наївного концепту, що його іменує лексема *страх*, слугували словникові статті тлумачних словників, словники синонімів, антонімів, фразеологізмів, словотвірних гнізд, етимологічних, діалектних тощо, а також дані вільного асоціативного психолінгвістичного експерименту, проведеного серед пересічних носіїв мови (студентів та викладачів різних вишів України, співробітників різних установ, мешканців 11 областей України віком від 16 до 79 років).

Джерельною базою для опису-моделювання наукового осмислення емоції страху, тобто наукового концепту “страх”, слугували термінологічні словники та наукові праці, присвячені вивченню цього фрагмента емоційної сфери, а також дані вільного асоціативного психолінгвістичного експерименту, проведеного в середовищі фахівців у галузі психології, психофізіології та психіатрії, які працюють за фахом або навчаються в аспірантурі чи докторантурі тощо.

Моделювання концепту, на думку О. О. Селіванової, передбачає принцип двовекторності – рух від слова до думки і від думки до слова, тобто від зовнішнього мовного позначення до структури знань про позначуване і навпаки [Селіванова, 2010, с. 303].

Узагальнивши досвід В. Л. Іващенко щодо опису-моделювання наукового концепту [Іващенко, 2006 (а)], В. Ф. Старка у вивченні етноспецифічного концепту “гра” [Старко], а також методику семантико-когнітивного аналізу концептів З. Д. Попової та Й. А. Стерніна [Попова, Стернин, 2007], опис-моделювання ЕК “страх” як фрагмента наївної та наукової КС здійснюємо за загальною схемою, яка передбачає такі процедури:

- 1) окреслити сфери функціонування ЕК;
- 2) визначити ім'я ЕК;
- 3) здійснити лексико-семантичний аналіз імені ЕК, з'ясувати його походження; розкрити його словотвірний потенціал у наївній та науковій КС;
- 4) за лексикографічними джерелами, текстами, даними асоціативних експериментів у наївній та науковій КС визначити обсяги одиниць лексико-семантичного рівня, які репрезентують ЕК у наївній та науковій КС;
- 5) проаналізувати семантику мовних одиниць, що репрезентують ЕК у наївній та науковій КС;
- 6) використовуючи методику компонентного аналізу, з'ясувати концептуальні ознаки ЕК у зіставляваних КС;
- 7) на основі концептуальних ознак побудувати фреймові структури поняття в наївній та науковій КС;
- 8) через аналіз засобів непрямой номінації у фразеологічних і паремійних одиницях української мови описати образний компонент концепту "страх", зокрема, установити елементарні образи-відчуття, наочно-відтворювані образи-картинки, соціальні стереотипи, архетипні образи, етнокультурні образи, а також емоційний образ, що беруть участь у формуванні ментально-мовної структури досліджуваного концепту;
- 9) за матеріалами асоціативного експерименту (проведеного в середовищі пересічних носіїв мови для реконструкції наївного концепту / у середовищі фахівців у галузі психології – для наукового) установити психологічно реальне значення;
- 10) змодельовати ментально-мовну та змістову структури ЕК у зіставляваних КС;
- 11) сформулювати відповідні когнітивні дефініції ЕК.

Еволюція концепту нерозривно пов'язана з семантичним розвитком слова, яке його номінує [Алефиренко, 2005, с. 143], саме тому першою і

ключовою процедурою опису-моделювання будь-якого концепту визначення є етимологічний аналіз його імені.

Добір одиниць лексико-семантичного рівня мови, які репрезентують ЕК у науковій та наївній КС, здійснюємо із застосуванням різних лінгвістичних методів і прийомів, зокрема: системної класифікації лексики; дистрибутивного аналізу; компонентного аналізу; вільного асоціативного експерименту.

Базовий репрезентант концепту, його ім'я, завжди пов'язаний із іншими лексичними одиницями мови системними зв'язками, насамперед парадигматичними, синтагматичними та епідигматичними. Системність лексики ґрунтується на системності й упорядкованості відображеного свідомістю носіїв мови світу. Системна модель об'єкта може пояснити всі його суттєві властивості та відношення, а також інтегральні стосунки між системами, водночас добре узгоджуючись із емпіричними даними про об'єкт, отриманими шляхом систематичного спостереження та експерименту. Як зазначає В. М. Лейчик, “метод системного класифікування дозволяє не тільки забезпечити повноту охоплення об'єктів аналізу, не тільки ранжувати їх, але й виділити певні якості, які неможливо побачити поза системою” [Лейчик, 2009, с. 158].

М. Ф. Алефіренко наголошує на тому, що системний підхід до вивчення ментально-мовних форм відображення не суперечить стратегічним основам когнітивної лінгвістики, хоч вона й спирається здебільшого на синтетичне бачення об'єкта в усій його цілості й складності, проте не може уникнути аналітичного осмислення дійсності (без виділення окремих компонентів та встановлення зв'язків між ними) [Алефіренко, 2009, с. 78].

Вивчення концепту “страх” через семантику лексичних одиниць, що його репрезентують, передбачає застосування традиційних для мовознавства методів компонентного та дистрибутивного аналізу. Перший метод становить систему прийомів лінгвістичного вивчення семантичної структури

мовної одиниці шляхом її розщеплення на найменші змістові компоненти, установлення зв'язків та відношень між ними [Кочерган, с. 245]. Семантика мовних одиниць відбиває змістову структуру концепту, відповідно його аналіз може здійснюватися через установлення сем лексичних одиниць, які існують на позначення концепту [Бабушкин, с. 52]. Однак слово своїм значенням передає лише одну або декілька концептуальних ознак, важливих для комунікації, тому вивчення ментальних структур вимагає залучення максимальної кількості лексичних одиниць – репрезентантів концепту. Водночас усвідомлюємо, що навіть усі мовні засоби дадуть лише загальне уявлення про зміст концепту у свідомості носіїв конкретної мови, це буде завжди лише частина концепту, оскільки жоден концепт не може бути виражений вербальними засобами повністю. Компонентний аналіз зазвичай поєднують із іншими структурними методами, наприклад, із трансформаційним (тлумачно-комбінаторний метод О. К. Жолковського, І. А. Мельчука [Мельчук, Жолковский], лексикографічним портретуванням Ю. Д. Апресяна [Апресян, 1995 (1)]), спрямованим на визначення синтаксичних і семантичних подібностей та відмінностей між мовними об'єктами на підставі подібності та відмінності в їхніх трансформаціях [Кочерган, с. 233].

Базою для проведення дистрибутивного аналізу є мовне оточення одиниць, розташування щодо інших одиниць у мовленнєвому потоці [Алефиренко, 2005, с. 361]. Вивчення дистрибуції дає змогу встановити набір сем, актуалізованих у тому чи тому контексті. Сполучуваність слів – репрезентантів концепту не вільна, а зумовлена асоціативним потенціалом цих репрезентантів [Чернейко, с. 307]. На мовному рівні така сполучуваність відтворює міжконцептуальні зв'язки та відношення. Відповідно, спектр асоціацій, який встановлюємо через аналіз мовного оточення вербальних репрезентантів концепту, дає уявлення про зміст самого концепту.

Зазначимо, що когнітивне вивчення семантики проходить у двох напрямках – семасіологічному та ономасіологічному [Жаботинская, 1999,

с. 6; Цапок, с. 51]. У річищі різних концепцій і методик аналізу концепту зазвичай обидва методи семантичного аналізу – компонентний та дистрибутивний – реалізують перший напрям. Проте останнім часом збільшилася кількість досліджень, здійснених у межах другого напрямку, і навіть спостерігаємо виокремлення когнітивної ономасіології в самостійну дисципліну [Селіванова, 2000]. Значущість ономасіологічного підходу для концептуального аналізу полягає в тому, що інформацію про структуру вербалізованих концептів, виявлену під час аналізу семантики мовних одиниць, можна доповнити іншою, отриманою при визначенні ономасіологічної структури найменувань концептів. Адже відомо, що, “називаючи певний концепт, носії мови конвенційно закріплюють у процесі спільної пізнавально-практичної діяльності його місце у ментальному лексиконі, мові, формують його інформаційну структуру, уточнюють, збагачують її за рахунок зв’язків із іншими концептами” [Селіванова, 1999, с. 11].

Особливо результативним у реалізації ономасіологічного напрямку аналізу концептів може бути етимологічний аналіз у його онтологічній іпостасі [Голубовська, с. 12]. Онтологічна етимологія є різновидом етимологічного аналізу, який широко використовують у сучасних когнітивно-культурних дослідженнях. Він спрямований, насамперед, на виявлення глибинного семантичного мотивування позначення слів – репрезентантів концептів, що проливає світло на особливості первинної категоризації дійсності давніми етносами [Єрмоленко, Харитонova та ін., с. 4 – 5].

Вивчення ЕК у синхронії передбачає застосування традиційної психолінгвістичної методики – вільного асоціативного експерименту, “який дозволяє “зрізати” фрагмент мовної свідомості сучасних носіїв мови” [Красавский, 2008, с. 21], установити психологічно реальне значення слова / терміна – базового репрезентанта концепту “страх”. Сукупність вербальних асоціативних реакцій формує асоціативне поле слова-стимула, де частотні

реакції охоплюють його ядро, поодинокі – формують його периферію. Зв'язки між одиницями асоціативного поля, як зазначає О. О. Залевська, відбивають специфічні внутрішні структури, глибинні конекції та відношення, які формуються у свідомості людини через мову й мислення, та лежать в основі когнітивної організації його багатогранного досвіду [Залевская, с. 191]. А тому аналіз асоціативного поля лексеми *страх*, базового репрезентанта досліджуваного ЕК, уможливить реконструювання будови та змістових характеристик відповідного фрагмента емоційної концептосфери. Продуктивність методу асоціативного експерименту та психологічна релевантність його результатів для вивчення як наївного, так і наукового концептів доведена працями багатьох дослідників [див. Горошко; Мартинек, 2001; 2004; Караулов; Мишланова та ін.].

Отримані в ході попереднього етапу аналізу дані піддають когнітивній інтерпретації – “мисленневому узагальненню на найвищому рівні абстракції” [Попова, Стернин, 2007, с. 200]. Когнітивна інтерпретація – фактично ще один крок на шляху від вербальної репрезентації концепту одиницями лексико-семантичної системи мови до одиниці знань, що за ними стоїть; він дає змогу сконструювати ментально-мовну модель концепту. Варто зазначити, що в різних типах мовної КС у структурі ЕК на тлі емоційного образу домінують різні ментальні та ментально-мовні структури. Цим зумовлене застосування різних методів когнітивної науки для конструювання ментальних моделей: логіко-поняттєвий аналіз, фреймовий та фреймово-пропозиційний аналіз, метод метафоричних моделей. Завершуємо цей етап дослідження моделюванням архітекτονіки ЕК “страх” у науковій та наївній КС.

Різні ментально-мовні структури, які формують ЕК, породжують глобальний смисл-цінність, “представлений фрагментарною цілісністю / сукупністю / множинністю елементарних смислів (ноем), що формують когнітивну дефініцію, або змістову організацію <...> концепту” [Іващенко, 2006 (а), с. 219]. Отже, шляхом установлення змістової організації різних

ментальних структур, а також зв'язків між ними, що беруть участь у формуванні наївного та наукового ЕК “страх”, сформулюємо їхні когнітивні дефініції. Застосовуючи зіставно-протиставний та порівняльний методи аналізу, віднайдемо спільні та відмінні ознаки в змістовій структурі наївного та наукового ЕК.

Висновки до розділу 1

Емоції як найважливіші вияви внутрішнього психічного життя людей відіграють надзвичайно важливу роль у лінгвокогнітивній інтерпретації людиною всього суцього. Вони є глибинними формами психічного відображення дійсності та водночас елементами буття людини, а отже, й об'єктом пізнання, осмислення, номінації, вираження у вербальний і невербальний спосіб.

На ментальному рівні свідомості емоції формують емоційну концептосферу, компонентами якої є емоційні концепти – багаторівневі поліструктурні ментально-мовні утворення, які, з одного боку, є емоційними формами пізнання світу й через переживання корелюють з мисленнєвими формами, з другого, – сукупністю елементарних смислів, тобто осмислених суб'єктом пізнання (наділеним певними віковими, гендерними, психічними та ін. характеристиками), представником певної соціальної групи (етнічної, професійної тощо), емоцій. Як одиниця пізнання ЕК є складною єдністю простих і складних ментальних та ментально-мовних утворень. Серед них на тлі інших вирізняється емоційний образ. У формі суб'єктивних переживань він фіксує в людській свідомості об'єкти дійсності. Як одиницю емоційного досвіду та знань про емоційну сферу буття індивіда / етносу / людства загалом ЕК, як і будь-який інший, формують такі змістові компоненти: емоційний, когнітивний, конативний, етнічний, соціальний, індивідуально-особистісний компоненти, комунікативно значущий компонент, а також компонент епохи.

ЕК, особливу одиницю когніції та [етно]культури, можна типологізувати за такими критеріями: психічна організація суб'єкта відображення, його соціальний статус, фізіологічні характеристики; спосіб вираження; сфера функціонування; перебіг у часі; актуальність; представленість у межах певної культури.

ЕК формують фрагменти концептуальної та [національної] мовної КС. Сучасне тлумачення онтології КС вможливорює її множинність, що впливає з природи людської свідомості, яка охоплює індивідуальну свідомість окремої людини, колективну наївну, наукову, художню, фольклорну та релігійну свідомість певного етносу. Результати осмислення світу кожним із типів свідомості зафіксовано в матрицях мови. Відповідно до типу свідомості, що рефлексує емоційний досвід, можемо говорити про ЕК як фрагмент концептуальної та мовної КС у різних виявах, зокрема наївної та наукової КС.

ЕК виражений через вербальний та невербальний знакові коди. У реальному міжособистісному спілкуванні вони утворюють цілісний комунікативний процес. Вербалізація ЕК відбувається на всіх мовних рівнях. Водночас найбільш інформативним для аналізу емоційної концептосфери є лексичний рівень, оскільки саме тут відбувається породження, розвиток, рецепція та зберігання смислів. На лексичному рівні ЕК репрезентовано різноструктурними мовними засобами називання, вираження й опису емоцій.

Серед базових емоційних концептів у структурі емоційної концептосфери виділяємо ЕК “страх” – комплексне культурно та соціально детерміноване когнітивне утворення, що є насамперед переживанням емоції страху та її осмисленням. Емоція страху відіграє надзвичайно важливу роль у житті людини, тому українська, як будь-яка інша природна мова, має величезний арсенал мовних засобів для її вираження.

Комплексну методику концептуального аналізу становлять методи і прийоми, використані для опису-моделювання ЕК “страх” у наївній та

науковій КС. До неї ввійшли компонентний та дистрибутивний аналіз, етимологічний аналіз, системний аналіз, асоціативний експеримент, метафоричне, фреймове та пропозиційно-фреймове моделювання, метод кількісних підрахунків та ін. Ці методи і прийоми дають змогу встановити концептуальні ознаки досліджуваного концепту – конститутивні елементи змістової структури через побудову його ментально-мовної моделі.

РОЗДІЛ 2

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО
КОНЦЕПТУ “СТРАХ”
В УКРАЇНСЬКІЙ НАЇВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ**

Наївно-побутова мовна картину світу – відображений у природній мові спосіб концептуалізації світу; значення, виражені в ній, відбивають єдину світоглядну систему, певну колективну філософію, обов’язкову для всіх носіїв мови. Як факт наївної свідомості її відтворено на всіх рівнях діалектної та літературної мови. Найінформативнішим для аналізу емоційного концепту, як цілком слушно зазначає М. О. Красавський, є лексичний рівень національної мови [Красавский, 2008].

Традиційно в лінгвістиці виділяють два класи лексичних одиниць, пов’язаних із вербальною репрезентацією емоцій. Так, зокрема, мовознавці розрізняють *лексику емоцій* і *емоційну лексику* [Бабенко; Мягкова, 1999; Телия]. До першої групи лексичних одиниць, як зазначає Л. Г. Бабенко, належать слова, що “їх предметно-логічне значення містить поняття про емоції, до другої зараховують лексичні одиниці, які мають чуттєвий фон, ореол, марево” [Бабенко, с. 12]. Схожі міркування висловлює й В. І. Шаховський, який поряд із лексичними одиницями, що називають емоції (*номінативні*) та їх виражають (*експлікативні*), виділяє одиниці, які їх описують (*дескриптивні*). Учений зазначає, що номінативні одиниці слугують для індикації поняття про емоцію, вони фіксують знання про той чи той факт емоційного буття, тоді як дескриптивні та експлікативні (емотиви) є виразниками емоції як форми пізнання, форми мислення, психічного стану внутрішнього “я” [Шаховский, 2013, с. 34]. Запропонована мовознавцем класифікація, на нашу думку, передбачає певне абстрагування від того чи того компонента лексичного значення вербального репрезентанта ЕК, оскільки так звані номінативні та дескриптивні лексичні одиниці є водночас експлікативними. Адже сам мовознавець зазначає, що пізнання емоцій, як і будь-якого іншого феномену буття, супроводжує

оцінка; відповідно емоційно-оцінний компонент (переважно імпліцитно) представлено в значенні лексем, що називають емоції та їх описують [Шаховский, 2008, с. 27].

Справжню цінність, на думку дослідника, мають експлікативні мовні одиниці, оскільки саме в них відбувається лексичне вираження емоцій [Шаховский, 1987, с. 100]. Із цим твердженням мовознавця важко погодитися. На нашу думку, для вивчення ЕК важливими є всі три класи мовних одиниць; водночас, солідаризуючись із Л. Г. Бабенко та О. Ю. М'яговою, вважаємо, що найбільш інформативним для аналізу концептів базових емоцій як таких, що є чітко диференційованими, є перший – клас номінантів, які є вербальними знаками емоцій та “найочевиднішим і найдоступнішим засобом фіксації складного й важковловлюваного феномену” [Мягова, 1999].

Отже, для дослідження ЕК “страх” у наївній КС використовуємо номінативні (аналізуємо їх парадигматику, синтагматику та епідигматику), дескриптивні та експлікативні одиниці лексико-семантичного рівня української мови. Аналіз концепту здійснюємо в напрямі від зовнішнього мовного позначення до структурування знань про позначуване і навпаки. Цей принцип убезпечує від абсолютизації мовного чи концептуального, уможлиблює встановлення зв'язків між ними. Оскільки у формуванні наївного ЕК беруть участь різні ментальні структури, через вербальне вираження концепту віднаходимо ті чи ті форми його ментального представлення; систематизуємо й описуємо одиниці лексико-семантичного рівня мови, що їх репрезентують. Для опису-моделювання використовуємо лексикографічне та психологічно реальне значення репрезентантів концепту.

2.1. Лексикографічне представлення імені концепту “страх” та фреймове моделювання його поняттєвої структури

Центральним виразником концепту в мові є слово [Аскольдов; Вежбицкая, 1996]. Оскільки слово як елемент лексико-семантичної системи

мови завжди реалізується у складі певної лексичної парадигми, концепт, як правило, співвідноситься з більш ніж однією лексичною одиницею [Воркачев, 2004, с. 36]. Водночас у концептуальному аналізі мовний знак, що передає зміст концепту найбільш повно й адекватно, набуває статусу імені концепту [Там само, с. 35], а його лексико-семантичний аналіз – ключової процедури, що дає змогу виявити поняттєву структуру досліджуваної ментально-мовної одиниці.

Отже, першим етапом у дослідженні організації та змістового наповнення ЕК є лексико-семантичний аналіз ключової лексеми-репрезентанта, імені концепту, який провадимо через вивчення його лексикографічного представлення у тлумачних словниках української мови (зокрема СУМ, ВТТСУМ, НТСУМ, ТСУМ), оскільки саме дефінітивна частина словникової статті, як слушно зазначає М. О. Красавський, указує на межі означуваного поняття, відбиває результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності, особливості його відображення у свідомості пересічних носіїв мови [Красавский, 2008, с. 115].

Аналіз лексем української мови, які репрезентують емоцію страху, показав, що спільне для всіх одиниць лексичного рівня мови поняття в найбільш “чистому” вигляді представлене в лексемі *страх*, яка є домінантою та ідентифікатором лексико-семантичного поля. Частотністю, синтаксичною полівалентністю, поліфункціональністю та полісемантичністю вона вирізняється на тлі інших мовних одиниць – лексичних репрезентантів концепту, яким властива нижча частотність реалізації в мовленні, більш спеціалізоване значення та закріпленість за обмеженою кількістю мовленнєвих ситуацій та контекстів.

Словники української мови визначають лексему *страх* так: “1. а) *Стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного.* // б) *Вираження, прояв тривоги, неспокою тощо (на обличчі, в очах і т. ін.); 2. перев. мн. Фантастична істота незвичайного, страшного вигляду*” (СУМ (IX), с. 753; НТСУМ (III), с. 450; ВТССУМ,

с. 1400). Отже, лексема *страх* є багатозначною. У лексико-семантичному варіанті (1а), який визначає *страх* як стан нервового збудження суб'єкта, зумовлений його знанням щодо майбутнього неприємного, небажаного стану речей, експліковано такі ознаки наївного поняття “страх”: родова ознака: ‘*стан-реакція*’ як складне синкретичне поняття; видові ознаки: ‘*чекання неприємного*’, ‘*чекання небажаного*’, що вказують на причину емоційного стану суб'єкта – знання людини щодо майбутньої небезпеки, ‘*хвилювання*’ – “*нервове збудження*” (СУМ (XI), с. 39), що відбиває внутрішній вияв емоції. Дефініція містить також вказівку на споріднені емоційні стани, репрезентовані семами ‘*тривога*’, ‘*неспокій*’.

У варіанті (1б) акцент перенесено з власне емоційного стану на фізіологічний спосіб його вираження, зокрема мімічний та пантомімічний, через родові ознаки ‘*вираження*’, ‘*вияв*’ та увиразнення споріднених станів через видові диференційні ознаки ‘*тривога*’, ‘*неспокій*’.

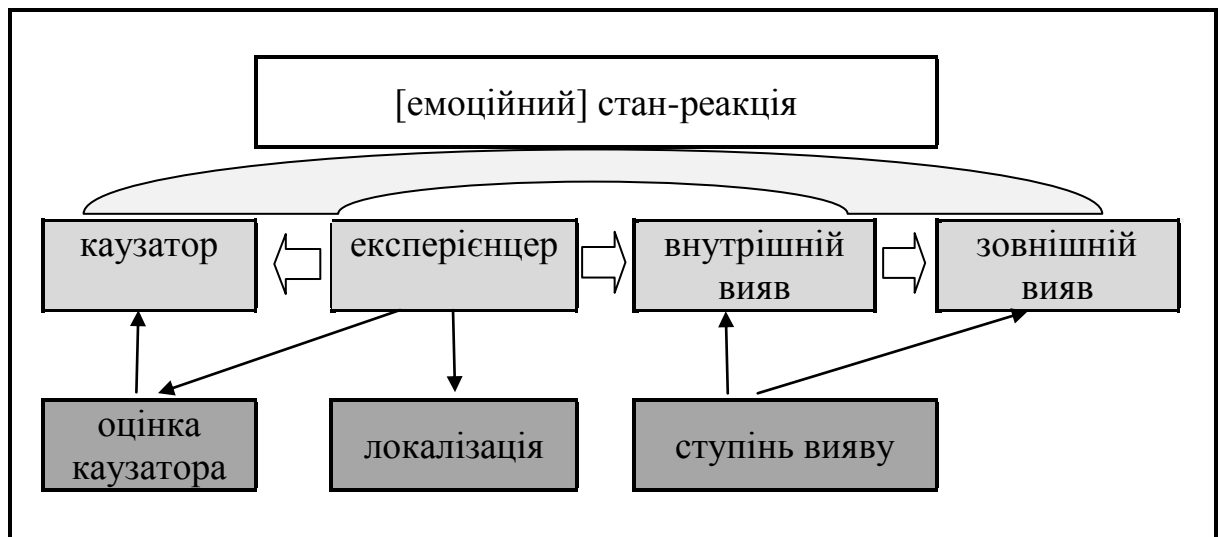
У другому лексико-семантичному варіанті (2) у фокусі опиняється каузатор емоції, пов'язаний із міфологічними, донауковими уявленнями представників українського етносу. Страх ототожнюється в ньому з фантастичною істотою, дії якої містять загрозу, а отже, викликають певний емоційний стан. Родова ознака: ‘*міфічна істота*’; видові ознаки: ‘*незвичний вигляд*’, ‘*страшний вигляд*’.

Укладачі “Тлумачного словника української мови” за ред. В. С. Калашника визначають *страх* як “*стан сильної тривоги, неспокою, душевного хвилювання перед загрозою небезпеки чи перед невідомістю*” (ТСУМ, с. 783). Автори зазначеної лексикографічної праці деталізують ступінь вияву емоційного стану через його інтенсивний (‘*сильний*’), порівняно з аналогічними емоціями, вияв, вказують на локалізацію емоції в людському тілі (диференційна ознака: ‘*душа*’, імпліцитна ознака: ‘*людина*’ як істота, нею наділена). У наведеній дефініції актуалізовано ще й таку видову ознаку: ‘*невідомість*’ (відсутність знань як каузатор страху).

Отже, попередньо можемо говорити про лексему *страх* як таку, що вживається в прямому, основному значенні для позначення емоційного стану ('стан-реакція', 'душа', 'хвилювання', 'людина', 'сильний', 'чекання неприємного', 'чекання небажаного', 'невідомість', 'вираження') та переносному, пов'язаному з образно-переосмисленим страхом ('міфічна істота', 'страшна на вигляд', 'незвична на вигляд'). Схематично відношення між ознаками наївного поняття "страх" можна представити за допомогою фреймової структури, що має такі слоти та субслоти: "каузатор" (причина емоційного стану страху, чинник, що його зумовив); "експерієнцер" (суб'єкт емоційного стану страху); "внутрішній вияв" (характер емоційного стану страху); "зовнішній вияв" (зовнішній вияв емоційного стану страху); "оцінка каузатора" (власне емоційно-оцінне ставлення до причини страху); "локалізація" (місце зосередження емоційного стану страху); "ступінь вияву" (інтенсивний ступінь); а також таксономічний слот "[емоційний] стан-реакція" (ситуація загалом як комплекс психічних та фізичних відчуттів експерієнцера, зумовлених чимось) (див. Схема 2.1).

Схема 2.1

Фреймова структура наївного поняття "страх"

Академічний словник української мови в 11 томах подає також такі значення лексеми *страх*: "3. розм. *Те саме, що страшно*. 4. розм.

Надзвичайно, дуже. 5. Виражає захоплення, здивування і т. ін. з приводу великої кількості кого-, чого-небудь або стосовно до когось чи чогось дуже великого, страшного тощо” (СУМ (IX), с. 754), які, зберігаючи семантичні зв'язки на рівні лексичного значення, набули граматико-категорійного значення прислівника (4), станівника (3) або перейшли до розряду вигуків (5). У фундаментальній колективній монографії “Когнітивна лінгвістика: засади, сфери застосування, методологія” (1999) семантична вивідність одного лексико-семантичного варіанта (далі – ЛСВ) з іншого пояснюється рухом з однієї ділянки когнітивної моделі на іншу [Cognitive linguistics: 1999]. А відтак, появу ЛСВ лексеми *страх*, на нашу думку, можна пояснити рухом за такими напрямками: ситуація загалом → стан суб'єкта (ЛСВ 3); ситуація загалом → кількісні та якісні характеристики каузатора (ЛСВ 4); ситуація загалом → характеристики каузатора та його оцінка (ЛСВ 5).

У семантиці лексеми *страх* констатуємо наявність негативної раціональної оцінки, тобто оцінки, зосередженої безпосередньо в самому денотаті, що, власне, й увиразнюють видові ознаки ‘хвилювання’, ‘неспокій’, ‘неприємний’, ‘небажаний’, ‘загроза’, ‘небезпека’, ‘невідомість’. Окрім того в семантичній структурі лексеми *страх* є експресивні семи ‘сильний’, ‘надзвичайно’, ‘дуже’, ‘велика кількість’, а також семи, які поєднують у собі і негативну, і позитивну оцінки, зокрема ‘захоплення’, ‘здивування’, ‘незвичайний’, негативний емоційний потенціал яких конкретизують семи ‘страшний’ (для ‘незвичайний’), ‘стосовно до страшного’ (для ‘захоплення’, ‘здивування’), що є виявом подвійної актуалізації того самого.

Ономасіологічний підхід до вивчення номінативних одиниць дає змогу відшукати базові смисли ЕК “страх”, виявити міжконцептуальні зв'язки, у системі яких вони існували і, вочевидь, певною мірою продовжують існувати, а також простежити шляхи формування концепту від елементарних образів-відчуттів до цілісного образу, далі до цілісного поняття, зрештою, до кінцевого результату – самого концепту як поліструктурного утворення, що інтегрує різні форми знання [Цапок, с. 74].

Такий аналіз передбачає визначення внутрішньої форми ключового номінанта концепту, тобто визначення його етимона – “початкового значення і форми слова” [Арапова, с. 597].

Лінгвістичне вивчення етимона базового репрезентанта концепту “страх” ґрунтується на діахронійному аналізі його номінації, з позицій якого ономасіологічну структуру розглядають як етимологічну. Підставою для мотивації такої структури мовного репрезентанта концепту стали особливості світосприймання, вірування, звичаї та обряди українського народу, в контексті яких він сформувався.

Внутрішня форма лексеми *страх*, яку було виявлено в результаті аналізу його ключового номінанта за лексикографічними джерелами, зазнала певних змін. За однією з версій, його первинним значенням було “заціпеніти” (ФЭС, с. 772; ЕСУМ (V), с. 435), М. Ю. Ф. Фасмер пов’язує це слово з іє. *ster “ціпеніти, твердіти”. Укладачі “Етимологічного словника української мови”, які також дотримуються цієї думки, вказують на семантичну та етимологічну спільність лексеми *страх* зі словами інших мов, зокрема з лит. *stregti, stregiu* “заціпеніти, залякнути, застигнути перетворитися на лід”, лтс. *strēgele* “бурулька”, сер.-вер.-нім. *strug* “тугий”, нов.-в.-нім. *stricken* “розтягувати”, дав.-в.-нім. *stracken* “бути розтягнутим” (ЕСУМ (V), с. 435). За іншою версією, слово *страх* пов’язане з лат. *strāgēs* “спустошення, поразка, повалений на землю”. Прибічники цього варіанту походження слова вважають, що воно генетично кореспондує з лтс. *struōstīt* “погрожувати, попереджати”. При цьому висувається думка про етимологічний зв’язок лексеми *страх* із лексемою *пристрасть* та дієсловом *страждати* [Степанов, 2001, с. 672]. Лексему *страх* окремі мовознавці також пов’язують із європейською формою *tręσ “трясти” (ФЭС, с. 772).

Оскільки слово *страх* має значну кількість аналогічних за формою та семантикою слів в інших слов’янських мовах (пор.: рос. *страх*, ст.-слав. *страхъ*, болг. *страх*, сербохорв. *strâh*, словен. *strâh*, чес. *strach*, слов. *strach*, пол. *strach*), припускають також, як зазначає М. О. Красавський, його

слов'янське походження, проте з цією думкою не погоджується більшість етимологів [Красавский, 2008, с. 105].

Лексему *страх* та її похідні (*страховище, страшний, страшу, страшуся, страшидо* та ін.) фіксують найдавніші лексикографічні праці, зокрема “Лексіконъ славеноросскій” П. Беринди, виданий лаврською друкарнею в Києві 1627 року (БЛСТ, с. 122) та рукописний словник “Синоніма славеноросскаа” невідомого автора другої половини XVII ст. (ЛЛЗ, с. 316). За даними І. І. Срезневського, в XI–XV ст. слово *страх* позначало емоційний стан людини “*страхъ, боязнь*” та називало причину виникнення цього стану “*Страхъ Божи*” (ССДЯ, с. 546). У “Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.” зафіксовано слово *страхъ* на позначення емоційного стану людини (ССУМ* (II), с. 393).

Отже, можемо констатувати, що, по-перше, слово *страх* етимологічно кореспондує зі словами інших мов (переважно слов'янських); по-друге, існує ймовірність, що це слово первинно позначало явище природи (*перетворитися на лід*), властивість твердого тіла (*тугий, бути розтягнутим*), результат людських дій (*спустошення* та ін.), фізичну дію людини (*трясти*).

Зіставлення наведених підходів указує напрямок мотивації “матеріальне, конкретне → психічне, абстрактне, узагальнене”, який пояснюється специфікою розвитку мислення давньої людини. Спочатку вона звертала увагу на предметну реальність й оперувала матеріальними речами, а вже потім починала замислюватися над абстрактним і психічним. Пізнаючи й називаючи непередметні сутності, людина використовувала для цього вже наявну і звичну для себе лексику предметного світу. Первинні значення слів стосуються переважно об'єктів, які людина сприймає фізично, а також фізичних дій. Їх найменування були перенесені на ментальний, внутрішній, психічний світ людини. Такі перенесення відбуваються на основі уподібнення феноменів, що належать до різних форм дійсності, різних сфер буття особи.

Порівняння сучасного визначення слова *страх* і наведених давніх його відповідників дає підстави для припущення про те, що в структурі досліджуваного концепту відбулися акцентні зміщення: раніше в ядерній зоні концепту “страх” локалізувалася інформація про ознаки емоційного стану, його фізіологічні вияви (напр. *трястися зі страху, охолонути зі страху*), а на сучасному етапі центральними є знання про власне емоційний стан індивіда та його причини.

Отже, аналіз семантики лексеми *страх* уможливив визначення родової ознаки поняття – ‘*стан-реакція*’, яка вказує на відповідну денотативну сферу – психічний та фізіологічний стан, зумовлений певними обставинами, та видових ознак: ‘*душа*’, ‘*людина*’, ‘*сильний*’, ‘*хвилювання*’, ‘*чекання неприємного*’, ‘*чекання небажаного*’, ‘*загроза*’, ‘*небезпека*’, ‘*невідомість*’, ‘*вираження*’, ‘*вияв*’, ‘*тривога*’, ‘*неспокій*’, актуальних для сучасних носіїв мови. На поняттєвому рівні наївний ЕК “страх” як мовно-мисленневий образ, сформований на основі комплексного безпосереднього сприймання ситуації емоційного переживання в минулому, можна представити через причиново-наслідковий ланцюг, тобто через фреймову структуру зі слотами “[емоційний] стан-реакція”, “каузатор”, “оцінка каузатора”, “внутрішній вияв”, “зовнішній вияв”, “експерієнцер”, а також субслоти “ступінь вияву” та “локалізація”.

2.2. Фреймова репрезентація емоційного наївного поняття “страх” у загальномовних лексикографічних джерелах

Наступним етапом у реконструкції архітекτονіки концепту є аналіз системних зв’язків, у яких перебуває його базовий репрезентант, лексема *страх*, із іншими одиницями лексичної системи мови – його парадигматики та синтагматики. У цьому підрозділі розглянемо перший тип зв’язків – парадигматичні.

Парадигматично зв’язані одиниці мови формують лексико-семантичне поле та відбивають насамперед типові зв’язки, що існують між об’єктами

дійсності, закріплені у свідомості представників етнічної спільноти мовою. Аналіз семантики одиниць поля дає змогу встановити істотні властивості страху як об'єкта пізнання й осмислення, тобто встановити поняттєву структуру аналізованого концепту [Алефиренко: 2005, с. 31]. Гіперогіпонімія, антонімія, синонімія, семантична похідність, основні типи кореляції між одиницями з інтегральною семемою 'страх' [Кобозева: 2009, с. 99 – 108], потребують розгляду у взаємозв'язку, а також пояснення з урахуванням специфіки ментально-мовної структури концепту, на якій ґрунтується поле. Для структурації інформації, представленій на вербальному рівні лексико-семантичним полем, використовуємо фреймову модель.

Фрейм ЕК визначаємо як ментально-мовну структуру репрезентації знань про стереотипну ситуацію емоційного переживання [Коляденко, 2013]. Формально структуру фрейму, дотримуючись концепції М. Мінського, представляємо за допомогою багаторівневої мережі вузлів (слотів) та відношень між ними [Минский: 1979]. Верхні рівні фрейму чітко визначені, вони завжди відповідають зафіксованій у свідомості ситуації, а нижні містять термінали, що можуть заповнюватися через поглиблення інформації про неї. Центральні вузли фрейму "страх" поєднані пропозиційно. Пов'язані парадигматичним зв'язком із лексемою *страх* номінативні одиниці корелюють із його фреймовою структурою так, що всі вони маркують слоти та субслоти його фреймової організації.

Варіативність мовної форми, як слушно відзначає Р. В. Лангакер, відбиває здатність мовців конструювати осмислену ситуацію в різний спосіб [Langaker, с. 213]. Структурування та символізацію концептуального змісту забезпечує граматики [Морозова, с. 84]. Граматичні значення, на відміну від лексичних, відбивають не ті чи ті інтеріоризовані фрагменти світу, а структуру цих фрагментів із позиції мовця. Вони, на думку Л. Талмі, забезпечують "скелет, або риштування для концептуального матеріалу, вираженого лексично" [Талмі, с. 119]. Наївний концепт "страх" репрезентовано такими самостійними частинами мови: іменником (*страх*),

прикметником (*страшний*), дієсловом (*страшити*)⁵, прислівником (*страшно*), станівником (*страшно*). В основі цих одиниць спільна концептуальна база – фрейм, однак увага концептуалізатора спрямована на його різні слоти.

Основними одиницями, що беруть участь у лексико-семантичній репрезентації концепту, є іменники. Наш вибір обумовлено категорійним статусом одиниць цієї лексико-граматичної категорії, оскільки саме вони корелюють із “предметами” абстрактного світу, до яких належать поняття про людські емоції [Чернейко; Красавський, 2001; Борисов, 2005]. Іменники, які вербалізують досліджуваний концепт, а отже, містять у своєму лексичному значенні відповідний компонент, що позначає емоцію страху, перебувають у парадигматичних відношеннях синонімії, антонімії, гіперогіпонімії, семантичної похідності. Розглянемо реалізацію фреймової структури в зазначених парадигмах.

Кожне спільнокореневе слово в мовленнєво-мисленнєвій діяльності перебуває з іншим словом гнізда в рольових відношеннях, ізоморфних зв'язках компонентів денотативної ситуації. Повний опис таких потенційно-типових рольових зв'язків між спільнокореневими словами дає змогу представити словотвірне гніздо як пропозиційно-фреймову структуру. Одиницями фреймового моделювання гнізда спільнокореневих слів є пропозиції як схеми елементарних ситуацій, а фреймова модель, відповідно, поєднує їх у єдину мережу [Кубрякова, 2004; Косырева].

Організація ділянок дериваційної парадигми уподібнюється структурі фрейму в такий спосіб: дериваційні процеси спрямовані на наповнення позицій у фреймі, а тому продукт деривації, похідні одиниці, групуються відповідно до них. Спільнокореневі слова маркують позиції суб'єкта, предиката, об'єкта, локатива у пропозиції.

⁵ Об'єктивацію концепту “страх” у дієслівній парадигмі української мови розглянуто в статті автора [Коляденко: 2008].

Метою цього етапу дослідження є виявлення семантико-словотвірних зв'язків похідних слів у словотвірному гнізді з вершиною *страх* та їх моделювання за допомогою пропозиційно-фреймової структури. Такий підхід до вивчення концепту, об'єктивованого словотвірним гніздом із вершиною – іменем концепту, уможливить відтворення внутрішньо-системних зв'язків між компонентами (слотами та субслотами) його фреймової структури, дасть змогу визначити вектори, за якими відбувається творення похідних одиниць, що його вербалізують.

Із позиції синхронії лексема *страх* є непохідною. У “Кореневому гніздовому словнику української мови” Є. А. Карпіловської зафіксовано 106 спільнокореневих одиниць (КГС, с. 804 – 805), з них майже третина полісемантичні. Значна кількість лексико-семантичних варіантів у межах окремих лексем у структурі гнізда свідчить про семантичне розмаїття як лексеми-мотиватора, так і мотивованого слова, що уможливлює взаємодію одного похідного слова з членами гнізда не тільки через спільне джерело, але й через ЛСВ. Так, наприклад, полісемантичне слово *страхонуд* має такі значення: “1. *Те саме, що опудало* 1. 2. *перен. Людина або тварина, що має потворний зовнішній вигляд. // Те саме, що страховище* 1. 3. *рідко. Те саме, що боягуз. // Ляклива тварина*” (СУМ (IX), с. 757), а отже, містить інтегральні семи у першому ЛСВ з відповідними ЛСВ лексем *страшок*, *страхонуд* (у значенні “опудало”), у другому – *страховище*, *страховіття*, *страшидо* тощо, а в третьому – з ЛСВ лексем *страхополох*, *страшко* та ін.

Значення похідних одиниць, які входять до складу досліджуваного словотвірного гнізда з лексемою-мотиватором *страх*, експлікують у межах одного гнізда наші знання про реалізовану ситуацію емоційного реагування [Коляденко: 2010 а]. Водночас цілком логічними видаються зв'язки між компонентами цієї ситуації. Так, наприклад, *страх*, одна з базових людських емоцій, є реакцією на певний емоційний вплив (*страхати*, *страшити*, *запугувати* та ін.), відповідно в об'єктивній дійсності існує хтось, чий вчинки або зовнішній вигляд каузують емоційний стан (*страховисько*,

страховище, страшило та ін.), суб'єкт емоційного впливу є носієм ознаки (*страшний, страшезний, страшнуватий* та ін.), набув мовного втілення й об'єкт емоційного впливу (*страшко, страхополох* та ін.).

Загалом у сучасній українській мові похідними словотвірними одиницями фіксовано такі слоти фреймової структури концепту “страх”:

Слот 1 – “каузатор” (причина емоційного стану страху), у межах якого виділяємо 3 субслоти:

субслот 1 – “власне каузатор страху”: *страх* як “*фантастична істота незвичайного, страшного вигляду*”⁶ (СУМ (IX), с. 753), *страховище, страховисько, страховина, страхів'я, страхіття, страхіть, страховиддя, страховидло, страховиння, страховіття, страшок* (“*пугало для птахів*” ВТССУМ, с. 759), *страшидло, страшило, пристрашка, острашка* як “*погрозливе попередження, що викликає почуття страху*” (СУМ (V), с. 788), *страхота, страховинка, страховиночка, страхопуд* як “*опудало*” та перен. “*людина або тварина, що має потворний зовнішній вигляд*” (СУМ (IX), с. 757).

Аналіз дефініцій зазначених лексем дав підстави для виокремлення таких груп каузаторів досліджуваного емоційного стану: фантастична істота (*страховище* – “*фантастична істота незвичайного, страшного вигляду*” (СУМ (IX), с. 756); тварина чи людина незвичайного вигляду (*страховище* – “*тварина або людина незвичайного вигляду, ненормальних розмірів, ваги і т. ін.*” (СУМ (IX), с. 756); предмет (“*пострах* – людина або предмет, що викликає страх у кого-небудь” (СУМ (IX), с. 756); велика сила, міць (“*страховина* – *те, що викликає, вселяє почуття страху, лякає когось своїми діями, великою силою, потужністю і т. ін.*” (СУМ (IX), с. 756); події, факти, небезпечні за своїми наслідками, або розповіді про них (*страхіття* – “*згубні, небезпечні за своїми наслідками події, факти, які наводять страх*” (СУМ (IX), с. 755); *страховище* – “*розповіді, описи і т. ін. про страшні явища,*

⁶ Тут і далі наводимо фрагмент словникової статті, у якому актуалізовано слот або ознаку концепту.

випадки, ситуації тощо” (СУМ (IX), с. 756); тяжкі умови життя (*страхіття* – *“тяжкі умови життя внаслідок холоду, голоду, безправ’я, переслідування, утисків і т. ін.”* (СУМ (IX), с. 755).

Іменник *страхіття* використовується також у переносному значенні та характеризує людину *“з не гідними поваги моральними якостями”* (СУМ (IX), с. 755). Негативна оцінка зовнішніх рис людини переноситься на її вчинки, які не відповідають суспільній нормі, а тому вважаються аморальними, страшними.

субслот 2 – “ознака каузатора страху”: *страшний, страхітливий, страхітний, страшнючий, страшезний, страшенний, страшнуватий, страхолюдний, страшикий, страховинний, страшененький, страшливий, застрашливий, престашний, престашений.*

Лексикографічний матеріал свідчить про градацію інтенсивності вияву ознаки в джерелі емоційного стану страху, яка варіюється від слабого (*страшнуватий* – *“трохи страшний”* (СУМ (IX), с. 761) до дуже сильного (*страшнючий* – *“дуже страшний”* (СУМ (IX), с. 761), *страшенний* – *“дуже страшний своїм виглядом, своїми діями, великою силою, потужністю і т. ін.”* (СУМ (IX), с. 751), *престашений* – *“надзвичайно страшний”* (СУМ (VII), с. 544). Уважаємо, що інтенсивність вияву оцінки безпосередньо пов’язана зі ступенем емоційного реагування, оскільки провідну роль у виникненні страху відіграє суб’єктивне ставлення до емоціогенної ситуації [Ильин, с. 81], а тому що сильнішою є емоція, то інтенсивнішою є оцінка її каузатора.

субслот 3 – “дії, процеси, які спричинили страх”: *страхати, страшити, страцати, відстрахати, відстрахувати, відстрашити, відстрашувати, застрахати, застрашити, застрашувати, настрахати, настрашити, перестрашити, пострахати, пострашити, пристрахати, пристрашити, устрахати, устрашити.*

До цієї групи входять дієслова, які позначають дії суб'єкта або емоційний вплив, спрямований на те, щоб викликати в об'єкта почуття страху.

субслот 4 – “оцінка дії, що спричинила страх”: *страхітно, страшно, страхітливо, страшиливо, застрашиливо*.

До цієї групи ввійшли прислівники прикметникового походження, що характеризують переважно дії, а також процеси, стани, унаслідок яких виникає емоційний стан страху.

Слот 2 – “експерієнцер” (суб'єкт емоційного реагування), який структурується за трьома субслотами:

субслот 1 – “власне експерієнцер”, який містить інформацію про суб'єкт емоційного стану страху: негативно марковані – *страхолох, страхопуд, страшко, страшок*.

Лексикографічний матеріал засвідчує, що експерієнцером страху може бути людина й тварина (*страхолох* – розм. “*те саме, що боягуз*” (СУМ (IX), с. 757), де *боягуз* – “*дуже несмілива, боязка, ляклива людина*” (СУМ (I), с. 224); *страхопуд* – “*ляклива тварина*” (СУМ (IX), с. 757).

субслот 2 – “ознаки експерієнцера”: позитивно маркована – *безстрашний*; негативно марковані – *страхопудливий, страхопудний, страшикий, перестрашений*;

субслот 3 – “властивість за станом і ознакою експерієнцера”: позитивно маркована – *безстрашність, безстрашия*; негативно марковані – *страхітливість, страхопудливість, страхопудність, страхітність*.

До цього слоту ввійшли переважно іменники та прикметники, які йменують носія емоційного стану або риси його характеру. Ключовим чинником для їхнього розмежування є вчинки експерієнцера в емоціогенній ситуації, які свідчать про здатність чи неспроможність особи чинити опір страху.

Слот 3 – “внутрішній вияв емоційного стану страху” (характер емоційного реагування), в межах якого виділяємо 4 субслоти:

субслот 1 – “власне емоційний стан страху”: *перестрах, острах, острашка, страшок*;

субслот 2 – “ступінь вияву предикативної ознаки емоційного стану”: *страшнуvато* (“*хто-небудь відчуvає острах*” (СУМ (IX), с. 761), *страшненько, страшно* (“*хто-небудь відчуvає страх, боязнь*” (СУМ (IX), с. 760);

субслот 3 – “ознака внутрішнього вияву емоційного стану”: *перестрашений, настраханий, пристрашений*;

субслот 4 – “ознака емоційного стану за дією”: *страхатися, страшитися, настрахатися, настрашитися, перестрашитися, страхнутися, пострахатися, пострашитися, острахнутися, відстрахатися, застрашитися*.

Відзначимо, що серед лексичних одиниць, які репрезентують внутрішній вияв страху, існує градація за інтенсивністю: ‘*слабкий*’ (*страшнуvато* – “*хто-небудь у незначній мірі відчуvає страх*” (СУМ (IX), с. 761) – ‘*помірний*’ (*страшно* – “*хто-небудь відчуvає страх, боязнь*” (СУМ (IX), с. 760).

Слот 4 – “зовнішній вияв” емоційного стану страху (характеристика реагування експерієнцера, його поведінки в емоціогенній ситуації): позитивна маркованістю – *безстрашно*; негативна маркованістю – *перестрашено, страхопудливо, страхопудно*.

Індивід у психологічному стані страху переважно змінює свою поведінку. Наведені прислівники характеризують учинки індивіда як такі, що відповідають чи не відповідають нормам суспільної моралі та опосередковано вказують на здатність людини регулювати свій емоційний стан, на її емоційну стійкість.

Слот 5 – “ситуація за емоційним станом”: *відстрашування, застрашування, страхання, страцання*.

Аналіз ситуативно-рольових зв’язків між словами із коренем *страх* дає змогу представити гніздо через комплексну ситуацію, або фрейм, де

пропозиція як схема елементарної ситуації є одиницею моделювання [Араева, Евсеева: 2006; Осадчий: 2007]. Позиціям пропозиційної моделі відповідають вузли фрейму (слоти або субслоти).

У дослідженні дотримуємося номенклатури пропозиційних позицій, запропонованої М. С. Косиревою та М. А. Осадчим [Косырева, 2008а; 2008б; Осадчий, 2007; 2009]: S (суб'єкт) – виконавець дії; O (об'єкт) – об'єкт спрямованої дії; P (предикат) – дія, виконавцем якої є суб'єкт; M (модус) – спосіб здійснення дії; I (інструмент) – те, за допомогою чого здійснюється вплив; R (результат) – наслідки дії; K (кон'юнктор) – не позначає учасника ситуації, але йменує її загалом; At (атрибут) – елемент пропозиції, який через ознаку вказує на учасника ситуації, де At_c – атрибут каузатора, At_e – атрибут експерієнцера. Позиції L (локус) – місце, де відбувається дія; T (темпус) – час, коли відбувається дія, у межах досліджуваного гнізда не були підтверджені фактичним матеріалом.

Фреймова структура гнізда з вершиною *страх* є складною, а тому в її межах виділяємо дві теми, представлені різними пропозиціями.

I. Виникнення емоції страху

1. At_c (*страшний, страхітливий*) – S (*страховисько, страховіття*) – P (*страхати, настрашити*) – At_e (*страшкий, страхопудливий*) – O (*страшко, страхопуд*) – R (*страх*) – K (*страхання, страцання*).

Позиції суб'єкта відповідає каузатор емоційного стану, предикатом є дії суб'єкта, спрямовані на об'єкт, істоту, унаслідок яких вона відчуває страх. Отже, у цій пропозиції страх є наслідком цілеспрямованих дій суб'єкта.

2. S – P – I – O – R – K

а) At_c (*страшний, страхітливий*) – S (*страховисько, страховіття, страховіття*) – P (*застрашувати*) – I (*чимось*) – At_e (*страшкий, страхопудливий*) – O (*страшко, страхопуд*) – R (*страх, острах*) – K (*застрашування*);

б) S (хтось) – P (заstrашувати, поstrашувати) – I (страховисько, страхіття, страховіття) – At_c(страшкий, страхопудливий) – O (страшко, страхопуд) – R (страх) – K (заstrашування).

Основна відмінність між пропозиціями 2а і 2б полягає в тому, що каузатором емоційного стану в першому випадку є щось (жест, дія, слова тощо), що виступає інструментом емоційного впливу, у пропозиції 2б увага зосереджена, передусім, на зовнішності, саме вигляд чогось або когось є причиною відповідного емоційного стану, інструментом емоційного впливу. Варто зазначити, що в цій пропозиції, в обох її варіантах, в українській мові спостерігаємо корелятивну лакунарність. Так, у пропозиції 2а лакунарною є позиція інструмента емоційного впливу, а в 2б відсутній суб'єкт, той, хто погрожує страхіттям об'єкту емоційного впливу. Уважаємо, що в зазначених позиціях є потенційні семи, які згодом можуть дістати формального вираження.

3. At_c (страшний, страхітливий) – S (страховисько, страхіття) – P (щось робить) – M (страшно, заstrашливо) – At_c (страшкий, страхопудливий) – O (страшко, страхопуд) – R (страх) – K (страхання, страцання).

У пропозиції 3 причиною емоційного стану є характер дій.

4. At_c (страшкий) – S (страшко, страхополох) – P (страхається, страшиється) – At_c (страшний) – O (страховисько, страхіття) – R (страх, острах).

Страх може бути каузовано діями, спрямованими на експерієнцера (експерієнцер = пацієнс), а може бути спричинено суб'єктивною оцінкою ситуації. Дієслова, які маркують позицію предиката в конструкції 4, рефлексивні, утворені формально за допомогою постфікса -ся. Це підсилює враження, що відповідні емоції виникли не під впливом зовнішніх факторів, а ніби самі собою [Бульгіна, 1982, с. 43].

5. At_c (страшкий) – S (страшко, страхопуд) – P (страшиється, острахнутися) – R (страх, острах).

Людина, що відчуває страх, може чітко усвідомлювати причину свого емоційного стану. Це може бути щось конкретне, наприклад, дії, що загрожують її життю, або щось потворне чи незвичайне. Проте існують ситуації, в яких особа відчує страх безвідносно до ситуації, у цьому разі, на нашу думку, ідеться про екзистенційний страх. Такий страх не має чіткого логічного пояснення.

II. Реакція на емоційний вплив

6. S (*страшко, страхопуд, безстрашний*) – M (*перестрашено, страхопудно, безстрашно*) – P (діє, поводитьсья).

7. S (*страшко, страхопуд, безстрашний*) – P (діє, поводитьсья).

Наведені пропозиції представляють реакцію індивіда на емоційний вплив. Наявність модуса в пропозиціях 6, 7 зумовлена семантикою дієслова, яке перебуває в позиції предиката: для синсемантичних дієслів позиція модуса є облігаторною, а для автосемантичних – факультативною. Дериваційна активність лексеми *страх* не є підставою для об'єктивації позиції предиката, який позначає поведінку індивіда в емоціогенній ситуації, а тому в цій позиції констатуємо кореляційну лакуну.

Аналіз дериватів, що входять до складу словотвірного гнізда з вершиною *страх*, засвідчує існування семантико-словотвірних зв'язків, реалізованих у межах гнізда, які поступово пов'язують семантичне наповнення похідних одиниць, утворених від однієї лексеми-мотиватора, та відтворюють логічно структурований фрагмент мовної картини світу. Корпус тем представляє поступовий розвиток фрейму, який фіксує виникнення й переживання істотою емоційного стану та водночас дає змогу відстежити шляхи формування похідних одиниць та спрогнозувати появу нових на заміщення лакунарних позицій у його фреймово-пропозиційній структурі.

Метою компонентного аналізу лексичних значень номінативних одиниць, які вербалізують концепт “страх” та перебувають у відношеннях синонімії, є встановлення інтегральних та диференційних сем. Такий підхід до вивчення номінантів концепту уможливить виокремлення ознак, що

формують його поняттєвий зміст, а також деталізацію його фреймової структури.

Синонімічний ряд (тут і далі – СР) із домінантою *страх* представлений в українській мові 11 одиницями: *страх* (стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, страшного) – *острах*, *моторошність*, *боязнь*, *боязкість*, *побоювання*, *жах* підсил., *пострах* розм., *острашка* розм., *настрашка* розм., *обава* діал. (ССУМ (II), с. 692).

У межах основного СР виділяємо ряд синонімів на чолі з вторинною синонімічною домінантою: *неспокій* (відсутність душевного спокою) – *непокій* рідше, *незлагода*, *хвилювання* підсил., *сум'яття* підсил., *каламуть* підсил. розм., *невпокій* заст.; *занепокоєння*, *острах*, *тривога* підсил. (у передчутті чогось недоброго, поганого) (ССУМ (I), 1008), (ЛСВ 2) *хвилювання*, *збентеження*, *зрушення* (ССУМ (II), с. 837).

Уважаємо за необхідне долучити до аналізу лексему *фобія*, яка, на нашу думку, попри відсутність у словниках синонімів української мови, належить до СР з домінантою *страх*, оскільки визначається більшістю тлумачних словників як “*нав’язливий, непереборний страх*” (НТСУМ (III), с. 662), а отже, окрім архісеми *страх*, містить диференційні ознаки ‘*непереборний*’ і ‘*нав’язливий*’.

До лексико-семантичного поля досліджуваного концепту зараховуємо СР, домінантою якого є близька за значенням лексема *переляк*. У семантичній структурі зазначеної одиниці також є архісема ‘*страх*’. Пор., наприклад: *переляк* – “*почуття страху, боязні; ляк, *перестрах*, *переполох*” (СУМ (VI), с. 220; ССУМ (II), с. 159). СР із домінантою *переляк* містить 5 одиниць: *переляк* – *ляк*, *переполох*, *сполох*, *перестрах* розм. (ССУМ (II), с. 159). Виділяємо також два СР із вторинними домінантами: *переляк* → *переполох* (переляк, який охопив багатьох людей, і спричинена ним поведінка), *сполох*, *розрух*, *паніка* (сильний переляк, іноді безпідставний)*

(ССУМ (II), с. 165); *переполох* → *тривога* (*тривожна метушня*), *алярм* заст., *трусанина* розм., *труса* діал., *трус* розм. (ССУМ (II), с. 760).

Значна кількість синонімічних одиниць на позначення емоції страху підкреслює той факт, що страх є гіперкогнітивованою емоцією з детально розпрацьованою когнітивною структурою [Шаховский, 2008, с. 43]: в українській мовній картині світу вербалізований концепт “страх” є архіконцептом (прототипом) щодо таких його базових різновидів, як концепти “неспокій”, “тривога”, “переполох”, “переляк” і “фобія”.

Компонентний аналіз номінантів емоції страху дав змогу визначити набір диференційних семантичних елементів, які, разом із архісемою, формують значення слотів фреймової організації концепту:

Слот 1 – “каузатор” (причина емоційного стану).

У визначеннях лексем *боязнь*, *сум’яття*, *паніка*, *тривога*, *острах*, *переполох* та ін. є вказівка на причину емоційного стану, якою є реальна, уявна або прогнозована небезпека. Наприклад: *паніка* – “*раптове замішання, розгубленість або прояв страху за справжньої чи уявної небезпеки*” (СУМ (IV), с. 45; НТСУМ (II), с. 527); *паніка* – “*сильний переляк, іноді безпідставний*” (ССУМ (II), с. 426); *острах* – “*тривожне почуття небезпеки, стан тривоги перед можливою небезпекою; страх, побоювання*” (НТСУМ (II), с. 497); *тривога* – “*неспокій, збентеження, викликані якимсь побоюванням, страхом перед чимось, передчуттям неприємного, небезпечного*” (НТСУМ (III), с. 567). Зазначимо, що прогноз щодо майбутніх небажаних подій може здійснюватися на основі попереднього досвіду або інтуїції (пор. визначення лексем *острах* і *тривога*).

У людській свідомості причиною страху завжди є щось погане, небажане, щось, що загрожує людському життю, здоров’ю або просто спокійному існуванню, відповідно каузатор страху має яскраве негативне оцінне забарвлення, виражене в лексемах *страх*, *побоювання*, *тривога* диференційними семами *неприємний*, *небажаний*, *небезпечний*. Наприклад:

побоювання – “почуття тривоги, хвилювання, викликане чеканням чого-небудь неприємного, небажаного” (СУМ (VI), с. 623; НТСУМ (II), с. 708).

В основі страху лежить людська здатність передбачати, прогнозувати подальший розвиток подій та негативно оцінювати таку зміну, а базовою диференційною ознакою *переляку, паніки, переполоху* є “несподіваність”, “раптовість” виникнення. Людський мозок не встигає пристосуватися до нових обставин і реагує на їхню швидку зміну емоцією страху. Отже, переляк, на відміну від страху, є інстинктивним страхом, що й засвідчують семи-маркери “непередбачуваності” у визначенні цих одиниць: *ляк* – “несподіване почуття страху; *переляк*” (СУМ (IV), с. 578); *паніка* – “раптове замішання” (СУМ (IV), с. 45; НТСУМ (II), с. 527); *переполох* – “раптове замішання, *тривожна метушня*” (СУМ (VI), с. 257; НТСУМ (II), с. 591).

Слот 2 – “експерієнцер” (суб’єкт емоційного реагування).

Носієм емоційного стану може бути один суб’єкт або кілька. На думку психологів (див. праці К. Е. Ізарда, Є. П. Ільїна, Ю. В. Щербатих та ін.), деякі сильні емоції, зокрема сильний страх, можуть переживати кілька істот одночасно, причому стимулом для однієї з них може бути реальна загроза, а інші відчують страх внаслідок “зараження”. “Зараження” емоціями може поширюватись на цілу групу, такі реакції мають місце як у тваринному світі, так і серед людей. На кількість експерієнцерів вказують визначення лексем *паніка, сполох, хвилювання*, наприклад: *сполох* – “*тривога, переляк, збентеження або хвилювання, що охопили багатьох*” (СУМ (XI), с. 567).

Емоція опосередковано вказує на характер суб’єкта, який є носієм емоційного стану. Так, через емоційний вплив людина змінює поведінку, втрачає спокій, рівновагу, рішучість, притаманні їй у звичайних обставинах, наприклад: *паніка* – “раптове замішання, розгубленість” (СУМ (IV), с. 45; НТСУМ (II), с. 527).

Слот 3 – “внутрішній вияв” (характер емоційного реагування за інтенсивністю, тривалістю, масштабністю, контрольованістю).

Укладачі словників пропонують різні семантичні параметри для опису емоцій, одним із яких є інтенсивність [Апресян: 1995 (2), с. 371; Аскерова: 2006, с. 6; Красавский: 2008, с. 178; Марчук: 2008, с.14]. Мовознавці виділяють різну кількість ступенів інтенсивності, зазвичай їхня кількість варіює від двох до чотирьох (див. праці Ю. Д. Апресяна, І. А. Аскерової, Л. М. Марчук, М. О. Красавського та ін.).

Аналіз лексикографічного представлення іменників на позначення емоції страху свідчить про фіксацію трьох ступенів інтенсивності емоційного переживання: помірний (*страх* – “*стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного*” (СУМ (IX): 754), сильний (*розрух* – “*сильний переполох*” (НТСУМ (III), с. 192) і гранично сильний (*жах* – “*почуття, стан дуже великого переляку, страху*” (СУМ (II): 513). Слабких за інтенсивністю виявів емоції, антонімічно протиставлених сильним, в українськомовних лексикографічних працях не зафіксовано.

Загалом із 39 проаналізованих визначень лише 5 містять семи-маркери інтенсивності (“*сильний*”, “*дуже великий*”). Попри відсутність у словниках української мови у визначеннях більшості іменників на позначення емоції страху фіксації інтенсивності, уважаємо, що можна виділити одиниці, у структурі яких є відповідна диференційна сема.

Віднайти семантичні відмінності дає змогу аналіз сполучуваності слів: вибіркова сполучуваність іменників із певними прикметниками визначена семантичними особливостями обох [Уфимцева: 2010, с. 118]. Так, прикметники та дієприкметники зі значенням повного або граничного ступеня інтенсивності вияву ознаки можуть поєднуватися з іменниками, які позначають глибоке переживання емоційного стану (*божевільний, невимовний жах; страшений переляк, переполох* та ін.), на відміну від тих, що позначають легкий, незначний за своєю силою емоційний стан (*невимовне побоювання, божевільний острах* та ін.). Отже, прикметники та дієприкметники на позначення інтенсивності є своєрідними маркерами

відповідної диференційної семи в лексичному значенні одиниць – номінантів емоцій. Аналіз сполучуваності свідчить про невиправдану втрату в лексикографічних працях компонента “сильний” у дефініціях *переполоху*, *перестраху*, *ляку*, *переляку* та “легкий” у визначеннях *остраху*, *побоювання*, *острашки* й *обави*.

Не є виправданою, на нашу думку, також відсутність характеристики тривалості емоції страху. Для встановлення цього різновиду квантитативної диференціації емоційних станів звернімося до аналізу сполучуваності іменників, що позначають емоцію страху, з прикметниками на позначення протяжності в часі. Зазначимо, що репрезентанти емоцій на позначення “тривалого” страху, здатні поєднуватися з прикметниками, які характеризують його тривалість, на відміну від тих іменників, що позначають “короткочасний” страх, а тому є несумісними з показниками його тривалості. Так, навряд чи можна уявити таке сполучення, як *постійний переляк*, *тривалий переполох* або *постійний алярм*, проте зазначені прикметники вільно сполучаються з такими іменниками, як *хвилювання*, *неспокій*, *тривога*.

На нашу думку, зазначена диференційна ознака безпосередньо пов’язана з попередньою (інтенсивністю емоційного переживання), а саме: що меншою є глибина емоційного переживання, то тривалішим воно може бути.

Осередком емоції може бути як окремий орган, так і все людське тіло. Таку диференційну ознаку ми кваліфікуємо як масштабність емоційного реагування. Так, скажімо, *збентеження* та *сполох* локалізовані в душі, яка, своєю чергою, в наївній анатомії є людським органом, що відповідає за продукування емоцій та їх поширення [Апресян, 1995 (2), с. 352], а *замішання* та *сум’яття* поширюються на весь організм. Пор., наприклад: *замішання* – “загальна розгубленість” (СУМ (III), с. 214; НТСУМ (I), с. 711); *збентеження* – “стан душевного *неспокою*, *хвилювання*, *збудження*, *занепокоєння*” (СУМ (III), с. 428). Так само, на нашу думку, можна пояснити часте вживання іменників *страх* і *жах* з

дієсловом *охопив*, яке вказує на здатність емоції повністю оволодівати тілом. Наприклад: *жах – “почуття, стан дуже великого переляку, страху, що охоплює кого-небудь”* (СУМ (II): 513).

У найвній картині світу, в ієрархії людських органів за участю в організації поведінки, свідомості (розуму) належить чільне місце. Саме розум є регулятором фізичної, емоційної та мовленнєвої діяльності людини. Розум за допомогою сили волі й сумління тримає поведінку людини в межах норми [Апресян: 1995 (2), с. 361]. Отже, відсутність контролю з боку розуму призводить до виникнення фобії, нав'язливого, непереборного страху (*фобія – “нав'язливий, непереборний страх при деяких психічних захворюваннях, іноді при перевтомі, після психічного зворушення”* (НТСУМ (III), с. 662).

До неконтрольованого страху, на нашу думку, можна віднести *паніку, переполох, алярм* та ін., адже всі ці лексеми, попри відсутність у їхньому визначенні відповідної диференційної семи, характеризують емоційний стан сильного страху, що супроводжується втратою можливості свідомо діяти, контролювати свої вчинки, рухи, міміку, жести. На підтвердження нашої думки скористаємось аналізом сполучуваності цих слів із прикметниками *неконтрольований, непереборний*. Зазначені прикметники не можуть сполучатися з іменниками *паніка, переполох, алярм, переляк, жах*, оскільки в їх семантиці вже є відповідна сема, водночас словосполучення *неконтрольований страх, непереборне хвилювання* можливі, оскільки ці лексеми в своєму семантичному наповненні не містять ознаку відсутності контролю. До групи неконтрольованих емоційних станів можна також долучити *тривогу*, оскільки вона ірраціональна за своєю суттю, а отже, не підвладна контролю з боку розуму (*непереборна тривога, неконтрольована тривога*).

Слот 4 – “зовнішній вияв” (вербальний та невербальний вияв емоційного стану страху).

Емоція страху, особливо сильного, зазвичай супроводжується фізичними реакціями, досить часто неконтрольованими, а тому безладними. Наприклад, відомий російський психолог О. О. Черникова панічний страх

змальовує так: “У паніці людина, що втікає від небезпеки, прагне лише одного – порятунку. Непереборне прагнення сховатись від загрози жене її наосліп, примножуючи фізичні сили. Але в цій втечі бракує контролю розуму і тверезої оцінки становища. Мораль та здоровий глузд поступаються місцем панічному страху – найсильнішому почуттю, серед усіх тих, що мають владу над людською мораллю” [Черникова, с. 36 – 37]. Вплив страху на поведінку людини представлений у лексемах *переполох*, *сум’яття*, *тривога* диференційними семами ‘*рух*’, ‘*метушня*’, ‘*зам’яття*’, ‘*шарпанина*’ і, знову ж таки, зазначимо, що ці компоненти пов’язані передусім із якісними параметрами страху, а саме з його інтенсивністю. Наприклад: *переполох* – “*раптове замішання, тривожна метушня*” (СУМ (VI), с. 257; НТСУМ (II), с. 591); *сум’яття* – “*безладний рух, метушня, зам’яття*” (СУМ (IX), с. 842; НТСУМ (III), с. 478).

Емоції потребують зовнішнього вияву, оскільки одна з найважливіших функцій, які вони виконують, – сигнальна. Найхарактернішою формою її втілення є зміни у виразі обличчя (міміка). Так, незалежно від віку, статі, національності більшість людей повідомляє про те, що боїться, через широко розплющені очі, ледь відкритий рот, майже прямі брови, горизонтальні зморшки на лобі. Про мімічний вияв страху свідчать визначення слів *страх* і *переляк*: *страх* – “*вираження, прояв тривоги, неспокою тощо (на обличчі, в очах і т. ін.)*” (СУМ (XI), с. 753–754); *переляк* – “*почуття страху, боязні; ляк, перестрах, переполох; зовнішні ознаки такого почуття*” (СУМ (VI), с. 220).

Сильний страх, особливо той, що охоплює одразу групу людей, часто супроводжується криком, про що свідчать диференційні семи ‘*шум*’ ‘*крик*’ у визначенні лексеми *аларм* – “*тривога, твалт, сполох, переполох, паніка // шум, крик*” (СУМ (I), с. 35).

Отже, аналіз диференційних сем базових номінантів концепту дозволяє виділити в структурі його фрейму 4 слоти: “каузатор”, “експерієнцер”, “внутрішній вияв” та “зовнішній вияв” емоції.

Поряд із синонімією одним із найважливіших типів лексико-семантичних відношень у мові мовознавці називають антонімію. Попри те, що ці лінгвістичні терміни позначають споріднені явища, яким притаманні відношення смислової еквівалентності, основна відмінність їх полягає в тому, що синонімія базується на спорідненості понять, а антонімія – на їхній протилежності.

Антоніми – слова з протилежним, але співвідносним значенням, які позначають полярність понять. Такі лексичні одиниці містять у своїй семантичній структурі протилежні семи та водночас щонайменше одну спільну. Антоніми є мовними репрезентантами різнополюсних слотів фреймової структури того самого фрейму [Борисов: 2004; Цапок: 2003].

За даними лексикографічних праць, опозитиви до емоції страху вербалізовані одиницями СР із домінантами *сміливість* (ССУМ (II), с. 642) та *геройзм* (ССУМ (I), с. 335): *геройство, звитяга, доблесть, звитяжність, відвага, мужність, хоробрість* (ПСУСА, с. 471–472; ПСУСА, с. 51–52; ДСУМ, с. 576: УСУЛ: 2009, с. 646), *безстрашність* (ДСУМ, с. 576). Семантичний аналіз свідчить, що зазначені лексеми корелюють із базовим номінантом концепту через ЛСВ, який визначає *страх* як “*вираження, прояв тривоги, неспокою тощо*” (СУМ (IX), с. 753). Пор., напр.: *сміливість* – “*смілива поведінка, рішучість у вчинках*” (СУМ (IX), с. 406). Отже, протиставлення відбувається у слоті “зовнішній вияв” страху фреймової структури концепту. Мовне вираження опозитивів до емоції страху ґрунтується на комплементарній антонімії (класифікація за [Тараненко, с. 27], оскільки лексеми позначають два взаємодоповнювальні поняття, які разом фіксують ‘*вияв емоції страху в ситуації небезпеки*’, без проміжних ланок (заперечення сміливої поведінки є водночас ствердженням того, що вона боягузлива). Зазначені одиниці існують у протилежно маркованих аксіологічних площинах.

Лексема *відвага*, що, за лексикографічними даними, позначає “*відсутність страху в людини перед небезпекою*” (СУМ (I), с. 560), на

відміну від решти одиниць, експлікує у фреймовій структурі концепту слоти “каузатор” (сема-маркер – ‘небезпека’), “експерієнцер” (сема-маркер – ‘людина’) та “внутрішній вияв емоційного стану” (‘відсутність страху’), за яким, власне, і відбувається поляризація фрейму. Зазначимо, що поняття “відвага” є вужчим за “страх”, оскільки відбиває властивість людини, на відміну від страху, який відчувають усі істоти.

Гіпонімія – ще один тип парадигматичних лексико-семантичних відношень, який базується на родо-видовій кореляції. Гіпонімію визначають як мовне вираження концептуальної організації світу, заснованої на інклюзивних відношеннях між одиницями різного рівня абстрагування [Красавский, 2008, с. 207]. Одиниці, що маркують видові поняття (гіпоніми), входять до більш загальних, родових (гіперонімів).

Аналіз дефінітивної частини словникових статей уможливив виділення сем-маркерів слотів, які репрезентують родо-видовий зв'язок у межах досліджуваної фреймової структури. Родовими ознаками / поняттями за лексикографічною ідентифікацією базових номінантів страху є синкретичне поняття ‘стан-реакція’ і ‘почуття’. Наприклад: *страх* – “стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного” (СУМ (IX), с. 753); *жах* – “почуття, стан дуже великого переляку, страху” (СУМ (II), с. 513). Зазначені поняття, вочевидь, мають у наївній свідомості представників української лінгвіокультури чимало спільного, оскільки поєднують у своїй структурі три компоненти: ‘психічний стан’ (“*настрій*” (СУМ (IX), с. 623) = “*внутрішній, душевний стан*” (СУМ (V), с. 204), “*психічне відчуття*” (СУМ (IV), с. 477), ‘фізичний стан’ (“*фізичне самопочуття*” (СУМ (IX), с. 623), “*фізичні відчуття людини*” (СУМ (IV), с. 477), ‘реакція’ (“*супроводжують оцінку певних суспільних подій, явищ*” (СУМ (VII), с. 477).

Тісно пов'язана з гіпонімічною кореляцією несумісність, яку спостерігаємо між когіпонімами – семантично однорідними мовними одиницями, співвідносними з поняттями, обсяг яких не перетинається

[Новикова, с. 104]. Мовні одиниці перебувають у відношеннях несумісності за умови, що в мові немає слова – репрезентанта спільного родового поняття, розподіленого між значеннями цих слів [Кобозева, с. 103]. На нашу думку, такою одиницею є лексема *спокій* – “стан душевної рівноваги, відсутність хвилювань, сумнівів, клопотів і т. ін.” (СУМ (IX), с. 560).

Солідаризуючись із О. О. Борисовим, вважаємо, що базові номінанти емоцій мають лінгвістичний статус гіперонімів щодо інших вербальних репрезентантів емоцій спільної онтології, виявляючи, у такий спосіб, відношення синонімії між одиницями сусідніх рівнів ієрархії. Така позиція ґрунтується на тому, що, “на відміну від об’єктів навколишнього світу, які, завдяки своїй конкретності, вписуються у природну таксономію олюдненого свідомістю буття, емоції, що не мають дискретної природи, характеризуються дифузністю, мінливістю своїх ознак, перетіканням у інші стани, а значить, складністю свого усвідомлення та іменування” [Борисов, 2005, с. 45].

Враховуючи те, що архілексевою поля є дифузна широкозначна одиниця, яка вказує на денотативну належність аналізованих слів, констатуємо, що лексема *страх* є гіперонімом щодо всіх інших синонімічних їй та один одному репрезентантів позначуваної нею емоції. Концентруючись навколо лексеми *страх*, вони відбивають у мові варіативність вияву емоції, специфікують причини її виникнення, інтенсивність, масштабність, тривалість тощо.

Отже, семантичний аналіз лексичних одиниць, об’єднаних спільним (інваріантним) значенням, які об’єктивують досліджуваний концепт, дав змогу виділити в структурі його фрейму 5 слотів (“стан-реакція”, “каузатор”, “внутрішній вияв”, “зовнішній вияв” та “експерієнцер”), установити корпус тем, які відтворюють його розвиток, а також описати лексико-семантичні засоби, що репрезентують в українській мові цей ментально-мовний конструкт.

2.3. Лексико-семантичне вираження емоційного образу “страх” у фразеологізмах і пареміях

Оскільки однією з особливостей концепту є його “калейдоскопічність як властивість інтегрувати різноманітні форми пізнання за принципом домінування одних ментальних утворень на тлі інших” [Іващенко, 2006 (а), с. 281], крім мовно-мисленневих форм об’єктивації знань про емоції у свідомості людини, які розглянуто в попередньому підрозділі, на рівні ментальних репрезентацій у формуванні концепту беруть участь також невербальні структури (елементарні образи-відчуття (сенсibiliї), наочно-відтворювані образи-картинки, архетипи) та символи [Там само, с. 77]. Ідеальний образ як продукт сприймання і розуміння світу – категорія свідомості. У мовленнєво-мисленнєвому процесі він перетворюється в мовний образ – категорію мовної свідомості, вербалізоване чуттєве сприймання предметного світу [Алефиренко, 2005, с. 115 – 116]. Такий образ представлено в лексиці засобами непрямой номінації.

У когнітивній лінгвістиці метафору трактують як перенесення когнітивної структури, прототипово пов’язаної з певним мовним утіленням, з однієї ділянки, до якої вона належить, на іншу. Одна концептуальна сфера проектується на іншу, відбувається певна експансія концептів ділянки-джерела і, як наслідок, захоплення й освоєння ними ділянки-мети [Lakoff: 1993, с. 206 – 207]. О. О. Селиванова зазначає, що “перенесення знака з однієї сфери в іншу здійснюється на основі формування в свідомості носія мови їх можливого співположення, відповідно до етнічних стереотипів, міфологем, архетипів колективного несвідомого” [Селиванова, 2000, с. 74].

У дисертації дотримуємося номенклатури, запропонованої М. Джонсоном та Дж. Лакоффом, які на позначення сфери-мішені використовують термін *реципієнтна сфера*, а сфери-джерела, постачальника інформації, – *донорська* [Джонсон, Лакофф]. Отже, структурування одного концепту в термінах іншого в межах когнітивної лінгвістики розглядають як процес метафоризації. Водночас метафора не

тільки формує уявлення про об'єкт, а й відбиває спосіб та стиль мислення про нього [Будянская, с. 72]. Схема зв'язку між концептуальними сферами називається метафоричною моделлю (далі – ММ).

Матеріалом дослідження на цьому етапі обрано фразеологічні одиниці (далі – ФО), які є матеріальними знаками національного буття, що відбивають та характеризують специфіку етносу в його культурно-історичному становленні [Аносов, с. 52 – 53].

Фразеологізми різні за своєю номінативною структурою (сполуки, висловлення реченнєвої природи, мікротексти тощо), тому мовознавці, прагнучи розділити ці структури, виділили окрему галузь – пареміологію, об'єктом вивчення якої є прислів'я, приказки, загадки, замовляння, крилаті вислови тощо. Деякі дослідники взагалі вивели цю галузь за межі фразеології до фольклористики. Услід за О. О. Селівановою, вважаємо, що таке розмежування є невиправданим, “оскільки всі ці мовні феномени об'єднані ознаками відтворюваності, стійкості, культурної маркованості, а також високим рівнем кумулятивності та трансляторності” [Селіванова, 2010, с. 768].

Фразеологічний фонд мови як найбільш специфічна в культурно-мовному сенсі частина лексики, є основним носієм, у термінах Ю. С. Степанова, “констант культури” [Степанов, 1997, с. 76], транслюючи з покоління в покоління культурно значущі настанови того чи того етносу.

Образ страху з прагматико-семасіологічних позицій в українській мові фразеологізується конструкціями трьох типів: номінативними, вони містять лексему *страх* або її системні синоніми (*страх бере за плечі, викликати страх* тощо), описовими (дескриптивними), які не називають емоцію, але опосередковано на неї вказують (*холоне серце, морозом дере поза шкірою*) та експлікативними, що виражають страх (*Ой матінко ж моя рідна!*) (класифікація за [Шаховський, 2008]). Серед одиниць другого типу (описових) окремо виділяємо ті, у яких інтегральні значення пов'язані із семантикою компонентів за суміжністю як складники однієї ситуації, так

звані метонімізми (докладніше про цей тип мотивації фразеологізмів див. [Селіванова, 2004, с. 33 – 36]), наприклад: *відбирати мову* – “*хто-небудь втрачає здатність говорити від несподіванки, здивування, хвилювання, переляку, гніву і т. ін.*” (СФУМ, с. 95). Нас цікавить насамперед метафоричне вираження суб’єктивних відчуттів експерієнцера, тому до аналізу залучаємо спочатку тільки ті фразеологізми (паремії), які на мовному рівні маніфестують метафоричну модель $X = Y$, де X – це страх, а Y – донор ознаки, за якою здійснюється переосмислення страху.

Аналіз матеріалу (понад 300 ФО), дібраного зі словників фразеологізмів української мови (ПФТС; СФУМ; УФСУМ), збірок прислів’їв та приказок (ППД; УПП; УППП; УППЛП; НУПП), зібрань фольклорних текстів (АУМ), дозволив установити основні метафоричні моделі, які представляють концепт “страх” у ФО, та його складники.

Під час метафоризації емоція страху найчастіше ототожнюється з конкретно-предметними сутностями – істотами, фізичними тілами, речовинами тощо, проте найбільш продуктивними об’єктами зіставлення є “істоти” загалом і “людина” зокрема. ММ “страх – істота” представлена в українській фразеології кількома типами: “страх – людина”, “страх – тварина” та “страх – міфологічна (казкова) істота”.

Зважаючи на результати проведеного аналізу фактичного матеріалу, кваліфікуємо антропоморфну метафору (ММ “страх – людина”) як одну із найпродуктивніших. Цей факт пояснюється, як зазначає О. О. Селіванова, “антропометричністю фразеологічного фонду української мови, в якому домінувальною реципієнтною зоною є суперконцепт “людина”, оскільки більшість фразеологізмів позначає дії, стани, властивості, ознаки, поведінку людей” [Селіванова, 2004, с. 41].

Серед найпоширеніших відзначимо метафори, структуру яких формують номінанти емоцій та дієслова (*страх бере, страх вхопив*). Поміж конструкцій цього виду виділяємо два типи: 1) активні (номінант емоції є суб’єктом дії); 2) пасивні (дія спрямована на номінанта емоції). Усі дієслова,

що відбивають різні акціональні характеристики концепту “страх” та є засобами творення метафори, за типологією Т. В. Булигіної, визначаємо як явища, оскільки всі вони, на нашу думку, відбивають лише певний момент, проміжок існування об’єкта [Булыгина, 1982, с. 16].

Аналіз семантики дієслів активного типу дав змогу виділити кілька класів антропоморфної метафори, що експлікує емоцію страху. За наявністю / відсутністю динамічної ознаки розподіляємо їх на дві групи: дієслова на позначення статичних та динамічних явищ (дій) [Там само, с. 17].

У межах першого типу дієслів (статичних явищ) виокремлюємо такі класи: а) положення (позиція): *стояти*; б) місце перебування: *проживати, пробувати, побувати, розкошувати*. Умістилищем страху є людське тіло (продуктивна ММ “людина – контейнер”), а місцем, де, на думку мовця, переполох має почувати себе комфортно і затишно – очерет, болото, море, луки: “*Йди ж, переполох-переполошище, з младенця Оленки на очерета, на болота, на великі дози! Там тобі буть побувать і розкоші розкошувать!*” (АУМ, с. 184).

До дієслів другого типу (динамічних явищ) віднесено такі дієслова: *брати, обіймати, тягти, хапати, давати, сходити, гуляти, іти, ходити, одступати, завмирати, ссати, пити, ламати, розливати, селитись, будитись, обзиватись* та ін. Емоція страху набуває в свідомості носіїв мови здебільшого негативної конотації, жорстокі дії людини є донорською когнітосферою, до якої уподібнено емоційний стан: “*тут тобі [жаху] не ходити, криві не розливати, червоної криві не ссати, жовтої кост(і)и не ламати*” (АУМ, с. 185), “*тут тобі не стояти, головочки не ламати, у животі не трібушати*” (АУМ, с. 183), “*крові не ссать, жовті кості не ламать, а жил не тягти, а серця не тоншити*” (АУМ, с. 185) тощо.

Також виявлено моделі, в яких *страх* є адресатом дії. У таких конструкціях вербальні репрезентанти концепту аналізованого образу страху сполучаються з дієсловами: *просити, молити, заклинати, викликати, нагороджувати, перемагати, засилати, вбивати, зарубувати*. Модальна

семантика волевиявлення властива переважно замовлянням. Частотними є дієслова-метафоризатори зі значенням: 1) прохання, зокрема *прошу, молю, заклинаю*, наприклад: “*просяю я тебе, і молю я тебе щиреньким серцем, низеньким уклоном*” (АУМ, с. 185); 2) наказу, зокрема *іди, вийди, зійди*, наприклад: “*іди собі за огнями, за вітрами, за густими димами*” (АУМ, с. 184).

Концептосферу “війни” репрезентовано низкою ФО із компонентом *страх*. У них страх – це супротивник голоду у війні за людське тіло: “*голод і страх перемагає*” (УПП, с. 43); ворог, наближення якого активізувало охорону території: “*край порога тривога, коло вікон залога*” (НУПП, с. 217); учасник бойових дій, якого позбавлено нагороди: “*все можна нагородитися: лиш страх ніколи*” (НУПП, с. 219; УППП, с. 111).

Досліджуваний фактичний матеріал характеризується обмеженою кількістю використань антропоморфної субстантивної метафори. В таких ФО страх уподібнюється князю, чоловіку, батьку і, зрештою, просто людині: “*Ляку, ляку, Золотий князю!*” (АУМ, с. 185); “*Переполох-переполошище, страшний чоловіче!*” (АУМ, с. 184), “*страшків син*” (СФУМ, с. 646), “*у страху великі очі*” (УПП, с. 311), “*глянути / глядіти страхові у вічі*” (СФУМ, с. 149). Фіксуємо низку одиниць, у яких метафоричне переосмислення емоції страху відбувається через образ поважної особи, наділеної владою (“*золотий князю*” (АУМ, с. 185) – звертання до страху, “*почув короля в жилах*” (УППП, с. 110), яка живе в достатку (“*там вам розкошувати, там вам розкош мати*” (АУМ, с. 184), “*твоє містечко – золоте крісечко*” (АУМ, с. 185) та ін.). Це дає підстави зробити припущення, що в наївній свідомості представників української лінгвокультури емоція страху безпосередньо пов’язана із повагою до джерела загрози, об’єкта, що став причиною її виникнення.

В українських замовляннях страх часто уподібнюється до фантастичних істот (ММ “страх – міфологічна (казкова) істота”) через опис їхньої страти та воскресіння: “*я ж його осиковим колом забиваю*” (АУМ, с. 183), “*отсікаю тобі головище й зубище, і лапище, і хвостище, щоб*

ти тут не стояв, червоної крові не пив” (АУМ, с. 184), *“як родиться місяць на молодика, то переполах оживатиме”* (АУМ, с. 182). Саме осиковим кілком забивали в давнину відьом та упирів [Войтович, с. 302], а опис страху, що має лапи, ікла, хвіст, харчується людською кров’ю і оживає на молодий місяць, подібний до зображень упиря, який згідно з віруваннями був “мерцем і виходив з могили, щоб шкодити людині (висмоктувати з неї кров). Як дух упир міг з’являтися у різному вигляді (собаки, kota, двох хлопчиків)” [Скрипник, Курочкін, с. 220]. Такий метафоричний зв’язок засвідчує, на нашу думку, етнокультурну специфіку страху, адже упир є етнокультурним символом, константою української національної культури [Жайворонок, с. 612].

Зооморфна метафора, яка базується на перенесенні на емоцію страху рис представників тваринного світу (ММ “страх – тварина”), має невелику продуктивність у вторинній номінації емоцій в українській мові, хоч об’єктивно провести межу між антропоморфною та зооморфною метафоричними представленнями емоції досить складно, оскільки велика кількість предикатів є актуальною для позначення дій як людини, так і тварини (наприклад, *ходити, стояти, завмирати, ссати, ламати, тягти* тощо).

Відповідно до морфологічної структури зооморфна метафора може бути представлена: 1) дієсловом: *“там тобі камень глодять, у глибокому морі воду пить, а в великому лісі дерево точить”* (АУМ, с. 184), *“там тобі гуляти-буяти <...> жовті піски пожирати”* (АУМ, с. 184), *“Боязливому страх у вічі лізе”* (УПП, с. 310); 2) прикметником: *“злий страх з-під серця, з-під грудей...”* (АУМ, с. 184), *“дикий страх здолав”* (АУМ, с. 183).

ММ “страх – рослина” щодо нашого матеріалу виявилася непродуктивною, що можна пояснити пасивністю і споглядальним характером флоронімів [Волостных: 2006, с. 19]. Фіксуємо тільки дві флористичні метафори дієслівного типу: *“сіяти паніку”* (СФУМ, с. 652), *“там тобі пити і гуляти, і буяти”* (АУМ, с. 185).

Окрему групу становлять одиниці, у яких соматизми виконують синтаксичну функцію обставини та вказують на людину як на вмістилище страху, а отже, репрезентують ММ “страх – рідина”. Наприклад: “*Я тебе [переполох] визиваю, я тебе викликаю – з головоньки, із очей, із плечей, із рук, із ніг, із живота, із поперека!” (АУМ, с. 184), “*Я буду вишпінтувать, заговорать, викликать з нарожденної, молитвяної, хрещеної Катерини вливать: з її голови, з її ніг, з її пальців, з її сугавців, з її волосу, з її голосу, з її русої коси, з її краси, з її білого лиця, з веселого серця, з її карих очей, з її плечей, з її в’язей, з її грудей” (АУМ, с. 184). На думку Н. Д. Арутюнової, емоції у свідомості людини звичайно пов’язані з рідиною, що заповнює людське тіло й душу [Арутюнова, 1998, с. 289]. Аналізований нами мовний матеріал повністю підтверджує цю думку. ФО розкривають метафору людини, її очей, серця, голосу тощо як умістилища емоцій та страху як її наповнювача. Солідаризуючись із М. О. Красавським, уважаємо, що ММ “страх – рідина” має прадавнє коріння і пов’язує емоцію страху з амбівалентним архетипом “води” [Красавский, 2008, с. 264 – 266].**

Сильний вплив страху на свідомість особи аналогізується з явищами природи, їхньою могутньою, непереборною, часто руйнівною силою. Фактичний матеріал свідчить про актуальність ММ “страх – стихія” для представників української лінгвоспільноти: “*там тобі гуляти-буяти, сухі дуби вивертати” (АУМ, с. 185), “*ти можеш оселю розірвати” (АУМ, с. 182), “*іди собі буйними вітрами в чисте поле” (АУМ, с. 183). У цьому аспекті страх корелює із його фольклорним відповідником – божеством, що живе в центрі вихорів [Шевченко, с. 229].***

ММ “страх – перепона”, реалізована у ФО через уподібнення його до огорожі: “*Коли пустиш козла у город, яблуні страхом не обгородиш” (УПП, с. 90), “*Чуже добро страхом обгороджене” (УПП, с. 341). Страх не тільки захищає майно, але й стримує експерієнцера на шляху до успіху: “*Вовків боятися – в ліс не ходити*” (УПП, с. 310), “*Як боїшся горобців, то не сій проса*” (УПП, с. 310), “*Всіх би перегнав, та бігти боюсь*” (УПП, с. 310).**

Однією із домінант метафоричного ряду на позначення страху є отождоження його з предметами, з якими людина контактує повсякчас. Фіксуємо низку пасивних дієслівних конструкцій, де номінант емоції – об’єкт дії, його можна спалювати, одбирати, нанизувати на нитку: “*ляк той треба спалювати*” (АУМ, с. 185), “*переполох на червону нитку збираю*” (АУМ, с. 183), “*переполох одбираю*” (АУМ, с. 183). Зазначені одиниці реалізують ММ “страх – річ”. Оскільки річ – “предмет, що належить кому-небудь” (СУМ (VIII), с. 578), номінанти концепту в ФО сполучаються з посесивними дієсловами: “*мати страх на душі*” (СФУМ, с. 378) та з присвійними прикметниками, які вказують на його власника: “*Ти страх і жах; ти дідів і бабин, батьків і материн, скотячий і конячий, собачий і свинячий, курячий і утячий, і гусячий і вітровий, і вихровий, огневий, гадячий, котячий*” (АУМ, с. 183). Цікаво, що власником страху в зазначених конструкціях є не тільки люди та тварини, але й природні явища. У межах зазначеної моделі виокремлюємо також ад’єктивні метафори, що вказують на розмір страху: “*Страх більший від переполоху*” (УПП, с. 311), “*від малого пана великий страх*” (УПП, с. 25).

У фразеосемантичному полі емоційного стану страху поширеною донорською концептосферою є “хвороба”. Існування сталого асоціативного зв’язку “страх – хвороба” підтверджує наявність понад 80 замовлянь проти цієї “недуги” (АУМ, с. 182), “болісті” (АУМ, с. 184). Якщо страх не “лікувати” (“*переполох <...> лікую*” (АУМ, с. 182) або не “вишіптувати” (“*переполох <...> вишіптую*” (АУМ, с. 183), від нього можна померти, наприклад: “*мало не вмер зо страху*” (УПП, с. 311). В. В. Жайворонок відносить “переполох” до знаків української етнокультури [Жайворонок, с. 441].

Страх аналогізується з лихоманкою, аритмією, паралічем, запамороченням, нудотою, болем: “*як лихоманка стрепехнула*” (СФУМ, с. 339), “*труситися мов у пропасниці*” (СФУМ, с. 725), “*серце мре (завмирає, замирає) / завмерло (замерло)*” (СФУМ, с. 240; УФСУМ, с. 185), “*обмирати /*

обмерти зі страху” (СФУМ, с. 454), *“холодним потом обливатися”* (СФУМ, с. 452), *“у животі не трібушати”* (АУМ, с. 183), *“злякався, аж у п’яти закололо”* (УПП, с. 311), *“серця не тошнити”* (АУМ, с. 183), *“в голові не шуміти”* (АУМ, с. 183), *“під груди не підпирати, під ложечку не підступати, щирого серця не нудити”* (АУМ, с.183), *“сяя болість [переполох] супротивна, переполошина, лихорадошина”* (АУМ, с. 184) тощо. Власне лексема *боязнь* на позначення емоції страху, як зазначає П. О. Селігей, етимологічно корелює з відчуттям болю: *“боязнь ← псл. *bojati se, споріднене з псл. *biti “бити”* [Селігей, с. 15].

Морбіальні метафори, використовувані в народі для об’єктивації емоційного концепту “страх”, не випадкові. Під час концептуалізації емоцій людина спирається насамперед на власний чуттєвий досвід. Так, наприклад, відомий американський психолог К. Е. Ізард виділяє низку експресивних і моторних актів, які є індикаторами емоції страху. Серед них: повна відсутність рухів (*“мов неживий”* (СФУМ, с. 429), *“обмерти серцем”* (СФУМ, с. 240), тремтіння (*“дрож пробирає”* (СФУМ, с. 220), *“лихоманка стрепехнула”* (СФУМ, с. 339) [Изард, с. 311]. Отже, аналіз метафоричної репрезентації емоційного концепту “страх” у ФО дає підстави провести паралель із її фізіологічними і психологічними характеристиками, що підтверджує факт існування безпосереднього зв’язку між вербальним утіленням абстрактного імені та чуттєвим досвідом індивіда.

Образне осмислення страху базується на уявленнях, пов’язаних із холодом (ММ “страх – холод”). Цей факт можна пояснити фізіологічною реакцією на емоційний стан: відтік крові від кінцівок, уповільнення кровообігу, унаслідок чого людина починає замерзати: *“[аж] сипнуло (сипонуло) [за спиною (поза шкірою, по стині)]”* (СФУМ, с. 648), *“[аж] снігом сипле за шкуру”* (СФУМ, с. 648), *“серце стигне (холоне)/ прохололо (охололо)”* (СФУМ, с. 642), *“у животі похололо”* (СФУМ, с. 249), *“мороз поза (за) спиною (за плечима, поза шкірою ходить (бігає і т. ін.)”* (СФУМ, с. 406; УПП, с. 311), *“злякався, аж у душі похололо”* (УПП, с. 310), *“заморожувати*

кров у жилах” (СФУМ, с. 249), *“мороз із-за плечей бере”* (СФУМ, с. 407), *“холод пробирає (проймає) / пробрав (проняв) [аж] до кісток”* (СФУМ, с. 751), *“аж йому в литках (п’ятах) застигло”* (УППЛП, с. 225) та ін.

Фіксуємо в українських ФО переосмислення страху через протилежне холоду відчуття жару (спеки), до якого уподібнюється емоційний стан: *“кидати жарину в серце (в груди)”* (СФУМ, с. 391), *“як на жаринах”* (СФУМ, с. 233), *“як (мов, наче і т. ін.) жаром ([гарячим] приском) обсипати (осипати)”* (НУПП, с. 219; СФУМ, с. 457), *“як (мов, наче і т. ін.) жаром (кип’ятком, приском і т. ін.) обдало”* (СФУМ, с. 446), *“кипить (закипає) душа (серце) / закипіла (скипіла) душа; скипіло (обкипіло) серце”* (СФУМ, с. 228), *“як (мов, ніби і т. ін.) на вулкані”* (СФУМ, с. 139). ММ “страх – жар / вогонь” репрезентує і фразеологізм *“душа перетліла”*, що позначає стан людини, зумовлений тривалим впливом страху: *“хто-небудь настраждався, знемігся від почуття тривоги, страху, туги і т. ін.”* (СФУМ, с. 227).

Стрімкі температурні зміни пов’язані з фізіологічним механізмом виникнення емоції страху. Щойно з’являється небезпека, реальна чи уявна, відбувається миттєвий викид адреналіну в кров, що призводить до відчуття холоду, а інколи й жару.

Емоції мають значний вплив не тільки на людське тіло, а й на психіку. Свідомість людини під впливом афекту формує спотворене (переважно гіперболізоване) уявлення про об’єкт дійсності, що спричинив появу емоції, яке й стало донорською когнітосферою для осмислення страху (ММ “страх – викривлене сприймання дійсності”). Наприклад: *“Боязливому – до вуха, сміливому – по коліна”* (ПП, с. 167; УПП, с. 310), *“Боязливому і миша ведмідь”* (ПП, с. 167; УПП, с. 310), *“Показалась за сім вовків копиця сіна”* (УПП, с. 311). Виділяємо одиниці, які вказують на опозитив до емоції страху – *відвагу*, яка також призводить до неадекватного сприймання дійсності, до зменшеного уявлення про небезпеку: *“Сміливому і море по коліна”* (УПП, с. 309).

Переживання страху має соматичне вираження, яке в українській фразології часто вербально оформлене через номінанти білого кольору (ММ “страх – білий”): “білий, як смерть” (УППП, с. 111), “білий, як стіна” (УППП, с. 111), “побіліла як полотно” (УПП, с. 311), “побіліла, як хустка” (УППП, с. 111), “злякався, аж сорочка пополотніла” (НУПП, с. 219; УПП, с. 310), “з переляку став такий як крейда” (УПП, с. 311).

ММ “страх – невагомість” (відривання від землі), донорською концептосферою якої є вестибулярні відчуття людини, представлено однією ФО: “не чути (не відчувати) землі [під собою (під ногами)]” у значенні “переживати сильний страх” (СФУМ, с. 772).

ММ “страх – ураження внутрішніх органів” представлена переважно фразеологізмами, складники яких належать до різних концептосфер і є результатом поєднання різних ментальних просторів. Психічний стан людини фіксується у фразеозворотах із соматизмами, що вказують на локалізацію такого стану, та зоонімізаціями *н’явка, кіт, миша* тощо із притаманними їм предикатами: “*н’явки (н’явка) ссуть (ссе) за серце (під серцем)*” (СФУМ, с. 588), “*шкребе (шкрябає) / зашкребло (зашкрябало) на душі (на серці, за душу, за серце)*” (СФУМ, с. 777), “*на серці [наче] миші шкребуть (шкрябають, скребуть і т. ін.) / зашкребли (зашкрябали, заскребли і т. ін.)*” (СФУМ, с. 390–391), “*коти шкребуть на серці*” (СФУМ, с. 309), “*точити душу (серце)*” (СФУМ, с. 717) тощо.

Ще один вияв інтеграції ментальних просторів представлено у фразеологізмі “*почув короля в жилах*” (УППП, с. 110), де соматизм *жили*, який позначає типове для емоції місце в людському тілі, поєднано зі словосполученням *чути короля*.

Аналіз ФО – репрезентантів концепту “страх” підтверджує думку Т. В. Булигіної про те, що вмістилище емоційного життя – *душа, серце* та *кров* протиставлені *голові* та *мозку*, у яких локалізується інтелектуальне життя людини, її пам’ять [Булыгина, 1997, с. 536], наприклад: “*розум перед страхом ховається*” (АУМ, с. 506).

Поведінка людини в емоціогенній ситуації проектується на органи, які відповідають за виникнення емоції, серце й душу [Апресян: 1995 (II), с. 352; Булыгина: 1997, с. 536]; у небезпечній ситуації вони намагаються сховатися або тікають (ММ “страх – переміщення органів”): “у хвості була душа зі страху” (УППП, с. 111), “душа (серце) не на місті” (ПФТС, с. 62; СФУМ, с. 227), “серце падає (обривається / впало (обірвалося)” (СФУМ, с. 641), “серце опинилося в п’ятах” (СФУМ, с. 641), “душа в п’яти (п’ятки) тікає (опускається, ховається і т. ін.) / втекла (опустилася, сховалася і т. ін.)” (СФУМ, с. 226; УФСУМ, с. 54), “серце як (ледве і т. ін.) не вискочить” (УФСУМ, с. 186) тощо.

Уважаємо, що зазначені ФО можуть бути кваліфіковані як орієнтаційні метафори, що організують систему емоцій за зразком системи орієнтацій людини в просторі. Джерелом цього типу метафоричних перенесень, на думку Дж. Лакоффа та М. Джонсона, є фізично й соціокультурно зумовлений гаптичний досвід, тобто перенесення певних властивостей і функцій тіла у сферу емоцій [Lakoff, Johnson]. Психокогнітивний механізм аналогізації емоції страху з векторами “униз” (“душа в п’яти опустилася і т. ін.”) і “назад” (“у хвості була душа зі страху”), на думку О. О. Селіванової, пов’язаний із її негативною оцінністю, що ґрунтується, “по-перше, на архетипових уявленнях про землю як буденне, позбавлене романтики, добре пізнане, і небо як недосяжне, невідоме, те, до чого завжди прагнула людина; по-друге, на пов’язаній із цим релігійній свідомості та первісній картині Всесвіту; по-третє, на знаннях законів земного тяжіння й анатомічної будови людини, яка орієнтована рухатися вперед” [Селіванова, 2004, с. 169 – 170].

В українських ФО чітко виражені такі основні, відповідно до квантитативних показників, образні уявлення про емоцію страху: вона деструктивна, тобто завдає експерієнцеру моральної та фізичної шкоди, паралізує його, позбавляє активності; виражена через соматичне оформлення, указує на місце розташування – людину, її серце й душу; страх конотовано з образами негативних для свідомості українців істот (п’явки, миші) та їхніми

діями, спрямованими на ушкодження внутрішніх органів людини. Негативно оцінна емоція страху асоціативно корелює з відчуттями холоду, жару, болю, тремтіння, серцебиття, переміщення внутрішніх органів, їх ураження. Окрім того досліджувана емоція образно пов'язана з істотою, водою, переміщенням у просторі вниз і назад, які відбивають архетипові знання представників української лінгвокультури.

Поняття “страх” є неоднорідним, його формують чотири сфери: “каузатор”, “внутрішній вияв”, “зовнішній вияв”, “експерієнцер”, (докладніше див. підрозділи 2.1. і 2.2). Кожен із компонентів його структури експліковано засобами непрямой номінації у фразеологічному фонді української мови. Метафоричний рівень дублює поняттєвий рівень концепту; оскільки ММ, які формують його структуру, відбивають альтернативний спосіб членування того ж фрагмента світу.

В українській мові фіксуємо велику кількість ФО (понад 50), які репрезентують експерієнцера страху. Боязка людина зазвичай уподібнюється зайцю: “*заяча душа*” (СФУМ, с. 228), “*полохливий заєць і пенька боїться*” (УПП, с. 310); миші: “*мишача душа*” (СФУМ, с. 229), “*такий страх, як із мишачої нори*” (УППЛП, с. 213); вівці: “*молодець проти овець, а проти молодця і сам, як вівця*” (УПП, с. 311); тхору: “*дома лев, а на війні тхір*” (УПП, с. 311), вороні “*полохлива ворона куца боїться*” (УПП, с. 311).

У стійких зворотах на позначення експерієнцера страху активно використовується етнонім *жид*. Здебільшого компонент-етнонім реалізує конотації насмішки, кепкування. Через такі ФО, як цілком слушно зазначає Т. М. Сукаленко, актуалізується протиставлення “свій – чужий”, відмежування власної національної ідентичності [Сукаленко, с. 117]. Зазвичай такі ФО засвідчують несприйняття звичаїв, віри, моралі, побутового ладу, рис характеру представників єврейської етнічної спільноти: “*труситься як жид над грішми*” (НУПП, с. 218), “*це жахається, як жид хреста*” (УПП, с. 310), “*боїться як жид сала*” (Юрченко, с. 55), “*сміливий як жид*” (Юрченко, с. 55).

Боягузлива поведінка експерієнцера постає предметом загального осуду, а суб'єкт емоційного реагування – об'єктом засудження й зневаги. Боязкість в українській фразеології – ознака низьких моральних якостей людини: *“чим більший негідник, тим більший боягуз”* (УПП, с. 310), *“хто поза очі лає, той того й боїться”* (УПП, с. 310), *“коли боїшся, то з чимось таїшся”* (ПП, с. 166).

Серед ФО, які репрезентують експерієнцера страху, виділяємо такі, де *чорт* або *дідько* – втілення нечистої сили за народними уявленнями українців, який досить часто в українському фольклорі є каузатором страху⁷, відчуває цю емоцію щодо символів / атрибутів християнства: *“боїться, як дідько ладану, як (мов) чорт ладану (кадила, хреста, свяченої води)”* (УППЛП, с. 71).

Смілива людина асоціюється у свідомості мовців із левом: *“ставився як лев, а загинув як муха”* (УППП, с. 110), орлом: *“куди орли літають, туди сороки не пускають”* (УПП, с. 309) та ведмедем: *“де й ділася ведмежа натура”* (УПП, с. 60; УППП, с. 110). Отже, найпродуктивнішою в переосмисленні експерієнцера емоції є ММ *“боягуз / відважний – тварина / птах”*.

Сміливий зазвичай має надлюдські можливості (ММ *“відважний – надлюдина”*): *“відважного і куля минає”* (УПП, с. 309; ПП, с. 166), *“хто боїться, той не рушить, а хто відважний, той віз підважить”* (УПП, с. 310), *“світ належить відважним”* (УПП, с. 309). Водночас його відвага може бути зумовлена сп'янінням: *“як п'ян, то капітан, а як проспиться, то й свині боїться”* (УПП, с. 310); браком розуму: *“більше відваги, ніж розуму”* (УПП, с. 309; ПП, с. 166); страхом перед зневагою з боку інших людей: *“без відваги зазнаєш зневаги”* (УПП, с. 309; ПП, с. 166); безвихіддю: *“або виграв, або пропав”* (УПП, с. 309), *“боятися смерті – на світі не жити”* (УПП, с. 310),

⁷ Репрезентацію концепту “страх” в українських фольклорних текстах удокладнено в статті автора [Коляденко: 2009].

“двом смертям не бути, а одної не минути” (УПП, с. 309) або нерозсудливістю: “до відваги треба розваги” (УПП, с. 309).

Велика кількість ФО відбиває причини емоційного стану, які умовно можна поділити на дві групи: перша вказує на дії, спрямовані безпосередньо на експерієнцера (ММ “причина страху – вплив на внутрішні органи”): “*перевертати душу (серце)*” (СФУМ, 491), “*колотити, точити душу*” (СФУМ, с. 305), “*нагодувати дрижаками*” (СФУМ, с. 418); друга маніфестує оцінку експерієнцером ситуації, яка, власне, стає причиною страху: 1) відсутність захисту (ММ “причина страху – беззахисність” (перебування на чужій території): “*не той лях у полі, як у коморі*” (НУПП, с. 80), “*лякає миша кицьку, та сама з нори не вилазить*” (УПП, с. 311), “*і когут сміливий на своєму смітті*” (УПП, с. 309); 2) відсутність знань (ММ “причина страху – незнання”): “*Хто по морі плавав, той калюжі не боїться*” (ПП, с. 166); 3) попередній негативний досвід (ММ “причина страху – попередній досвід”): свій (“*ужалений змією боїться вірвовки*” (ПП, с. 167; УПП, с. 310), “*як чоловіка собака вкусить, то й kota боїться*” (УПП, с. 310) або чужий (“*бійся леве, коли пса б’ють*” (УПП, с. 310), “*одному кара – десятьом страх*” (УПП, с. 34).

Зовнішній вияв емоційного стану (втечу) експліковано переважно через описові одиниці, компонентами яких є соматизми п’яти (“*п’ятами накивав*” (УПП, с. 311), “*мазати (мастити, намазувати і т. ін.) / намазати (намастити, помастити і т. ін.) салом п’яти*” (СФУМ, с. 363), ноги (“*дав ногам знати*” (УПП, с. 312), “*брати / взяти ноги на плечі (в руки, за пояс)*” (СФУМ, с. 438). Функціональні властивості партонімів переносяться на семантику руху.

Емоційний образ утілено у ФО всіх трьох типів (номінативних, дескриптивних, експлікативних), що зумовлено самою природою цих одиниць мови, які є репрезентантами культури народу й характеризуються образністю та експресивністю. Емоційний макрокомпонент у структурі фразеологізму вказує на те чи те емоційне ставлення до образно-

асоціативного змісту внутрішньої форми ФО. Аналіз семантики ФО на позначення досліджуваного концепту свідчить про те, що домінантою емоційного сприйняття страху є негативне ставлення до нього серед представників української лінгвокультурної спільноти, зокрема до чинників, що його каузують, до суб'єктивних відчуттів експерієнцера, а також до людини, яка його відчуває (боязких людей зазвичай зневажають). Водночас фіксуємо кілька одиниць із емоційною енантіооцінкою: по-перше, уподібнення страху князю, який поряд із негативними емоціями викликає почуття поваги; по-друге, асоціювання страху із огорожею, яка крім того, що є перепорою для досягнення успіху, може захистити від “небажаних гостей”: *“Коли пустиш козла у город, яблуні страхом не обгородиш”* (УПП, с. 90).

Елементарні образи-відчуття (*біль, холод, жар, серцебиття, переміщення внутрішніх органів, ураження внутрішніх органів, тремтіння, параліч, невагомість, нудота*), наочно-відтворювані образи-картинки (*людина, тварина, фантастична істота, огорожа*), соціальні стереотипи (*людина, наділена владою, заможна, ворог*), архетипні образи (*вода, напрямок руху – вниз, назад*), етнокультурні образи (*упир, заць, хвороба*), а також емоційний образ (*негативно емоційно-оцінний*), що беруть участь у формуванні ментально-мовної структури концепту “страх”, утілено у ФО української засобами непрямої номінації. ФО умовно розподілено за трьома групами: номінативною, дескриптивною та експлікативною. Особливістю одиниць першого типу є те, що номінант емоції сполучається переважно з дієсловами, що пояснюється динамізмом цієї частини мови, а тому більшою здатністю ефективно й адекватно кодувати емоціогенні ситуації.

2.4. Лексико-семантична актуалізація асоціативного поля емоції “страх”

Вивчення емоційних концептів у синхронії передбачає застосування традиційних психолінгвістичних методик: вільного та цілеспрямованого психолінгвістичних експериментів, які, за образним висловом

М. О. Красавського, “дозволяють “зрізати” той чи той фрагмент мовної свідомості сучасних носіїв мови” [Красавский, 2008, с. 21]. Структури ментального лексикону ізоморфні складній ієрархічній структурі концептуальної картини світу. Слово-стимул в асоціативному експерименті активує інформацію, пов’язану з відповідною одиницею внутрішнього лексикону (іконічні образи подій, сцен, предметів, відношень, що зберігаються в структурах епізодичної пам’яті; сценарії, прототипові уявлення предметів та їхніх ознак; фрейми з їхніми слотами, які виводяться за допомогою пропозицій, як одиниці семантичного рівня), оскільки слово викликає не ізольовану реакцію, а певну систему зв’язків, що має вибіркового характеру і утворює тло пізнавального процесу [Іващенко, 2006 (а), с. 210 – 211; Мартінек, 2001, с. 186]. Отже, результати асоціативного експерименту дають змогу реконструювати будову та змістові характеристики відповідного фрагмента концептуальної картини світу. Продуктивність методу асоціативного експерименту та психологічна релевантність його результатів доведена працями багатьох дослідників (див. праці О. І. Горошко [Горошко], С. В. Мартінек [Мартінек: 2001, 2008], Ю. М. Караулова [Караулов, 2002], І. А. Казимирової [Казимирова, 2008] та ін.).

Об’єктом вивчення на цьому етапі дослідження є специфіка концептуалізації емоції страху, особливості її представлення в наївній свідомості сучасних носіїв української мови. Матеріалом дослідження слугували вербальні асоціації, отримані в ході вільного асоціативного психолінгвістичного експерименту впродовж 2011 року. В експерименті взяли участь 660 інформантів, 236 чоловіків і 424 жінки, віком від 16 до 79 років, різної професії та соціального статусу, мешканці різних регіонів України. За умовами експерименту реципієнти добирали вербальні асоціації до слова-стимула *страх*. У дослідженні ми враховуємо тільки першу із запропонованих асоціацій, оскільки, як цілком справедливо стверджують Й. А. Стернін та З. Д. Попова, “на решту відповідей у вільному експерименті визначальний вплив має попередня реакція” [Попова, Стернин, 2010, с. 157].

Як уже зазначалося (див. підрозділ 1.2.2), емоційний концепт має складну структуру, він інтегрує найрізноманітніші форми відображення дійсності, а отже, “є фрагментарною цілісністю простих і складних ментальних та ментально-мовних утворень: сенсибільій, емотивів, фізичних образів, образів-картинок, символів, уявлень, понять, пропозицій, схем, фреймів, скриптів тощо” [Іващенко, 2006 (а), с. 58]. Усі вони різною мірою відбиті в результатах експерименту:

- образи-відчуття (елементарні сенсорні образи, пов’язані з причиною емоційного стану, а також із внутрішніми відчуттями експерієнцера):

дистантні відчуття:

- зорові, зокрема сенсибільії-колоративи (кольори, з якими асоціюється страх): *чорний (2)⁸, червоний, яскраві кольори*. Зазначимо, що дані експерименту спростовують думку М. О. Красавського щодо “безбарвності” страху [Красавский, 2008, с. 310]. У свідомості пересічних носіїв української мови страх асоціюється із чорним кольором (в українській культурі він має переважно негативну конотацію) та з яскравими кольорами, які в сучасному соціумі сповіщають про небезпеку;
- слухові: *крик (4), тиша* як каузатори емоційного стану, а також одиниці, що відтворюють вербальну реакцію експерієнцера та експлікують досліджуваний концепт у мовленні: *Мамо! Ай боюсь! О Господи!*;
- одоративні: *сморід*;

контактні відчуття:

- тактильні відчуття: *мурашки по шкірі (3), липкий піт, сльози*;
- больові: *біль (37)*;
- температурні відчуття: *холод (4), жар*;

⁸ У дужках зазначаємо кількість отриманих асоціацій; одиничні реакції подаємо без числових позначень.

глибинні відчуття:

- чуттєвість від внутрішніх органів: *прискорене серцебиття (3), внутрішній дискомфорт (2), голод, перехопило подих, все єство згортається в клубок;*
- м'язова чуттєвість: *тремтіння / в ногах (13);*
- вестибулярна чуттєвість: *висота (22), глибина (2), швидкість;*
- образи-конативи (ментальні образи фізичних дій): *тікати, ховатися, метушня, завмерти;*
- оцінні образи (позитивно / негативно оцінений емоційний тон вражень) представлені на мовному рівні лексемами із раціональною негативною оцінною семантикою (*щось неприємне, погане*), а також оцінним компонентом лексичного значення більшості вербальних реакцій *біль, смерть, зрада, слабкість* тощо;
- наочно відтворювані образи-картинки представлені в асоціативному полі одиницями, які характеризують зовнішність експерієнцера: *бліде обличчя, великі очі (4), сльози (3), піт;* а також образами об'єктів, ситуацій, подій, які він сприймає як такі, що йому загрожують, зокрема, образами тварин: *павук (26), змія (12), комаха (4), собака (6), акула (3), щур (3), вовк (2), тарган (2), миша (2)* тощо; людей: *стоматолог (10), міліціонер (3), бандит, Мерилін Менсон, Ольга Микитівна, колишній хлопець;* фантастичних істот: *утир (2), привид, Бабай, чудовисько, примара;* місць / приміщень: *цвинтар, темна (порожня) кімната, лікарня, школа, ліфт, літак, порожній темний провулок* тощо.
- Я-схеми (екстраполяція образу суб'єкта емоційного реагування на себе): *відчуваю, не відчуваю, подолаю* та ін.;
- архетипи (генетично успадковані структури знання): *темрява (ніч), вода, вогонь (полум'я), смерть, блискавка, землетрус.*
- сценарії (ментально-мовні структури, що репрезентують знання про стандартну (стереотипну) ситуацію через ланцюг каузально пов'язаних дій):

екзамен, сесія, захист дипломної, контрольна, війна, катастрофа, стихійне лихо, потоп тощо;

- поняття (наївно-побутове): *емоції, почуття, переживання, самозбереження* та ін.

Розглядаючи емоційний концепт страху як ціннісно-осмислений вияв безпосереднього донаукового пізнання відповідного фрагмента дійсності, зауважимо, що серед одиниць його ментальної структури домінує емоційний образ. Однак добути емоційний досвід із пам'яті можна лише в тому разі, якщо перевести у вербальну форму те, що від самого початку мало (повністю або частково) невербальний (передвербальний) статус. Відповідно, емоційний образ в асоціативній мережі представлено в зредукованому вигляді через емоційний тон вражень (недиференційоване переживання приємного або неприємного).

Найбільш частотні реакції вказують на певну стереотипність у відображенні у свідомості пересічного носія мови емоції страху. Солідаризуючись із В. В. Красних, зауважимо, що за передбачуваними, прогнозованими асоціаціями криються 2 типологічні різновиди ментальних структур: стереотипи-образи та стереотипи-ситуації [Красных, с. 237]. Зважаючи на онтологічний статус емоції як об'єкта пізнання, вважаємо, що такою ментальною структурою, яка відбиває стереотипні уявлення в наївній КС, є стереотип-ситуація – фрейм. Асоціативне поле емоційного концепту, сформоване сукупністю засобів вербалізації, корелює з його фреймовою структурою так, що передбачувані вектори асоціювання, прогнозовані мовні реакції маркують слоти, що входять до його складу [Там само, с. 290]. Однак, як зазначає дослідниця, і цю тезу підтверджують дані проведеного асоціативного експерименту, розмежування стереотипу-ситуації та стереотипу-образу є не завжди доречним і можливим, оскільки “стереотипне уявлення про предмет може входити до переліку обов'язкових компонентів ситуації і навпаки” [Там само, с. 237]. Тому в межах

досліджуваного фрейму вважаємо необхідним розглянути стереотипні образи, сформовані свідомістю реципієнтів.

Аналіз асоціативного поля лексеми *страх* дав змогу виділити такі слоти в організації фрейму однойменного концепту: “каузатор”, “внутрішній вияв”, “зовнішній вияв” та “експерієнцер” емоційного стану. Кількість передбачуваних асоціацій становить близько 80 % від загальної кількості реакцій (89 % – у групі чоловіків і 76 % – у групі жінок).

Кількісний розподіл асоціацій за слотами фреймової структури серед жінок і чоловіків (див. Таб. 2.1), а саме більша кількість реакцій, що актуалізують слот “зовнішній вияв” страху в групі жінок, на нашу думку, підтверджує положення гендерної психології щодо точнішого невербального вираження і декодування мімічних і пантомімічних виявів емоцій жінками [Бендас, с. 196]. Так, наприклад, молода мати, згідно з емпіричними даними, здатна розпізнати в плачі немовляти понад дюжину емоцій і відчуттів: від голоду до самотності. Науковці пояснюють цю особливість більшою відповідальністю жінок за збереження потомства [Короткий, с. 13].

Таблиця 2.1

Актуалізація слотів фреймової структури
асоціативного поля лексеми *страх* серед жінок і чоловіків

	Чоловіки		Жінки	
	кількість реакцій	% від к-сті реакцій у фреймі	кількість реакцій	% від к-сті реакцій у фреймі
Слот “каузатор”	196	92	312	85
Слот “експерієнцер”	6	2,8	10	2,8
Слот “внутрішній вияв”	4	1,9	24	6,6
Слот “зовнішній вияв”	7	3,2	20	5,5

Кількість асоціацій, які формують слот “внутрішній вияв” емоції, у декілька разів вища в групі жінок. Це факт свідчить про більш розвинену

здатність висловлювати вербально свої внутрішні відчуття. Імовірно, це зумовлено впливом соціальних ролей, закріплених за представниками різної статі в суспільстві, відповідно до яких жінки можуть частіше говорити про свої відчуття, на відміну від чоловіків.

Слот “каузатор” (причина емоційного стану) представлено в асоціативному полі 517 реакціями (78% від загальної кількості асоціацій). Спираючись на аналіз вербального представлення зазначеного слота, виокремлюємо такі найчастотніші типи причин емоційного стану, які відповідно до усталеної в психології класифікації типологізуємо на природні / вроджені та культурні [Изард, с. 307; Ильин, с. 164]. Однак зазначимо, що такий розподіл є умовним, оскільки більшість соціальних страхів є похідними від страхів природних [Ильин, с. 166].

До природних / вроджених активаторів страху належать ситуації, які становлять справжню загрозу життю людини, онтофізіологічно пов'язані з емоцією й закладені в інстинкт самозбереження:

- 1) біль і антиципація болю: *біль (37), біль у шлунку, катування;*
- 2) самотність: *самотність (14), залишитись самотньою;*
- 3) раптова зміна стимулу: *несподіваність, несподіванка;*
- 4) невідоме: *невідомість (4), невідомість майбутнього, завтрашній день, страх майбутнього, незвідане, незнане, нове;*
- 5) висота: *висота (22);*
- 6) темрява: *темрява (49), ніч (2), коли людина сама в темряві, темна кімната, темна порожня кімната;*
- 7) тварини: *пауки (26), змії (12), собаки (6), комахи (4), акула (3), щури (3), вовк (2), таргани (2), миша (2), дикі тварини, жаба, крокодил, рептилії;*
- 8) смерть: *смерть (37), загинути під колесами авто (2), померти від голоду, померти передчасно, померти вві сні;*
- 9) стихії: *вогонь (6), вода, полум'я;*
- 10) природні явища: *блискавка (3), землетрус (2), природні явища.*

Соціальні / культурні активатори страху є переважно результатом навчання. Пов'язані з вродженими детермінантами емоції, вони формують людину як соціальну істоту. До цього типу активаторів належать:

- 1) хвороби та лікування: *хвороба (19), стоматолог (10), операція (2), страх за своє здоров'я (2), інвалідність, параліч, прикутий до ліжка, СНІД;*
- 2) страх за близьких: *утрата близьких людей (12), смерть близьких (5), хвороба близьких / дитини (3), за близьких (2), за дітей (2), за родину (2);*
- 3) суспільно-політичні явища: *війна (15), ядерна війна, терор;*
- 4) катастрофи: *автокатастрофа (8), катастрофа (3), радіація, стихійне лихо, Чорнобиль;*
- 5) оцінка з боку інших людей вчинків, зовнішності, розумових здібностей: *сесія (14), екзамен (8), погладшати (2), оцінка / двійка (2), втратити вроду, дисертація, захист дипломної, контрольна, втратити повагу серед близьких, ганьба, виставити себе на посміховисько, не виправдати сподівань, комплекси;*
- 6) невідповідність бажаного / прогнозованого дійсності: *поразка (3), неприємність (2), провал (2), крах, не закінчу навчання в школі, не зустріти чоловіка своїх мрій, невдало вийти заміж;*
- 7) простір: *ліфт (2), глибина (2), повітря (2), літак, обмежений простір;*
- 8) емоції, почуття та їхні вияви з боку інших людей: *крик (4), злість, лють;*
- 9) душевні страждання: *душевний біль (3), відчай (2), зрада (2), безпорадність, любов, безвихідь, зневага з боку інших, байдужість;*
- 10) утрата незалежності: *утрата свободи, утрата незалежності, залежність від поганих звичок, паління, потрапити в тюрму;*

11) матеріальні негаразди: *пожежа* (5), *безробіття*, *безгрошів'я* (3), *високі ціни*, *втратити роботу*, *жебрацтво*, *маленька зарплата*, *неспроможність забезпечити родину*, *стати безхатченком*;

12) фантастичні істоти та явища: *упир* (2), *Бабай*, *привиди*, *примара*, *магія*, *чудовисько*;

13) люди, дії яких, на думку респондентів, є потенційно небезпечними: *менти* (2), *міліція*, *маніяк*, *бандит*, *Мерилін Менсон*, *теща*, *Ольга Микитівна (викладач)*, *колишній хлопець*;

14) фільм: *фільми жахів* (6);

15) релігійні страхи: *Боже покарання*, *гріх*, *утратити віру в Бога*, *утратити стосунки з Богом*, *потоп*, *пекло*.

Значну кількість вербальних реакцій на позначення ситуацій або об'єктів дійсності, які каузують емоційний стан, можна пояснити тим, що у вільному асоціативному психолінгвістичному експерименті “посередником у відтворенні емоцій виступає інтелектуальний стан (згадки про ситуації, об'єкти, з якими у минулому була пов'язана емоція)” [Ильин, с. 252 – 254]. Емоційно забарвлену ситуацію легко згадати, однак уже без емоції, хоч і з певним її афективним відбитком: переживанням приємного чи неприємного. Відповідно, якщо абстрагуватися від емоційного компонента в лексичному значенні наведених одиниць, усі вони належать, за типологією В. І. Шаховського, до номінативних [Шаховский, 2013, с. 34].

Емпіричні дані свідчать про те, що для чоловіків важливою є оцінка їхніх знань, навичок і вмінь: 10% чоловіків назвали *сесію*, *іспит*, *контрольну*, *двійку* основними активаторами страху (зауважимо, що процентне співвідношення студентів чоловічої та жіночої статі, які взяли участь в експерименті, майже однакове). Жінки більше переймаються негативною оцінкою їхньої зовнішності, про що свідчать асоціації *погладшати*, *жир*, *втратити вроду*.

Психологи відзначають, що дорослі жінки здебільшого виражають емоції та почуття, спрямовані на навколишніх людей, тоді як чоловіки

виявляють більше егоцентричних почуттів [Берн, с. 42]. Цю тезу підтверджують результати експерименту: кількість жінок, які бояться за життя та здоров'я близьких, у півтора рази перевищує кількість чоловіків, які на слово-стимул *страх* відреагували схожими асоціаціями (4,6 % відповідей у групі чоловіків проти 6,4 % в групі жінок). Зв'язок емоції з міжособистісними взаєминами засвідчений низкою вербальних реакцій, об'єднаних у групу. Серед відповідей чоловіків – *самотність і зневіра у власних силах*, де джерелом страждань є сам експерієнцер. Жінки бояться душевних ран з боку інших людей – *зради, зневаги, байдужості, розчарування* тощо.

У межах експерименту реакція *біль* – найчастотніша реакція на слово-стимул *страх* серед жінок (9,2 % інформантів жіночої статі). Відповідно до гендерних стереотипів, чоловіки менш чутливі до болю й неохоче згадують про нього [Голубев, Данилов].

Привертає увагу той факт, що релігійні уявлення пересічних носіїв мови майже не відбито в експерименті. Попри те, що на запитання анкети: “Чи вважаєте Ви себе віруючою людиною?” 78 % реципієнтів відповіли ствердно, із 660 відповідей тільки 6 (менше 1 %) асоціацій маніфестують зв'язок емоції із вірою людей у вищі сили: почуттям провини перед Богом, страх його гніву та покарання; 2 асоціації відбивають страх людей перед втратою віри, у якій, вочевидь, вони знаходять порятунок. Подібні дані засвідчені також в “Українському асоціативному словнику” С. В. Мартінек, де з 206 тільки 1 реакція (“*перед Богом*”) репрезентує релігійний страх [Мартінек, 2008, с. 304]. Цікаво, що в аналогічному експерименті, проведеному в Росії на початку 2000-х, відсоток реакцій, що пов'язують страх із релігією, в кілька десятків разів вищий (понад 20 % відповідей) [РАС (I), с. 589]. Отже, можемо припустити незначний вплив релігії на свідомість сучасних представників української лінгвокультури. На нашу думку, цей факт можна пов'язати з досить тривалим періодом секуляризації на теренах України.

Зазначимо також, що причини страху в різних вікових групах різні: серед реципієнтів віком до 25 років домінують природні страхи, а серед соціальних – ті, що можуть похитнути їх авторитет у групі (оцінкою з боку інших людей); у віковій групі 30 – 50 домінують страхи, пов'язані з утратою близьких, а також порушенням комфортних умов життя, зокрема матеріальні негаразди та суспільно-політичні явища.

Слот “внутрішній вияв” (характер емоційного реагування) заповнений асоціаціями, які відображають внутрішні відчуття есперієнцера. На вербальному рівні слот представлений 18 асоціаціями (3 % від загальної кількості відповідей): *холод* (4), *прискорене серцебиття* (3), *мурашки по шкірі / тілу* (3), *неприємне відчуття, жар, все єство згортається в клубок, лоскоче нерви, внутрішній дискомфорт* (2), *відчуття не по собі, серце вистрибує, скутість, відчуття голоду*. Попри те, що саме суб'єктивне переживання емоційного стану є ядром емоційного концепту, “воно майже не піддається мовній фіксації та відображається у свідомості безпосередньо” [Ильин, с. 248]. Усі лексичні одиниці, які репрезентують у фреймовій структурі концепту слот “внутрішній вияв” емоційного стану, зараховуємо до дескриптивних.

Ще одну групу елементів схеми становлять вербальні реакції, сукупність яких експлікує слот “зовнішній вияв” емоційного переживання (33 відповіді – 5 % від загальної кількості вербальних реакцій). Фізіологічні зміни, що з'являються в організмі наляканої людини та виявляються в її мові, рухах обличчя та тіла тощо, типологізуємо на вербальні та невербальні.

Вербальні реакції відбивають комунікативну поведінку людини в емоціогенній ситуації. Такі одиниці експлікують на вербальному рівні емоційний стан. В асоціативному полі вони представлені одиничними реакціями: *Мамо!!!; Ай, боюсь!; О Господи!* (3 відповіді).

Невербальну симптоматику страху представлено у відповідях реципієнтів одиницями, що позначають міміку – *великі очі* (4), м'язову реакцію – *тремтіння* (13), *тремтіння в ногах* (2), рухи тіла – *втікати*,

ховатися, ступор, завмерти, метушня, колір обличчя – блідий, зміну ритму дихання – перехопило подих, функціонування секреторних залоз – сльози (3), липкий ніт.

Зазначимо, що жінки дали більшу кількість асоціацій, які характеризують варіативні симптоми страху, водночас у центрі уваги чоловіків опинилося тільки тремтіння, що, на нашу думку, свідчить про здатність жінок швидше і точніше за зовнішнім виявом упізнавати емоції.

Слот “експерієнцер” (суб’єкт емоційного реагування) (16 відповідей – 2,5 % від загальної кількості). Асоціації, що формують цей слот, увиразнюють психофізіологічні ознаки експерієнцера, які на вербальному рівні маніфестують: його стать – *баба, жінка і миша*; індивідуальні параметри вольової сфери – *боягуз, страшко, сміливість, слабкість*; актуальний психічний стан – *невпевненість (6), знервованість*. У мовній свідомості пересічних представників української етнічної спільноти існує більш-менш усталений асоціативний зв’язок між поведінкою лякливої людини та *зайцем* (3 відповіді), який, вочевидь, є уособленням етнокультурного символу боязкості. Асоціації *баба, жінка і миша* відбивають зв’язок “боягуз – жінка” закорінений у свідомості чоловіків (пор. визначення лексеми *баба* в академічному словнику української мови: “перен., зневажл. Про слабокого, боязкого, нерішучого чоловіка або хлопця” [СУМ (I): с. 75]). Такі лексичні одиниці описують експерієнцера страху та водночас експлікують негативне емоційно-оцінне ставлення мовця до чоловіка як суб’єкта емоційного реагування.

Отже, зберігаючись у різних формах, емоційний досвід та знання про емоцію страху, які частково розкриває асоціативний експеримент, організують складну когнітивну структуру, яка поєднує різні ментальні й ментально-мовні одиниці. Стереотипні уявлення про емоційне переживання страху відбиті в структурі фрейму, домінантою якого, за даними вільного асоціативного експерименту, є уявлення носіїв мови про причину емоційного стану страху. Пропонована модель пояснює особливості формування корпусу

репрезентантів ЕК, дає змогу встановити їх локалізацію в межах номінативного поля досліджуваного концепту. Уважаємо, що варіативність наповнення фреймової структури зумовлена передусім особливостями суб'єктивного світосприйняття, а також соціально-біологічними характеристиками, гендерними та віковими.

Описана когнітивна структура лежить в основі психологічно-реального значення як упорядкованої єдності всіх семантичних компонентів, реально пов'язаних зі звуковою оболонкою у свідомості носіїв мови. Це семантичні компоненти, які актуалізують слово в свідомості носія мови в єдності ядерних та периферійних ознак. Отже, *страх*: 1. *стан, який викликають реальні або уявні загрози життю, здоров'ю, спокійному, безтурботному існуванню людини та її близьких // стан, який викликають спроби похитнути авторитет у соціальній групі, що супроводжує комплекс неприємних відчуттів у їх зовнішніх виявах – збільшенні очей, блідості обличчя, що може супроводжуватися криком, плачем, тремтінням, намаганням утекти від небезпеки, сховатися або завмерти; суб'єктом впливу є боязка, невпевнена, беззахисна, слабка людина або така, що свідомо наражає себе на небезпеку з певною метою; 2. засіб впливу на людей.*

Архітекtonіку наївного емоційного концепту “страх” формують різні ментальні й ментально-мовні структури. Вони породжують сукупність концептуальних ознак, які становлять змістову організацію концепту. ЕК “страх” як одиниця емоційного досвіду пересічних носіїв мови та їх уявлень про емоційну сферу життя людини та етносу містить такі компоненти:

- *емоційний* – переважно негативно-оцінне сприймання певних об'єктів дійсності і, як наслідок, стале емоційне ставлення до них, що існує в свідомості переважно у формі емоційного тону вражень (стертого відбитка емоції), що знаходить вияв у раціонально-оцінних та конотованих назвах;
- *когнітивний*, сформований узагальненими знаннями про емоцію страху як ситуацію, що містить такі обов'язкові компоненти: “каузатор”,

“експерієнцер”, “внутрішній вияв” та “зовнішній вияв” психофізіологічного стану, що відбито якнайкраще в лексикографічно фіксованих значеннях імені концепту “страх” та його основних номінаціях;

- *конативний* – типові схеми рухів обличчя й тіла в емоціогенній ситуації страху: “округлювати очі”, “ховатися”, “тікати”, “завмирати”, “метушитися”, “кричати”, “тремтіти” тощо;
- *соціальний компонент* – сукупність соціальних смислів, що виявляють себе в стереотипних уявленнях про експерієнцера страху (“жінка”, “баба”), в соціальних характеристиках каузатора страху (“людина, що має владу”, “ворог”) та в особливостях світосприйняття різними соціальними групами людей (гендерними та віковими): серед жінок домінує страх за близьких, а чоловіків – страх за себе;
- *етнічний компонент* – етномарковані сталі асоціативні зв’язки, що увиразнюють образи *переполоху* (хвороби), *упиря* та *зайця*, репрезентованими відповідними метафоричними моделями, надзвичайно продуктивними в українській фразеології. Щоправда, як засвідчують дані асоціативного експерименту, зазначені смисли представлені в свідомості сучасних представників української лінгвокультури в зредукованому вигляді. На нашу думку, цей факт відбиває вплив глобалізаційних процесів, а також розвиток наукових знань;
- *індивідуально-особистісний компонент* – інтеріоризація емоційного досвіду індивіда, його власні знання про емоцію страху, зокрема про чинники, що її каузують, та результати емоційного самопізнання, на які вказують напрями асоціювання базового репрезентанта концепту;
- *компонент епохи*, який устанавлюємо через осмислення історичного становлення поняття “страх”. У структурі досліджуваного концепту відбулися акцентні зсуви: раніше в ядерній зоні концепту “страх” локалізувалася інформація про вияв емоційного стану (“*трястися зі*

страху”, “*охолонуту зі страху*”), а нині центральними є знання про його причини;

- *компонент комунікативної значущості* як вербальні, предметні, акціональні форми вираження страху.

Висновки до розділу 2

Оскільки наївний емоційний концепт “страх” у свідомості носіїв мови існує як складне ментально-мовне утворення, на цьому етапі дослідження було розглянуто окремі елементи, що беруть участь у його формуванні, та через аналіз лексичної семантики одиниць, які їх репрезентують в українській мові, встановлено змістове наповнення досліджуваного концепту.

Наївно-побутове поняття представлено насамперед іменем концепту, аналіз лексикографічної репрезентації якого дав підстави для виокремлення ознак відповідного ментально-мовного конструкту, якими є: ‘[психофізіологічний] стан-реакція’, ‘чекання неприємного’, ‘чекання небажаного’, ‘загроза’, ‘небезпека’, ‘душа’, ‘людина’, ‘хвилювання’, ‘тривога’, ‘неспокій’ ‘сильний’, ‘невідомість’, ‘вираження’, ‘вияв’, актуальні для сучасних носіїв мови, а аналіз лексеми *страх* з погляду походження – історію формування позначуваного поняття, зробити припущення щодо акцентних зсувів, які відбулись із плином часу в його структурі.

Опис знань про емоцію страху, що існують у представників українськомовної спільноти, уможливорює аналіз лексикографічного значення одиниць, які перебувають із базовим репрезентантом концепту в парадигматичних зв’язках. Одиниці лексико-семантичного поля “страх” відбивають поняттєву структуру концепту та можуть бути представлені через типову ситуацію емоційного реагування – фреймову модель зі слотами “каузатор”, “експерієнцер”, “внутрішній вияв” і “зовнішній вияв”, у якій змінюються як наповнення вузлів схеми, так і їхня промінантність.

Опис-моделювання фрейму “страх” дозволив установити особливості наповнення його компонентів (слотів та субслотів) лексичними одиницями української мови, з’ясувати шляхи формування похідних одиниць та спрогнозувати появу нових на заміщення лакунарних позицій у його структурі.

Стереотипні елементарні образи-відчуття (*біль, холод, жар, серцебиття, переміщення внутрішніх органів, ураження внутрішніх органів, тремтіння, параліч, невагомість, нудота*), наочно відтворювані образи-картинки (*людина, тварина, фантастична істота, огорожа*), соціальні стереотипи (*людина, наділена владою, заможна, ворог*), емоційний образ (*переважно негативно емоційно оцінений*), архетипні образи (*вода, напрямок руху – вниз, назад*), етнокультурні образи (*упир, заєць, хвороба*), що беруть участь у формуванні ментально-мовної структури концепту “страх”, утілено у фразеологічних одиницях української засобами непрямої номінації. Особливості аналізованого матеріалу – української фразеології, яка відбиває та характеризує специфіку етносу в його культурно-історичному становленні, дозволяють припустити, що засвідчені образи є константами української культури.

Емоційний досвід та знання про емоцію страху, збережені в різних формах у людській свідомості, частково розкриває асоціативний експеримент. Асоціації відбивають психологічно реальне значення лексеми *страх*, а отже, виявляють актуальні для носіїв мови смисли, що за нею стоять.

Стереотипні уявлення про емоційне переживання відбиті в структурі фрейму, домінантою якого, за даними вільного асоціативного експерименту, є уявлення носіїв мови про причини емоційного стану. Пропонована модель пояснює особливості формування корпусу репрезентантів ЕК, дозволяє встановити їхню локалізацію в межах номінативного поля досліджуваного концепту. Варіативність наповнення фреймової структури зумовлена

передусім особливостями суб'єктивного світосприйняття, а також соціально-біологічними характеристиками, гендерними та віковими.

Домінантою концепту є емотив, власне емоційний образ, утворений унаслідок безпосереднього контакту людини з дійсністю. Однак, просуваючись щаблями абстракції, такий образ поступово стирається й постає в свідомості людини в зредукованому до емоційного тону вражень (недиференційованого переживання, приємного або неприємного), який відбито в семантиці всіх лексичних одиниць, що репрезентують концепт “страх”, переважно негативно-оцінним компонентом значення, зосередженим в самому денотаті.

ЕК “страх” як одиниця емоційного досвіду та власне знань про емоційну сферу життя людини та етносу містить такі компоненти: емоційний, когнітивний, конативний, етнічний, соціальний, індивідуально-особистісний компоненти, а також компонент епохи, доступ до яких відкриває опис ментально-мовних структур, що беруть участь в організації концепту.

РОЗДІЛ 3

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ
КОНЦЕПТУ “СТРАХ”
В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ КАРТИНІ СВІТУ**

Страх як одна з базових людських емоцій, що має визначальний вплив на біологічне та соціальне життя індивіда, є предметом зацікавленості багатьох наук: філософії, психології, педагогіки, соціології, фізіології, лінгвістики тощо. У межах різних наукових парадигм емоція страху як об’єкт наукового осмислення функціонує як науковий концепт (концепт “страх” – компонент конкретно-наукових психологічної, філософської, фізіологічної та ін. КС). Синтез даних про досліджувану емоцію, що уможливорює прагнення науковців об’єктивно описати дійсність, дає змогу змоделювати структуру загальнонаукового концепту “страх”.

Носії теоретичного знання задля успішної комунікації, та, відповідно, й результативного розпредметнення світу створюють власні мови. На вербальному рівні ЕК представлено в наукових МКС терміном. Термін *страх*, базовий репрезентант наукового концепту, є компонентом терміносистем, знакової моделі певної теорії спеціальної галузі знань або діяльності, структура якої відповідає структурі понять цієї теорії [Лейчик: 2009, с. 129].

Третій розділ дослідження присвячено моделюванню й опису структури наукового концепту “страх”, об’єктивованого в психологічному науковому дискурсі. Вибір цієї галузі знань зумовлено статусом базового лексичного репрезентанта досліджуваного наукового концепту, терміна *страх*, який, за типологією В. М. Лейчика, визначаємо як основний термін у межах відповідної терміносистеми, тобто такий що “позначає основне, ключове поняття цієї галузі знань” [Лейчик, с. 126]. Про це переконливо свідчить його послідовна фіксація у відповідних галузевих термінологічних словниках і наукових текстах. Відповідно, науковий ЕК “страх” розглядаємо як науковий психологічний концепт.

Вивчення термінології може відбуватися у двох сферах – сфері фіксації (термінографія), у якій термін – статичне явище, і сфері функціонування (статті, монографії тощо), у якій термін – динамічний феномен, що перебуває в постійному русі [Даниленко]. Відповідно на першому етапі вивчення наукового психологічного концепту “страх” розглянемо особливості його вербальної репрезентації в українських психологічних словниках (у статистиці). Зокрема, проаналізуємо дефініції ключового репрезентанта концепту – терміна *страх*, визначимо його базові концептуальні ознаки; опишемо системні відношення, у які він вступає.

Наступним етапом дослідження є вивчення функціонування репрезентантів концепту в науковому тексті, сполучуваності лексичних одиниць, що йменують концепт, із іншими одиницями мови. Аналіз метафоричного вираження дасть змогу встановити власне образний компонент когнітивної структури наукового концепту, сформований внаслідок безпосереднього чуттєвого сприймання відповідного об’єкта дійсності.

За результатами вільного асоціативного психолінгвістичного експерименту, проведеного в середовищі фахівців зазначеної галузі знань, устанavimo ментальні структури, що криються за мовними формами вираження наукового концепту.

3.1. Термінографічне представлення імені наукового концепту “страх”

Як зазначає відомий швейцарський психолог Е. Клапаред, “психологія афективних процесів – найзаплутаніша частина психології. Саме тут між психологами існує найбільша прірва в поглядах. Вони не можуть знайти компромісу ані в фактах, ані в словах. Хтось із дослідників називає почуттями те, що інші називають емоціями. Дехто вважає почуття простими, остаточними, неподільними, такими, що завжди дорівнюють собі та змінюються тільки кількісно. Інші всупереч цьому вважають, що діапазон

почуттів містить у собі безліч нюансів, що почуття – це завжди лише частина якоїсь більшої єдності... Звичайним перерахуванням фундаментальних суперечностей можна було б заповнити цілі книжки” (цитата за [Ильин, с. 9]). Аналіз дефініцій, на думку В. Ф. Новодранової, – важливий методологічний прийом, оскільки саме він дає підстави для визначення статусу слова як терміна: “якщо в дефініції слова використано неспеціальні знання, зрозумілі наївній свідомості, то таке слово є словом загального вжитку, якщо в дефініції слова використано спеціальні знання, таке слово, ймовірно, вже стало терміном” [Новодранова, с. 17]. Схожі міркування висловлює С. Д. Шелов, який зазначає, що терміни, використані в дефініції, свідчать про ступніть термінологічності одиниці, що вони визначають [Шелов, с. 188].

Матеріалом на цьому етапі аналізу слугували 7 дефініцій лексичної одиниці *страх*, дібрані з 16 українськомовних психологічних словників та енциклопедій з 1983 по 2012 роки. Зазначимо, що істотних змін у структурі дефініції досліджуваної лексеми впродовж зазначеного терміну не відбулося. Про це свідчить однаковий набір сем у словнику за ред. В. І. Войтка 1983 р. та, приміром, словника “Психологія: терміни, поняття, визначення” за заг. ред. Г. В. Ложкіна, який побачив світ у 2011р. Отже, словники визначають *страх* так: “*негативна емоційна реакція людини (чи тварини) на справжню чи уявну (мниму / удавану) небезпеку*” (ВПС, с. 184 – 185; ПС, с. 243; ЧСПС, с. 425; УПТ, с. 253; ПТПВ, с. 80), “*емоція, що виникає в ситуаціях загрози біологічному або соціальному існуванню індивіда і спрямована на джерело дійсної чи уявної небезпеки*” (СДППВШ, с. 188; СППВШ, с. 52; ПТСНТ, с. 509–510), “*негативний емоційний стан, який з’являється при одержанні суб’єктом інформації про можливість загрози його життєвому добробуту, про уявну чи реальну небезпеку*” (СДПП, с. 161, КСПТ, с. 158), “*негативний емоційний стан, що виникає у людини при появі уявної або реальної загрози для життя чи життєвого благополуччя*” (СВП, с. 74; ПЕ, с. 346), “*найбільш біологічно обумовлена реакція як відображення потреби уникнути небезпеки*

в основі якої лежить пасивно або активно оборонний рефлекс, який визначає його стеничний або астенічний вияв” (БТРУС, с. 350), *“емоція, яка сигналізує про реальну небезпеку”* (КПЕСФ, с. 244).

Отже, у формуванні дефініції лексеми *страх* беруть участь такі психологічні терміни: *емоція* – *“психічне відображення у формі безпосереднього упередженого переживання змісту життєвих явищ і ситуацій, зумовленого відношенням їхніх об’єктивних властивостей до потреб суб’єкта”* (ПТСНТ, с. 127), *емоційний стан* – *“специфічний вид психічного стану, вияв емоційного настрою у формі настрою, афекту, пристрасті тощо”* (КПЕСФ, с. 240), *реакція* – *“відповідь організму на будь-які зовнішні впливи чи внутрішні зміни в ньому”* (ПЕ, с. 295), *індивід* – *“людина як одинична природна істота, представник виду”* (КПЕСФ, с. 242), *оборонний рефлекс* – *“реакція організму на руйнівні впливи, яка здійснюється через нервову систему”* (ПТСНТ, с. 450), *емоції стеничні* – *“емоції, переживання яких посилює життєдіяльність організму, що виявляється в підвищеному збудженому стані”* (ПЕ, с. 121), *емоції астенічні* – *“негативні емоційні переживання пригніченості, суму, пасивної боязливості та ін., за яких знижується тонус м’язів”* (ПЕ, с. 121), *сигнал* – *“процес чи явище (зовнішнє чи внутрішнє, усвідомлюване чи неусвідомлюване), що несе повідомлення про якусь подію й орієнтує живу систему щодо цієї події”* (ПТСНТ, с. 484), *ситуація* – *“система зовнішніх стосовно суб’єкта умов, які спонукають і опосередковують його активність”* (ПТСНТ, с. 496), *загроза* – *“усвідомлення людиною того, що її конструктивна система перебуває на грані рішучих змін”* (ПТСНТ, с. 133), *реальність* – *“об’єктивно існуюче явище; те, що є в дійсності; дійсність”* (ПТСНТ, с. 444), *уява* – *“психічна діяльність, що полягає у створенні подумки уявлень та ситуацій, котрі ніколи не переживалися людиною в дійсності”* (ПТСНТ, с. 586), *потреба* – *“стан індивіда, зумовлений необхідністю певних об’єктів для його існування і розвитку, є джерелом активності”* (КПЕСФ, с. 243), *філософський термін біологічне та соціальне*

існування, а також спільний для кількох галузей знань (інформатики, кібернетики, фізики, біології тощо) термін *інформація*. Крім зазначених вище термінологічних одиниць у формуванні термінологічного значення лексеми *страх* беруть участь і слова загального вжитку: *людина, небезпека, джерело, добробут, уникати* та ін.

Поєднання в дефініції досліджуваної лексичної одиниці термінів різних галузей знань із загальнонавживаними словами, а також істотні відмінності у структурі дефініції, свідчать про неоднорідність її семантики та дають підстави кваліфікувати її як терміноід. За А. Д. Хаютиним, визначаємо його як особливий тип терміна, що позначає недостатньо усталене (несформоване) поняття, яке не має чітких меж, а відповідно, й чіткої дефініції [Хаютин].

Цю особливість лексеми *страх*, на нашу думку, можна пояснити кількома чинниками. По-перше, недостатнім теоретичним осмисленням об'єкта пізнання – феномена людської психіки. По-друге, співіснуванням різних поглядів на той самий об'єкт пізнання. Як зазначають укладачі словника психологічних термінів, “у психології немає єдиної парадигми – провідної теоретичної і практичної системи, яка визначає науку загалом <...>, у ній співіснують багато підходів, напрямів, теорій, не в усьому взаємно погоджених, а іноді важко співвідносних, оскільки засновані вони на різних філософських системах, з різним поняттєвим апаратом, різними пояснювальними принципами” (ПТСНТ, с. 389). По-третє, тим, що психологія як самостійна галузь знань сформувалась на теренах України порівняно недавно, перші словники психологічних термінів з'явилися лише у 20-х – 30-х рр. минулого століття (як зазначає Л. М. Веклинець, лексикографічними працями стали словник М. Васильківського, доданий до перекладеної ним праці німецького вченого Е. Бернгарда “Психічні процеси як рухи”, датований 1925 р., та П. Горєцького “Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування”, який побачив світ у 1928 р. [Веклинець, с. 4]), а отже, зважаючи на онтологічну складність самого об'єкта номінації, українська психологічна термінологія все ще перебуває на

стадії становлення, термінологія цієї галузі знань ще недостатньо випрацювана та сформована. Попри те, що лексема *страх* є власне українською за походженням та функціонувала в мові з прадавніх часів на позначення фрагмента емоційного буття істоти (докладніше про це див. розділ 2), наукового осмислення відповідний феномен зазнав нещодавно.

Аналіз дефініцій лексеми *страх*, які є особливим способом репрезентації науково-професійного (спеціального) знання, дозволяє виділити інтегральні ознаки наукового концепту, що його йменує відповідний термін. Переведемо закладену в дефініціях інформацію в поняттєву структуру, трансформуємо мовні одиниці в логіко-семантичні ознаки, на яких вони базуються:

- родова ознака: ‘емоція’, ‘емоційна реакція’, ‘емоційний стан’, ‘біологічно-обумовлена реакція’;

- видові ознаки: ‘негативний’, ‘справжня небезпека’, ‘уявна небезпека’, ‘біологічне існування’, ‘соціальне існування’, ‘людина’, ‘тварина’, ‘стенічний вияв’, ‘астенічний вияв’, ‘сигнальна функція’.

Зазначені родові семи свідчать про те, що в межах сучасної психологічної науки, яка загалом інтегрує теоретичний доробок науковців різних галузей знань, зокрема психологів, біологів, філософів, медиків [Ильин, с. 8], умовно можемо виділити два підходи до вивчення як емоцій загалом, так і страху зокрема. Перший підхід тяжіє до фізіологічного осмислення страху, у центрі уваги науковців перебуває біологічна сутність емоції (*біологічно-зумовлена реакція*), другий – інтегративний, який поєднує власне психічний компонент із фізіологічним (*емоція / емоційний стан / емоційна реакція*).

Родові семи ‘емоційна реакція’, ‘біологічно-обумовлена реакція’ та ‘емоційний стан’, вочевидь, не заперечують одна одної. Когнітивна інтерпретація лексикографічних даних свідчить про те, що вони маніфестують поняттєве ядро наукового концепту “емоція” (пор. дефініції терміна *емоція* в різних словниках психологічних термінів, наприклад:

“душевне переживання; реакція людини і тварини на вплив внутрішніх і зовнішніх подразників...” (ССПТТ, с. 40), “психічний стан людини, в якому реалізується безпосереднє ситуативне переживання особистістю значущості діючих на неї явищ і ситуацій” (ПС, с. 80; ЧСПС, с. 141), де “переживання <...> діючих на неї явищ і ситуацій” можемо кваліфікувати як реакцію на них). На підтвердження цієї тези процитуємо автора фундаментальної монографії “Емоції та почуття” Є. П. Ільїна, який зазначає: “визначення емоційного реагування як емоційного стану має принципове значення, оскільки такий підхід дає можливість точно зрозуміти природу емоцій, їх значення для організму, подолати однобічний підхід до них як лише до переживання свого ставлення до чогось” [Ильин, с. 55].

Розширити уявлення про науковий концепт “страх” дозволяє лексико-семантичний аналіз статей психологічних словників енциклопедичного типу, на основі якого виділяємо такі додаткові видові ознаки: ‘інтенсивний ~ сильний, помірний, слабкий’ (“може набувати різної інтенсивності” (СВП, с. 74); ‘тривалий ~ короткочасний, стійкий’ (“короткочасний чи стійкий” (ПС, с. 176); ‘невпевненість’, ‘неспокій’, ‘незахищеність’, ‘загрозу’ (“людина відчуває невпевненість, неспокій, незахищеність, загрозу” (СВП, с. 74); ‘засіб виховання’ (“страх виступає як один із засобів виховання” (ПТСНТ, с. 509); ‘функція самозбереження’ (“служить самозбереженню” (ПТСНТ, с. 509); ‘переростає в боягузливість’ (“повторення емоції страху може перерости в боягузливість, нерішучість та інші негативні риси” (ВПС, с. 184 – 185), ‘позбавляє можливості свідомо керувати своїми діями’ (“страх позбавляє індивіда здатності свідомо керувати своїми діями” (УПТ, с. 253). Виділяємо також позитивно-марковану видову ознаку ‘позитивна оцінка’, імпліцитно представлену через функцію самозбереження (“страх є невід’ємною складовою процесу життєдіяльності, виконуючи важливу захисну функцію” (ПДУ, с. 53).

Трансформуємо ознаки термінопоняття “страх” у фреймову структуру з такими слотами та субслотами: “каузатор” (причина емоційного стану

спільними для обох фреймів є такі слоти та субслоти: “експерієнцер”, “каузатор”, “оцінка каузатора”, “внутрішній вияв” та “зовнішній вияв”, а також субслот “ступінь вияву”. Спільним можемо також умовно вважати таксономічний слот “емоція”, корелятом якого в наївному фреймі є слот “стан-реакція”.

Розглянемо відмінні слоти та субслоти у фреймових структурах досліджуваних понять. Так, результатом наукового доосмислення об’єкта пізнання є його віднесення до вузької категорії “емоцій”. Наукове поняття містить додаткові ознаки, які маркують субслот “функції” та вказують на роль емоції в процесі еволюції, а також на виконувану нею сигнальну функцію. Особливістю наукового поняття є негативне маркування стану загалом, наївне поняття містить негативну оцінку тільки каузатора відповідного стану. На відміну від наївного поняття, яке характеризує страх як стан хвилювання, локалізований у людській душі (субслот “локалізація”), у науковому понятті чітких меж емоційного стану немає, він охоплює експерієнцера повністю. Страх, за даними науковців, має вплив на людську свідомість (субслот “вплив на свідомість”), а також може призвести до негативних наслідків (слот “наслідки”).

Зіставлення виділених ознак свідчить про те, що це явища одного плану, які відрізняються глибиною відображення. Витворений шляхом семантичного довантаження, спеціалізації семантики загальноновживаного слова, термін *страх* указує на існування різних ступенів концептуалізації світу, його пізнання й осмислення.

3.2. Репрезентація фреймової структури наукового поняття “страх” у галузевих словниках і наукових текстах

Досліджуваний термін на основі родової ознаки “емоція” корелює з іншими термінами, вступає з ними у відношення підпорядкування щодо відповідного родового поняття. Зауважимо, що в психології є широке й

вузьке розуміння емоцій: “термін *емоція* вживається в широкому розумінні для позначення будь-яких можливих душевних переживань, і у вузькому, коли емоцією називають тільки переживання нижчих видів, які ґрунтуються на безумовному рефлексі, інстинктивних виявах психіки” (ВПС, с. 52; ПТСНТ, с. 127 – 129). Відповідно, у вузькому розумінні термін *емоція* є еквівалентом терміна *базова / базальна емоція*: “*природжена емоція, на базі якої розвиваються більш складні соціально детерміновані емоційні процеси, стани і емоційно-особистісні якості*” (ПС, с. 81; ЧСПС, с. 142). У широкому розумінні поняття *емоція*⁹, крім базових, поєднує в собі широкий спектр психічних явищ, зокрема: 1) *афект* – “*сильні, відносно короточасні нервово-психічні порушення, емоційні стани, пов’язані з різкою зміною важливих для суб’єкта життєвих обставин*” (ПТСНТ, с. 34) (диференційні ознаки: ‘інтенсивний ~ сильний’, ‘короткотривалий’, ‘різкозмінний’; приховані: ‘ситуація’, ‘тварина’); 2) *почуття* – “*суб’єктивне переживання людиною подій, позитивне або негативне емоційне ставлення до предметів і явищ дійсності, які відзначаються відносною сталістю і мають велике значення в регуляції поведінки і діяльності людини*” (ПС, с. 174; ЧСПС, 309) (диференційні ознаки: ‘людина’, ‘усталене ставлення до чого-небудь’); 3) *настрій* – “*порівняно тривалі, стійкі психічні стани помірної чи слабкої інтенсивності як позитивне або негативне емоційне тло психічного життя індивіда*” (диференційні ознаки: ‘порівняно тривалий’, ‘усталений’,

⁹ Часто термін *емоція* у широкому значенні синонімізується із терміном *почуття*, наприклад: “до психічних станів відносять прояви почуттів (настрій, тривога, афект)” (ПЕ, с. 341). У науковій літературі початку ХХ ст. вони вживалися як абсолютні еквіваленти. Наприклад, у термінологічному словнику М. Васильківського, доданому до перекладеної ним праці німецького вченого Е. Бернгарда “Психічні процеси як рухи” (1922 р.), термін *почуття / почування* вжито на позначення еквівалентів рос. термінів *чувство* (= *емоція*), якими “у психології звать переживання насолоди або незадоволення” [Васильківський, с. 87]. Спробу розмежувати зазначенні термінопоняття здійснив К. Н. Корнілов у підручнику “Психологія” (1947 р.). Однак спроба виявилася невдалою, оскільки ані сам учений, ані його наступники із запропонованими дефініціями ці терміни не вживали: “Почуття страху виникає в людини тоді, коли її самозбереженню загрожує якась небезпека. За емоційного стану страху ми спостерігаємо...” [Корнілов, с. 122]. Паралельне вживання лексем *емоція* та *почуття* спостерігаємо і сьогодні, наприклад, терміни *почуття страху* (ПС, с. 176 – 177) та *емоція страху* (СПП, с. 95). Однак зауважимо, що в психологічному науковому просторі сьогодні спостерігається тенденція до розмежування зазначених понять як різних форм емоційного буття людини, тобто до їх вузького розуміння.

‘інтенсивний ~ помірний або слабкий’, ‘тло психічних процесів’) (ПТСНТ, с. 268); 4) *емоційний тон відчуттів* – “емоційне забарвлення відчуттів, переживання задоволення та незадоволення при тих чи тих відчуттях” (диференційні ознаки: ‘забарвлення відчуттів’) (КПЕСФ, с. 240); 5) *емоційний тон вражень* – “емоційне забарвлення вражень, переживання задоволення та незадоволення, що супроводжують сприймання світу” (диференційні ознаки: ‘забарвлення сприймання’) (КПЕСФ, с. 240); 6) *пристрасть* – “сильне, тривале, всеохоплююче почуття, що домінує над іншими спонуканнями і призводить до зосередження всіх прагнень і сил на предметі пристрасті” (диференційні ознаки: ‘інтенсивний ~ сильний’, ‘тривалий’, ‘всеохоплюючий’, ‘зосередженість на предметі’) (ПТСНТ, с. 365). Отже, залежно від того, яке розуміння емоції лежить в основі, широке або вузьке, варіативною буде кількість і склад когіпонів до терміна *страх*. Щоправда, говорити про відношення несумісності як таке, що є обов’язковою характеристикою когіпонів [Кобозева, с. 103], щодо номінативних одиниць, які репрезентують емоції, ми навряд чи можемо. Це зумовлено природою емоційної сфери буття людини, в якій емоції в чистому вияві трапляються дуже рідко [Изард, с. 13].

Аналіз українськомовних термінографічних джерел дає змогу виділити від 9 до 39 когіпонів лексеми *страх*. Термінопоняття *емоція* / *базальна емоція* у вузькому розумінні є спільною родовою ознакою / родовим поняттям для таких одиниць: *відраза, гнів, інтерес, образа, подив / здивування, презирство, провина, радість, страх, сум*. У широкому значенні вказане термінопоняття є гіперонімом до таких одиниць: *антипатія, вдячність, відраза, відчай, ворожість, гідність, гнів, горе, дружба, жах, задоволення, заздрість, закоханість, захопленість, ейфорія, екстаз, інтерес, кохання, лют, ненависть, нудьга, образа, патріотизм, паніка, переляк, подив / здивування, презирство, прив’язаність, провина, радість, ревності, симпатія, сором, співчуття, страх, сум, тривога, туга, щастя* тощо.

Відзначимо, що родо-видовий принцип побудови термінології є надзвичайно складним. Так, у зв'язку з подальшим розвитком наукової думки видові поняття часто набувають більшої наукової ваги та з їх розвитком поступово стають родовими поняттями щодо інших [Чернышова, с. 118 – 119]. Відповідно, у межах терміносистеми те саме поняття може бути видовим щодо одного і родовим щодо інших понять.

Термінопоняття *страх* є родовим щодо 12 одиниць, засвідчених в українських лексикографічних джерелах, які типологізуємо за диференційною ознакою на такі, що вказують на:

- каузатор емоції: *страх оцінки* – “викликаний тим, як має оцінити його інший” (СДПП, с. 161); *страх успіху* – “переживання людини щодо ймовірної негативної оцінки результатів її діяльності з боку соціального оточення” (ГП, с. 186); *страх кастрації* – “страх, який відчуває маленький хлопчик через те, що батько каструє його з причини сексуального суперництва через матір” (ПТСНТ, с. 510); *страх бути з'їденим* – “як свідомий, так і позасвідомий страх, що виникає через анімістичне мислення на оральній стадії розвитку Его дитини” (ГП, с. 191); *страх смерті* – “один із основних видів страху; за З. Фрейдом розуміється як процес, у ході якого Я занадто широко витрачає запас свого нарцисичного лібідо, як щось, подібне кастраційному страху” (ПТСНТ, с. 511); *страх дитячий (інфантильний)* – “страх, що спочатку є проявом того, що бракує коханої людини <...> у дорослих як страх невротичний, породжений безпосереднім перетворенням лібідо на страх” (ПТСНТ, с. 510); *страх первинний* – “страх, що виникає в дитини через емоційне занурення (емпатію) у переживання матері, яка сама відчуває невротичний страх” (ГП, с. 191), *афаніз* (гр. ἀφάνισις – зникнення) – “термін, уведений Джонесом для опису страху перед повною втратою здатності до задоволення” (БТРУС, с. 27);

- умотивованість страху: *страх реальний* – “раціональне вираження інстинкту самозбереження як нормальна реакція на сприйняття зовнішньої небезпеки” (ПТСНТ, с. 511), *невротичний страх* – “за З. Фрейдом,

різноманітні форми “безцільного страху” невротиків; виникають через відволікання лібідо від нормального застосування або через відмову психічних інстанцій” (ПТСНТ, с. 510 – 511) та його підтипи: “1) страх вільний – загальна невизначена боязкість; 2) різноманітні фобії, коли страх міцно пов’язується з певними змістами уявлень; 3) спонтанні напади страху, що виявляються при істерії та інших формах важких неврозів, а також у будь-яких умовах збудження, у вигляді афекту страху чи нападу вільного страху, які або супроводжують симптоми, або ж виступають незалежно від будь-яких умов і без видимої обумовленості зовнішньою небезпекою” (ПТСНТ, с. 510 – 511);¹⁰

- експерієнцера: *страх дитячий (інфантильний)* – “страх, що виникає в дитини через емоційне занурення (емпатію) у переживання матері, яка сама відчуває невротичний страх” (ГП, с. 191).

Родові поняття виражені переважно атрибутивними конструкціями з прикметником у функції препозитивного означення (A Adj+N: *дитячий страх, вільний страх, реальний страх* тощо) та іменником у функції постпозитивного означення (N₁+N₂: *страх смерті, страх життя, страх успіху* та ін.). Усі видові терміни мають спільну родову ознаку та виражають супідрядний зв’язок щодо одного поняття “страх”. Тип термінів-словосполучень із родовим зв’язком характеризується тим, що поняття, виражене всім терміном, та поняття, виражене опорною частиною терміна, належать до однієї класифікаційної схеми, де залежна атрибутивна частина виражає класифікаційну ознаку [Лотте].

Лексема *страх*, базовий репрезентант наукового концепту, є синонімом (докладніше про синонімію та гіперо-гіпонімію номінантів емоцій див. розділ 2) щодо інших термінологічних одиниць, які, крім родової семи

¹⁰ Укладачі “Психологічного тлумачного словника найсучасніших термінів” у статті “Страх” виділяють три основні різновиди страху: *страх реальний, страх невротичний* і *страх совісті* (ПТСНТ, с. 529), дефініції перших двох розміщені в зазначеному словнику, дефініції терміна *страх совісті* не засвідчено ані в зазначеній лексикографічній праці, ані в жодному лексикографічному джерелі з переліку опрацьованих, ані в працях З. Фрейда, який, власне, є творцем класифікації. Натомість у своїх працях учений широко використовує термін *моральна тривога*.

‘страх’, містять у своїй структурі диференційні ознаки. Отже, базовий репрезентант наукового концепту синонімізується з такими лексемами: *жах* – “*почуття сильного страху*” (ПС, с. 87; ЧСПС, с. 153) (диференційна ознака: ‘інтенсивний ~ сильний’); *переляк* – “*стан у ситуації раптової, несподіваної небезпеки. Переляк підкреслює дію небезпеки, коли не було готовності до страху*” (ПТСНТ, с. 328) (диференційна ознака: ‘раптовий’); *тривога* – “*емоційний стан, що виникає в ситуаціях невизначеної небезпеки та проявляється в очікуванні неблагополучного розвитку подій*” (СВП, с. 76) (диференційна ознака: ‘невизначена небезпека’, ‘очікування несприятливого розвитку подій’); *паніка* – “*страх, сум’яття, що раптово охоплює людину або масу людей*” (ПТСНТ, с. 321) (диференційні ознаки: ‘раптовий’, ‘масовий’); *фобія* – “*нав’язливі страхи, які людина не в змозі переборювати*” (ВПС, с. 204) (диференційні ознаки: ‘нав’язливий’, ‘нездоланий’). Зауважимо, що термін *тривога* є багатозначним, окрім безпредметного страху він позначає також рису особистості – “*підвищену схильність відчувати тривогу через реальні або уявні небезпеки*” (ПТСНТ, с. 550), щоправда, сьогодні дедалі частіше на позначення цього поняття у науковій літературі використовують термін *тривожність* (див. (ПС, с. 159), який є полісемантичним і позначає також “*стан доцільного підготовчого підвищення сенсорної уваги і моторної напруженості в ситуації можливої небезпеки, що забезпечує відповідну реакцію на страх*” (ПТСНТ, с. 550), тобто готовність до страху. Такі зміни в семантиці пояснюються переходом з однієї ділянки когнітивної (фреймової) моделі на іншу (докладніше про когнітивний аспект полісемії див. розділ 2, с. 78). Перехід відбувається за такими напрямками: “ситуація загалом” → “експерієнцер” (характеристика експерієнцера); “ситуація загалом” → “стан експерієнцера, який передуює появі емоції”.

Щодо походження одиниць зазначимо, що лексеми *жах*, *переляк* та *тривога*, як і базовий репрезентант концепту, витворені на загальноукраїнському мовному ґрунті шляхом спеціалізації позначуваних

ними понять. Лексема *паніка*, що має грецьке походження (гр. Πάν “Пан, божество дрібної худоби, лісів і полів” (ЕСУМ (IV), с. 276), спочатку увійшла до загальнономовного словника, а потім, унаслідок термінологізації – до мови спеціального призначення. Інтернаціональна лексема *фобія*, яка також є запозиченням з грецької (гр. φόβος – страх), прийшла в українську мову на позначення нового наукового поняття “нав’язливий страх” (ПТСНТ, с. 596).

Синоніми терміна *страх* є гіперонімами до значної кількості інших одиниць, які, відповідно, відбивають відношення опосередкованого підпорядкування до досліджуваного термінопоняття.

Так, лексема *фобія* є гіперонімом до одиниць, що позначають її типологічні різновиди за фабулою, тобто відрізняються причиною виникнення емоційного стану (диференційною ознакою є “каузатор”). Назвемо лише декілька найбільш розповсюджених та зазначимо, що до аналізу було залучено понад 300 одиниць, засвічених в українських наукових джерелах (за даними Т. В. Тритенко, одиниць із терміноелементом *-фобія* у клінічній психології існує понад 1000 [Тритенко, с. 13]): *акрофобія* – “патологічний страх людини перед висотою” (ПС, с. 13), *демофобія* – “хворобливий страх, боязнь великого скупчення людей” (ПС, с.), *нозофобія* – “патологічний страх захворювання” (ПТСНТ, с. 571 – 572), *еретофобія* – “боязнь людини почервоніти перед співбесідником, зниклобість в громадських людних місцях” (ПС, с. 85), *клаустрофобія* – “острах закритих приміщень” (ПТСНТ, с. 571 – 572) тощо. Когіпонімами є переважно терміні-композиції з підрядними відношеннями (наприклад: *антропофобія* (гр. ανθρωπος, ánthropos – людина та φόβος, rhóbos – страх) – “страх людей і юрби” (ПТСНТ, с. 26), які мають грецьке (*алгофобія*, *айхмофобія*, *клімакофобія* тощо) та латинсько-грецьке (наприклад, *аблютофобія*, *інсектофобія*, *соціофобія* тощо) походження та увійшли до міжнародного лексичного фонду на позначення нових понять. Деякі одиниці, гіпоніми до лексеми *фобія*, є гіперонімами до інших одиниць. Так, наприклад, термін

зоофобія конкретизується у значеннях таких когіпонімів, розташованих на одній горизонталі: *алекторофобія* – “*нав’язливий страх курей*” (КШС, с. 217), *айлуорофобія* – “*нав’язливий страх котів*” (Там само, с. 217), *кінофобія* – “*нав’язливий страх собак*” (Там само, с. 221), *апифобія* – “*нав’язливий страх бджіл*” (Там само, с. 217), *мирмекофобія* – “*нав’язливий страх мурах*” (Там само, с. 222) тощо.

Окремих зауважень потребують два терміни, когіпоніми лексеми *фобія*, – полісемантичний *монофобія*, який позначає “1. *Нав’язливий, патологічний страх самотності*; 2. *Фобію, яка не сполучається з іншими фобіями*” (Там само, с. 222), та моносемантичний *поліфобія* – “*одночасний страх кількох речей*” (Там само, с. 224). У першому значенні термін *монофобія* є когіпонімом до одиниць, що позначають різновиди страху за фабулою, у другому відбиває супідрядний зв’язок із терміном *поліфобія* на основі спільної диференційної ознаки ‘*здатність поєднуватися*’. Терміни *монофобія* (у другому значенні) та *поліфобія* перебувають у відношеннях несумісності.

Щодо терміна *фобія* та деяких похідних одиниць, які позначають його типологічні різновиди, останнім часом спостерігаємо процес детермінологізації, про який свідчить їх уведення до загальномовних словників, а також широке використання в художньому та публіцистичному стилях української мови. На думку авторів праці “Загальна термінологія. Питання теорії”, детермінологізація може мати дві стадії: на першій стадії термін “втрачає свою сувору концептуальність, системність, однозначність і набуває прагматичних властивостей, яких раніше був позбавлений, тобто виникає нове слово з термінологічним значенням, яке вимагає вже не дефініції, а тлумачення”, на другій – уже в загальноповживаній мові в цього слова з’являється переносне значення і на його основі виникає побутове слово [Суперанская, Подольская, Васильева, с. 133 – 134]. Так, наприклад, термін *фобія* у засобах масової інформації й у художній літературі функціонує як синонім до лексеми *страх* (зі спрощеним компонентним

складом значення), наприклад: *“Мало не два століття франкомовні боролися за права своєї мови. І фобії були такі самі – мовляв, це порушить цілісність держави, знищить англійську у франкомовних провінціях, призведе до від’єднання Квебеку”* (журнал “Країна” №124 за 31.05.2012), *“Нервове напруження почало спадати, дівчина вже подумки дорікала собі: це ж фобії, безтілесні примари страху обступили її душу, а вона піддалася...”* (В. Бережний. Естафета життя), водночас, терміноелемент *-фобія*, який на сьогодні характеризується надзвичайною продуктивністю в різних типах дискурсу конструює лексеми з різними відтінкам у значенні – від страху до неприязні, ненависті. Наприклад, у засобах масової інформації фіксуємо такі новотвори: *народофобія, майданофобія, тимошенкофобія, роботофобія* тощо.

Яскравим прикладом детермінологізації можуть слугувати також зміни в семантиці психологічного терміна *ксенофобія* – (гр. ξένος – чужинець, незнайомиць та гр. φόβος – страх) *“нав’язливий страх перед незнайомцями”* (БПС, с. 211), який, внаслідок уведення до загальномовної практики, набув нового значення *“негативне ставлення до іноземців, іноземного, чужого”* (БПС, с. 211). Із новим значенням термін увійшов до терміносистеми психології. Новостворений термін, який кваліфікуємо як хибно орієнтований [Арискина, с. 26], відкрив нову парадигму – *ксенофобія > етнофобія > русофобія, англофобія, українофобія, американофобія* тощо. У зазначеній парадигмі спостерігаємо гіперон-гіпонімічні відношення за етнічною ознакою. Майже така сама доля спіткала термін *гомофобія* (від д.-гр. ὁμός – подібний, однаковий, φόβος – страх, бленд трикомпонентної структури д.-гр. ὁμός – однаковий та лат. sexus – стать + φόβος – страх), який за кілька десятків років пройшов шлях від моносемантичного *“нав’язливий страх стати гомосексуалістом”* через етап співіснування в структурі мовної одиниці двох значень до моносемантичного, хибно орієнтованого терміна, що позначає *“ірраціональну ненависть до гомосексуалістів”* [Головин,

с. 109]. Перше значення сьогодні є архаїчним, оскільки сучасна психіатрія не виділяє клінічних виявів відповідного психічного розладу.

Термін *тривога* позначає спільне родове поняття для таких лексичних одиниць: *тривога базальна* – “інтенсивне і всепроникливе відчуття людиною небезпеки й самотності” (ПС, с. 256) (диференційні ознаки: ‘самотність’ ‘інтенсивність’); *тривога реалістична* – “емоційна відповідь, викликана загрозою або сприйняттям реальних небезпек у зовнішньому оточенні” (ПТСНТ, с. 577) (диференційною ознакою є ‘небезпека’, відповідно термін, який позначає цей типологічний різновид тривоги, синонімізується з терміном *страх*); *тривога невротична* – “емоційна відповідь у вигляді страху, якого зазнає індивідуум, коли його его перебуває під загрозою невідладних контролю інстинктивних бажань (побоювання, що імпульси, які надходять від Ід, завдадуть его неприємностей)” (ПТСНТ, с. 577) (диференційна ознака: ‘неусвідомлювана небезпека’); *тривога моральна* – “почуття провини і сорому, яких зазнає індивідуум, коли його его загрожує покарання з боку суперего” (ПТСНТ, с. 576) (диференційна ознака: ‘неусвідомлювана небезпека’). Унаслідок непослідовного введення до психологічних словників термінів психоаналізу (напрямку психології, започаткованого З. Фрейдом), спостерігаємо поляризацію родового та видових термінопонять за диференційною ознакою ‘відсутня чітко визначена причина’ – ‘неусвідомлювана причина’. Термінопоняття *тривога* є концептуально багатозначним. У психоаналізі цей термін позначає “*страх, викликаний неусвідомлюваною небезпекою*”. На підтвердження цієї тези наведемо цитату зі словника “Психоаналітичні терміни та поняття”, автори якого у статті “Тривога” зазначають: “*тривога, яка відбиває неусвідомлювану небезпеку, відрізняється від страху, який є реакцією на усвідомлювану та реальну зовнішню небезпеку*” (ПТП, с. 236) (диференційна ознака ‘неусвідомлювана небезпека’). Отже, за умови введення до словника психологічних термінів лексем, що позначають у психоаналізі його типологічні різновиди тривоги, обов’язковою має бути дефініція, яка

відбивала б її ознаки саме в цьому напрямі. Це дозволить уникнути небажаного протиставлення.

Термін *паніка* є гіперонімом до терміна *масова паніка*, який позначає: “вид поведінки натовпу, що виявляється в переживанні великого страху, який охоплює людей, і породжує нестримне, неконтрольоване прагнення до втечі як засобу уникнення загрози” (ПЕ, с. 242) та, відповідно, конкретизує позначуване першим терміном поняття через додаткові ознаки ‘масовий’, ‘поведінка’.

Отже, сукупність лексичних одиниць, що позначають різновиди тривоги, фобії, паніки, опосередковано підпорядкована терміну *страх*.

Услід за М. В. Нікітіним [Никитин], Е. В. Кузнецовою [Кузнецова, 1989] та ін. мовознавцями окремо виділяємо партитивні відношення, які на вербальному рівні маніфестують зв’язок “частина – ціле”. Такий зв’язок пов’язує лексему *страх* із одиницями, що позначають складніші психічні феномени, обов’язковим компонентом яких є емоція страху. До таких одиниць належать, наприклад: *бар’єр психологічний* – “інтенсивні емоційні переживання, частіше негативного плану (сором, почуття провини, страху, занепокоєння, низька самооцінка тощо), що перешкоджають ефективному виконанню певної діяльності чи дії, спілкуванню, реалізації особистісних потенцій” (ПС, с. 29); *комплекс кастрації* – “своєрідна дитяча реакція на приписуване батькові сексуальне залякування або на пригнічення ранньої інфантильної сексуальної діяльності; також страх за пеніс у хлопчика, заздрість у дівчинки через пеніс у хлопчика” (ПТСНТ, с. 191) тощо.

Кореляція “частина – ціле” представлена також у межах складного поняття “страх”. Її, на нашу думку, маніфестують лексичні одиниці, що йменують структурні слоти фреймової моделі “страх”, а саме: “каузатор страху”, “експерієнцера страху”, “зовнішній вияв страху”, сукупність яких формує цілісне уявлення про цю емоцію. Методом суцільної вибірки з 16 психологічних словників та енциклопедій дібрано 24 одиниці, які у своїй дефініції експлікують такі структурні елементи:

- каузатор страху: загроза – “усвідомлення людиною того, що її конструктивна система перебуває на грані рішучих змін” (ПТСНТ, с. 133), психічна атака – “назва атаки, розрахованої на залякування, пригнічення волі, психіки того, хто захищається” (ПТПВ, с. 67), залякування – “погроза у письмовій або усній формі або інші дії з наміром викликати страх” (СППВ, с. 14–15), зараження психічне – “передача емоційного стану від однієї людини до іншої, що відбувається на психофізіологічному рівні” (ПТПВ, с. 34), співпереживання – “переживання тих же емоційних станів, які відчуває інший, через ототожнення з ним” (ПТСНТ, с. 121), аларміст – “схильна до паніки особа, яка поширює неперевірені, необґрунтовані чутки, що викликають тривожні настрої” (ПТСНТ, с. 15), емоційна пам’ять – “запам’ятовування і відтворювання людиною емоцій та почуттів” (ПС, с. 82);
- експерієнцер страху: легкодухість – “риси характеру особистості, яка виявляється у боязні труднощів і пасуванні при зустрічі з ними” (ПЕ, с. 184); боязкість ананкастична – “внутрішня невпевненість у собі” (ПС, с. 33; ЧСПС, с. 58), які вступають в антонімічні відношення з термінами на позначення протилежної риси характеру суб’єкта емоційного реагування, а саме: мужність – “якість, риса характеру, що проявляється у здатності зберігати самовладання у скрутних і небезпечних ситуаціях, показуючи при цьому хоробрість, відвагу, героїзм” (ПТПВ, с. 52); безстрашність – “якість особистості, яка пов’язана з умінням придушити свій інстинкт самозбереження, подолати страх, що об’єктивно виникає у всіх людей в екстремальних умовах” (ПС, с. 31; ЧСПС, с. 55) та її типологічні різновиди: сміливість – “форма безстрашності, при якій страх зберігається, але долається волевим зусиллям, не впливаючи або мало впливаючи на поведінку” (БТРУС, с. 330); хоробрість – “риси характеру, яка проявляється у властивості особистості долати почуття страху в ситуації

небезпеки і ризикувати собою заради досягнення мети; форма безстрашності, за якої страх не відчувається внаслідок витіснення стеничною емоційною реакцією “захоплення небезпекою” (БТРУС, с. 396);

- зовнішній вияв страху: боязкість – “форма прояву страху, інстинкту самозбереження, що виражається в нерішучості поведінки, боротьбі мотивів” (ПС, с. 33); вегетативні реакції – “вегетативні вияви емоцій (частота серцевих скорочень, кров’яний тиск, потовиділення, температура шкіри тощо)” (КПЕСФ, с. 238); виразні рухи – “зовнішня форма існування емоцій” (КПЕСФ, с. 238); пантоміміка – “об’єктивація емоцій не тільки мімікою, але і рухами кінцівок, тулубом і головою” (БТРУС, с. 237); тремор – “мимовільні ритмічні м’язові скорочення, що викликають тремтіння кінцівок тулуба <...> є виявом сильних емоційних переживань” (ВПС, с. 194); логорея – “беззв’язний мовленнєвий потік як прояв мовленнєвої активності при сильному хвилюванні” (КПЕСФ, с. 244); заїкання – “розлад мовлення, який проявляється в порушеннях плавності мовленнєвого ритму, виникненні затримок, повторень окремих звуків та складів внаслідок судорог мовленнєвих м’язів <...> може бути наслідком значного перенапруження або травми нервової системи (переляк, сильний стрес, інфекція тощо)” (ПЕ, с. 130–131).

Указуючи на антонімічне протиставлення термінів, мовознавці беруть за основу логічне протиставлення наукових понять – бінарний принцип зображення фактів або явищ дійсності – і вважають, що сама природа наукового поняття містить передумови для створення антонімічних опозицій. Обов’язковою умовою для антонімічного протиставлення вважається наявність у їхньому компонентному складі інваріантної семи, що передає загальну для певної антонімічної пари ознаку, та диференційних сем, між якими існує імплікація заперечення [Холодій, с. 222]. Детальне вивчення дефініцій лексем, вербальних репрезентантів досліджуваного концепту в

науковому мовному просторі, дає змогу виділити серед них такі, що перебувають у відношеннях антонімії до терміна *страх* або його системних синонімів.

Вочевидь, у контексті аналізованої проблеми потребує коментарів зв'язок лексеми *страх* із лексемою *безстрашність*, похідною від базового номінанта концепту, витвореної шляхом додавання заперечного префікса *без-*, який “вказує на відсутність, виключення певних властивостей, ознак” [Шевченко, с. 140]. Термінографічні джерела пропонують таке визначення лексеми: “*якість особистості, яка пов'язана з умінням придушити свій інстинкт самозбереження, подолати страх, що об'єктивно виникає у всіх людей в екстремальних умовах*” (ПС, с. 31). Зв'язок зазначених одиниць здійснюється через лексему *легкодухість*, яка в науковій мовній картині світу маніфестує кореляцію частина – ціле, оскільки позначає “*рису характеру особистості, яка виявляється у боязні труднощів і пасуванні при зустрічі з ними*” (ПЕ, с. 184), тобто вказує на експерієнцера та зовнішній вияв страху, а не актуалізує всі обов'язкові ознаки поняття *страх*.

Відповідно зазначена лексема вказує тільки на якість особистості, на її здатність контролювати зовнішній вияв емоції, тобто корелює з лексемою *страх* як частина цілого, та є антонімом до лексеми *боязкість*, яка відбиває по відношенню до лексеми *страх* партитивний зв'язок.

Отже, домінантою ментально-мовної структури наукового емоційного концепту “страх”, його раціональною основою є термінопоняття, ознаки якого встановлюємо через аналіз парадигматичних зв'язків з іншими одиницями терміносистеми психології як основної сфери функціонування знань про емоційну сферу буття людини. Зміст термінопоняття репрезентує об'єктивний смисл структури концепту “страх”.

3.3. Лексико-семантичне вираження образу “страх” у наукових текстах

Із позицій когнітивної лінгвістики науковий тип пізнання не обмежується раціональним мисленням. Як зазначає Г. В. Майоров, наукове мислення є продуктом когнітивної еволюції людини, тому неможливо провести чітку межу між науковим та наївно-побутовим пізнанням, оскільки воно використовує ті ж мисленнєві стратегії та механізми [Майоров]. Оскільки знання є елементом діяльності, а формування та розвиток знань відбувається в професійній діяльності, то концепт є професійним знанням різного рівня теоретичного узагальнення [Мишланова, с. 296]. Поняття “науковий концепт” та “наукове поняття” надзвичайно близькі за змістом позначуваних явищ. Однак, як неодноразово зазначали когнітивісти, основа поняття – логічна, раціональна, а основа концепту – сублогічна. Відповідно, зміст наукового концепту не можна звести до змісту наукового поняття. Як зазначає Л. О. Чернейко, “зміст концепту містить у собі зміст поняття, однак не вичерпується ним, оскільки охоплює всю множинність прагматичних елементів імені, яка виявляється в сполучуваності. Сполучуваність імені відбиває і логічні, раціональні зв’язки десигната (денотата) з іншими, й алогічні, ірраціональні, які відбивають емоційно-оцінне сприймання світу” [Чернейко, с. 287 – 288]. Солідаризуючись із думкою В. В. Красних, вважаємо, що “асоціативний потенціал визначає сполучуваність імені” [Красных, с. 269].

На думку Дж. Лакофа та М. Джонсона, метафора – це основний механізм, за допомогою якого не тільки пізнаються абстрактні концепти, а й відбувається абстрактне мислення загалом [Лакофф, Джонсон, с. 249]. Складні непідвладні безпосередньому людському спостереженню ментальні простори співвідносяться через метафору з більш простими. Н. Д. Арутюнова наголошує, що “особливості сенсорних механізмів та їхня взаємодія із психікою дають можливість людині зіставляти те, що не можна зіставити, й порівнювати те, що не можна порівняти” [Арутюнова, 1990, с. 9]. Донорська

сфера є постачальником мовних знаків для реципієнтної і зазвичай є конкретнішою й доступнішою для розуміння її носіями мови. Саме тому використання метафори в науковому тексті сприяє декодуванню нового терміна за рахунок актуалізації знань про узвичаєне, конкретне та зрозуміле.

Для називання фрагментів емоційної сфери буття людини науковці вдаються до різних асоціацій та зіставлень. Ця особливість, на думку Г. А. Діанової, не є дисонансом, який свідчить про недоречність використання образності в науковому тексті, оскільки, з одного боку, метафора – один із засобів об'єктивації та розвитку наукового знання, а з іншого боку, – образні засоби вираження зазвичай використовують тоді, коли відбувається пошук пояснення того чи того явища, для вираження якого ще не обрано типових мовних засобів [Діанова, с. 74]. Пізнання емоції страху, яке відбувається на всіх рівнях свідомості, а також її теоретичне наукове осмислення, що перебуває на вищому рівні абстрагування, потребує простих зрозумілих форм вираження. Відповідно, у наукових текстах формується переносне значення, відбуваються зміни в семантиці мовних одиниць, що позначають емоційний стан страху.

Спираючись на міркування В. А. Татарінова, вважаємо, що в лексикографічних працях термін не може репрезентувати весь обсяг концепту та відбиває лише його поняттєве ядро [Татарінов, с. 15 – 16]. Тому наступним етапом дослідження є аналіз особливостей його вербалізації в наукових текстах, зокрема в наукових статтях, монографіях українських учених-психологів і підручниках. Метою цього етапу дослідження є опис основних метафоричних моделей, що передають через мовний знак власне чуттєво-предметний образ як елемент пізнаннєвої структури концепту.

Аналіз матеріалу (понад 500 контекстів уживання терміна *страх* та його синонімів) дав змогу виділити основні метафоричні моделі. Під час метафоризації емоція страху найчастіше ототожнюється з конкретно-предметними сутностями – істотами, фізичними тілами, речовинами тощо, проте найпродуктивнішим об'єктом зіставлення в науковій мовній картині

світу, як і в наївній, є “людина”. В основі метафоричних моделей цього типу, на думку Н. Д. Арутюнової, лежить персоніфікація [Арутюнова, 1998, с. 395]. Продуктивність цього типу метафори пов’язана з антропоморфним характером людського пізнання. Так, термінопоняття *паніка* та *фобія* зберігають відбитки міфологічного донаукового мислення, адже Пан у давньогрецькій міфології – божество дрібної худоби, лісів та полів (якщо давніх греків або їхню худобу раптом охоплював страх, то вони гадали, що його навів Пан) [Селігей, с. 13]; до наших днів збереглися міфи й про Фобоса, який був сином бога війни Ареса й Афродіти. На думку Т. В. Тритенко, терміни-міфологізми, до яких дослідниця зараховує обидва, зберігають особливий тип знань, пов’язаний із особистістю, ознака антропоцентричності властива їм більшою мірою [Тритенко, с. 17]. Зберігає зв’язок із міфологічним мисленням також українська лексема *страх*, яка в українській міфології позначала “божество, що живе в центрі вихорів, може перетворитись на будь-яку істоту або річ” [Шевченко, с. 339]. Відповідно, високий ступінь активності антропоморфних метафор у наукових текстах, присвячених вивченню емоцій, на нашу думку, можна пояснити тим, що асоціативний зв’язок із людиною в осмисленні феноменів емоційного буття закладений історично.

ММ “страх – людина” представлена в українському науковому тексті переважно предикативними конструкціями, утвореними номінантом емоції та дієсловом, яке, власне, і є засобом творення метафори. Такі конструкції представлено одиницями двох типів: 1) активними, де страх – виконавець дії; 2) пасивними, в яких дія спрямована на страх. Дієслова в моделях обох типів позначають динамічні явища (дії) (докладніше див. підрозділ 2.3.).

Група динамічних дієслів-метафоризаторів репрезентована такими одиницями: *суперечить, нав’язує, поглинає, оволодіває, охоплює, обіймає, дозволяє, спонукає, породжує, переслідує, тероризує, спотворює, стримує, вичікує, ламає, руйнує, переходить межі, ховається, сигналізує, втручається, зароджується, пробуджується, вбиває, оберігає, захищає,*

сповіщає. У межах наведеної групи фіксуємо одиниці з позитивною та негативною оцінною семантикою. Для одиниць, що мають яскраве негативне забарвлення, донорською когнітосферою, вочевидь, є жорстока поведінка людини; страх у свідомості науковця набуває рис ворога, який понад усе прагне взяти під контроль життя людини, її свідомість: “коли жах оволодіває людиною, виникає стан паніки” (ПСП, с. 178), “страхи <...> можуть втручатися у несвідоме життя дорослої особистості, тероризувати її почуття та навіть ламати долю людини” (КДС, с. 5). Як хитрий супротивник, страх може переховуватися впродовж усього життя, щоб завдати шкоди тоді, коли людина буде найменш захищеною: “страх ховається в різних темних закутках психіки і начебто вичікує гарної нагоди, щоб з’явитися” (ПСП, с. 181). Суперником страху часто є людський розум: “людина переживає страх, який суперечить її думкам” (ПЗПП, с. 126), що свідчить про існування у свідомості науковців протиставлення “емоційне – раціональне”. Зауважимо, що дієслова-метафоризатори своєю семантикою переважно вказують на соціальну поведінку людини (*суперечить, нав’язує, тероризує, сигналізує, втручається* тощо).

Позитивно марковані одиниці (в наукових текстах їх значно менше) за донорську когнітосферу мають поведінку захисника, заступника: “страх попереджає суб’єкта про можливу загрозу, дозволяє зосередити увагу на її джерелі та спонукає шукати шляхи її запобігання” (КДС, с. 7). У такий спосіб у свідомості науковців репрезентована фундаментальна властивість емоції – оберігати та захищати життя людини.

Пасивні конструкції об’єктивовані в науковому тексті такими дієсловами-метафоризаторами: *породжувати, долати, витіснити, придушувати, побороти, подолати, блокувати*. У таких конструкціях емоцію страху асоційовано переважно з людиною – ворогом: “її (фобію) неможливо придушити зусиллям волі, і чим більше людина прагне подолати фобічний страх, тим більше його зміцнює” (ПСП, с. 179); “блокувати страх за допомогою уникання” (ВХНУ, с. 94).

Антропоморфна метафора може бути представлена іменниковими конструкціями, які переважно проектують зовнішність людини на її емоційний стан (наприклад: *“великі очі із затемненням – страхи”* (ПСПДС, с. 93); *“міміка страху”* (КДС, с. 10) та прикметниковими, які репрезентують емоцію через образ ворога (*“нездоланий страх”* (ПСП, с. 508) *“захист від страху”* (КШС, с. 48). Однак зазначені типологічні різновиди є менш продуктивними в аналізованих текстах. На думку М. О. Красавського, цей факт пояснюється тим, що *“ця частина мови значно поступається дієсловом у можливостях виразити динамізм емоції”* [Красавский, 2008, с. 229].

Осмислення страху залучає не тільки антропоморфну метафоризацію, але й проектування на емоційну сферу людини ознак представників тваринного світу. ММ *“страх – тварина”* представлена поодинокими прикладами, у яких функцію метафоризатора виконує дієслово: *“страх, який вільно ширяє”* (СПАС, с. 180), *“основні дослідницькі зусилля вчених з проблеми страху у військовій сфері зосереджувалися на проблемі приборкання страху”* (КСП, с. 5). Зооморфна метафора в науковому тексті виявилась значно менш продуктивною порівняно з антропоморфною.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує значну порівняно з зооморфною частотність використання флористичної метафори. Метафоризаторами є дієслова (*культивувати, сіяти*) та іменники (*коріння, плід*), наприклад: *“феномен страху культивувався архаїчним суспільством”* (КДСМ, с. 48), *“корінням цього страху є дріб’язкові надії”* (НПЕ, с. 343).

Спостереження за функціонуванням номінантів емоції в тексті дали змогу зафіксувати використання науковцями як об’єкта зіставлення фрагментів концептосфери неживої природи: води, вогню. Концептуалізація емоції відбувається через співвіднесення його властивостей із властивостями води (ММ *“страх – вода”*): він накопичується, тече, має глибину та джерело тощо. Наприклад: *“якщо джерело страху невідоме, виникає стан, який називають тривогою”* (ППТП, с. 203); *“бувають випадки, коли страхи накопичуються, наростаючи як сніговий шар, заважають особистісному*

розвитку дитини” (ГНВП, с. 288). Метафоризація відбувається за допомогою іменників (*глибина, джерело, витoki*), прикметників (*глибинний, дифузний*), та дієслів (*накопичується, тече*). ММ “страх – вогонь” представлена одиничними конструкціями, де номінант емоції поєднано з іменником *спалах*: “*навіть в екстремальних умовах, які спричинять сильний спалах страху, людина не зможе відстояти свої цінності*” (ПЗПП (XIII, 4), с. 181). Семи ‘*раптовість появи*’ та ‘*інтенсивність впливу*’ страху на людину відбито в осмисленні емоції через відповідний метафоричний образ.

Широко представлено в науковому тексті ММ “страх – стримувач (перепона / пута)”, формально виражену дієслівними конструкціями активного та пасивного типу. В активних конструкціях використовують лексеми, які позначають дії страху, спрямовані на припинення фізичної діяльності людини, обмеження її свободи (*приковує, зупиняє, обмежує, стримує*): “*страх обмежує свободу поведінки людини*” (ТГНПС, с. 37); “*дія страху саме тому і жахлива, що він, зупиняючи діяльність душі, в той же час приковує її увагу до предмета страху*” (ПСП, с. 178). У конструкціях пасивного типу діяльність людини спрямована на страх, вона прагне подолати, усунути перешкоди, установлені ним, *вирватися, звільнитися* від його впливу: “*у дорослих є більше можливостей для того, щоб подолати або усунути страх*” (ППТП, с. 204), “*прагнення особистості самотужки вирватися з кола власних страхів призводить до посилення в неї невротичних станів*” (ПСП, с. 210). Як свідчать дані психологів та результати компонентного аналізу дефініцій синонімів терміна *страх*, ця емоція за певних умовив може піддаватися контролю з боку людського розуму. Очевидно, цей факт відбито в зазначених метафоричних образах.

Донорською зоною осмислення емоції страху є також хвороба. ММ “страх – хвороба” представлено дієслівними конструкціями активного (*страх паралізує*) та пасивного типу (*лікувати, діагностувати страх*), зокрема й прийменниковими (*мучитися зі страху*), а також поєднанням номінанта емоції з прикметником (*запущений фобічний стан, хронічний*

страх): “коли страх сягає ступеня жаху, він паралізує активність людини” (ПСП, с. 177); “високоінтелектуальна особистість часто мучиться зі страху” (ГНВП, с. 51); “сучасна медицина пропонує лікувати страх” (КДС, с. 4); “корекція запущених фобічних станів потребує копіткої роботи висококваліфікованих спеціалістів” (ПСП, с. 179). Такі метафори актуалізують вияв страху в людській поведінці (*паралізує*) та шкідливий вплив на людське тіло загалом (*мучитися*).

Оскільки основний обсяг інформації надходить через зоровий канал, образність передусім асоціюється з наочністю, а концепт – як із зоровим уявленням об’єкта рефлексії, “мисленневою картинкою”, так і зі всією сукупністю ознак об’єкта, що виникають в людській свідомості в результаті перцепції [Бабушкін]. Показовою в зазначеному аспекті є симптоматика страху, споріднена з хворобливим станом: “всередині все опускається, холодіє, тіло стає важким, ноги ватяними, у роті пересихає, перехоплює дихання, долоні стають вологими, обличчя блідим, людина обливається холодним потом” [Ольховецький, с. 180].

Однією з домінант метафоричного ряду на позначення страху є ототожнення його з предметами, з якими повсякчас людина контактує в побуті. У наукових текстах виділяємо дієслівні конструкції, де людина – виконавець дій, а страх – об’єкт. Вони репрезентують ММ “страх – річ”: *мати, позбавлятися, ховати, зберігати, ліквідувати*, наприклад: “*страхи, які має доросла людина переважно формуються ще у дитинстві*” (ТГНПС, с. 105). У межах зазначеної моделі виокремлюємо також ад’єктивні метафори, що вказують на якісні характеристики страху: *великий, легкий, гострий, стійкий*, наприклад: “*в період кризи розвивається гостра тривога зі страхом*” (ПСП, с. 118). Емоція страху та її різновиди асоціативно кореспондують у свідомості представників наукової спільноти з нитками “*тривога – явище, вплетене в тканину повсякденного життя*” (ПСП, с. 176).

Таблиця 3.1

Донорські сфери осмислення наївного та наукового ЕК “страх”

Донорські сфери осмислення наївного ЕК “страх”	Донорські сфери осмислення наукового ЕК “страх”
тварина	тварина
людина (ворог)	людина (ворог, захисник)
міфічна (казкова) істота	-
рослина	-
вода	вода
стихія	-
перепона	перепона / пута
річ	річ
хвороба	хвороба
холод	-
жар / вогонь	жар / вогонь
викривлене / спотворене сприймання дійсності	-
білий	-
невагомість	-
ураження внутрішніх органів	-
переміщення внутрішніх органів	-

Якщо зіставити метафоричні моделі, що беруть участь в експлікації досліджуваного емоційного концепту в науковому тексті, з тими, на яких базується його вираження у фразеології, побачимо, що вони мають істотні відмінності (див. таб. 3.1). Так, попри те, що найпродуктивнішою донорською когнітосферою як для наївного, так і для наукового концепту є людина, у свідомості науковця людина – передусім соціальна істота, а вже потім біологічна. У науковій картині світу страх поєднує в собі негативну й позитивну оцінку через образне представлення емоції у вигляді захисника, тоді як у наївній страх – це завжди ворог.

У метафоричних моделях, як відомо, зафіксовано наївне уявлення про дійсність, однак саме така наївна категоризація визначає вербалізацію страху в науковому дискурсі. Аналіз метафоричних моделей та їх зіставлення в науковій та наївній мовних картинах світу підтверджує думку когнітивістів про кумулятивний характер терміна, який поєднує загальномовну та спеціальну інформацію [Володина, 1996; 2000], логічні схеми та сублогічні моделі мови [Манерко, 2002, с. 47], тобто мовномисленнєва діяльність людини спирається на мовну модель світу та використовує збережені у свідомості концепти, які синтезують наївні та наукові знання, переплетені між собою складними взаємовідношеннями різного типу та закріплені в мовному знаку, відбиті в особливому типі комунікації.

3.4. Реакції на слово-стимул *страх* в асоціативному полі професійного середовища

Очевидно, говорити про суто професійні, або наукові знання, як такі, що формують науковий концепт, репрезентований у науковій мовній КС терміном, не можна, оскільки мисленнєві структури різних рівнів увесь час взаємодіють між собою. Знання, здобуті фахівцем під час навчання та роботи, не можуть повністю заступити ті, які він отримав і продовжує отримувати, контактуючи безпосередньо з навколишнім світом. Однак професія, безумовно, накладає відбиток на подальше сприйняття та осмислення об'єктів дійсності. Доступ до таких знань, що поряд із поняттям формують структуру наукового концепту, дослідник одержує завдяки асоціативному експерименту.

Асоціативний (вільний та / або спрямований) експеримент виправдав себе як один із ефективних методів дослідження наукового концепту, що підтверджують праці Р. Ю. Кобрин [Кобрин, 1985; 1997]; О. В. Іванової [Иванова, 1985; 1987], С. Л. Мішланової [Мишланова], Н. Ю. Одиноквої [Одиноква] та інших.

У дослідженні використовуємо вільний асоціативний експеримент, який, на думку відомих російських мовознавців Й. А. Стерніна та З. Д. Попової, є найефективнішим методом вивчення “психологічно реального значення слова та концепту як “реальності свідомості” людей” [Попова, Стернин, 2007, с. 63]. На противагу словникам лексичних одиниць, які укладають на основі аналізу текстів, тобто відбивають метасвідомість аналітика, дані, отримані експериментально, відбивають свідомість реципієнтів. Реакції на термін-стимул в асоціативному експерименті об’єктивують зв’язки відчуттів, почуттів, образів, понять і їх позначень у ментальному лексиконі носія мови – спеціаліста певної галузі знань, і вивчення цих реакцій уможлиблює реконструювання мережі асоціацій у свідомості науковця. Асоціативні зв’язки відбивають усю пізнавальну діяльність фахівця в певній галузі знань та залежать від того, які компоненти концептуальної структури потрапляють у поле зору респондента. Асоціація є спонтанним виявом глибинних структур, що існують у свідомості людини, вона фіксує психологічно релевантні зв’язки у відношеннях, не відображені в системній та текстовій іпостасях мови.

У вільному асоціативному психолінгвістичному експерименті взяли участь 167 фахівців-психологів (серед яких кандидати та доктори психологічних і педагогічних наук, викладачі психології, співробітники та аспіранти Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України, психологи-практики, які працюють у медичних та навчальних закладах України, а також магістранти, що навчаються за спеціальністю “психологія”), віком від 22 до 76 років, мешканці різних регіонів України. За умовами експерименту реципієнти добирали вербальні асоціації до слова-стимула *страх*. Анкети заповнено переважно на робочому місці, що мало сприяти виникненню професійно зумовлених реакцій. В аналізі асоціатів, як і на попередньому етапі, ми враховували тільки першу із запропонованих асоціацій.

Процес асоціативного реагування може бути зумовлений спрямованістю углиб концептуальної структури та рухом “за горизонталлю”, якщо слово

зовнішнього мовлення активізує зв'язки на рівні внутрішнього лексикону без залучення глибинних структур людської свідомості. У нашому експерименті такою є одна з асоціацій – лексема *страхування*, спільнокоренева з лексемою *страх*. Оскільки метою нашого дослідження є вивчення глибинних структур, що стоять за терміном *страх*, вилучаємо її з аналізованого матеріалу.

На першому етапі аналізу здійснимо семантичну інтерпретацію асоціативних реакцій відповідно до тих ментально-мовних структур, які вони вербально репрезентують (зазначимо, що такий розподіл є умовним, оскільки всі вони холістично поєднані в межах концепту):

образи-відчуття (елементарні сенсорні образи, пов'язані з причиною емоційного стану, а також із внутрішніми відчуттями експерієнцера), які за провідним аналізатором типологізуємо на:

дистантні відчуття:

- зорові, зокрема сенсibiliї-коловративи (кольори, з якими асоціюється страх): *білий колір, чорний / сірий колір, чорний;*

- слухові: *крик;*

контактні відчуття:

- тактильні відчуття: *сльози (5), пітніють долоні;*

- больові: *біль (4);*

- температурні відчуття: *холод (2);*

глибинні відчуття:

- чуттєвість від внутрішніх органів: *підвищений тиск, скутість (4), холод (2), внутрішнє спустошення, внутрішній дискомфорт (2);*

- м'язова чуттєвість: *тремор (2),*

- статико-кінетична: *бігти;*

- вестибулярна чуттєвість: *висота, глибина;*

наочно відтворювані образи-картинки представлені в асоціативному полі реакціями, які вказують на зовнішній вияв емоції через мімічний та пантомімічний вияв: *великі очі (3), розширені зіниці, відкритий рот;* а також образами об'єктів, ситуацій, подій, які людина сприймає як такі, що їй

загрожують, зокрема, образами тварин: *павук* (2), *змія*, *вовк*; людей: *натовп*; речей: *автомат*; природних явищ: *дощ*, *туман*, *гроза* тощо;

емоційно-оцінні образи (позитивно / негативно оцінний емоційний тон вражень) представлені на мовному рівні лексемами із базовою негативною оцінною семантикою: *негативна емоція*, *негативне емоційне переживання*, а також оцінним компонентом лексичного значення більшості вербальних реакцій: *смерть* (5), *біль* (4), *розгубленість* (3), *агресія* (2), *поразка* (2) та ін. (негативно оцінні); *захист*, *захисна реакція*, *самозбереження* (позитивно оцінні);

архетипи (генетично успадковані структури знання): *пітьма* / *темрява* (7), *смерть* (5).

Я-схеми (екстраполяція образу суб'єкта емоційного реагування на себе): *борюся та подолаю*;

конативи (ментальні образи фізичних дій): *тремор* (2), *великі очі* (3), *крик*, *бігти*, *ховатися*;

сценарії (ментально-мовні структури, що репрезентують знання про стандартну (стереотипну) ситуацію через ланцюг каузально пов'язаних дій): *війна*, *виступ на сцені*, *виступати перед аудиторією*, *кінець світу*, *зрада* тощо;

поняття: *емоція* (5) (*негативна* (2) / *почуття* (2) / *психічний стан* як *реакція* (3) (*захисна* (2) на те, що загрожує людському життю (*смерть* (5), *біль* (4), *небезпека* тощо), здоров'ю (*хвороба* (2), благополуччю (*зрада*, *залежність*, *втрата* та ін.) або те, чого людина не знає (*невизначеність*, *невідомість* та ін.); виявляється в зміні фізіологічних процесів (2) (*викид адреналіну*, *підвищений тиск* тощо) та має зовнішній прояв (*розширені зіниці*, *сльози* (5), *тремор* (2) та ін.).

Ускладнення за шкалою “наївний – науковий” виявляється у збільшенні кількості реакцій, які відбивають поняттєву структуру концепту, репрезентовану, насамперед, парадигматичними зв'язками його номінантів. Так, в асоціативному полі окремий блок формують гіпероніми: *емоція* /

емоції (5), реакція (2), ірраціональне почуття, негативна емоція, негативне емоційне переживання, почуття, психічний стан (7 % від загальної кількості реакцій); когіпоніми: *агресія* (2), *сум* (2), *інтерес* (2), *гнів*, *злість* (5 % від загальної кількості реакцій); синонімів: *тривога* (6), *жах* (4), *паніка* (3), *занепокоєння* (2), *переляк* (2), *фобія* (2), *хвилювання* (2), *неспокій* (13 % від загальної кількості реакцій).

Зазначимо, що слоти фреймової структури досліджуваного концепту, за даними асоціативного експерименту не збігаються зі встановленими через аналіз лексикографічних джерел. Так, субслот “оцінка каузатора” емоційного стану представлено в реакціях інформантів імпліцитно, а слот “сигнальна функція” в асоціативному полі не засвідчено зовсім. Цей факт, на нашу думку, можна пояснити тим, що у свідомості фахівців поняття “страх” займає проміжну ланку між власне науковим та наївним поняттям, що також може свідчити про те, що знання спеціалістів, сформовані в процесі навчання, є вторинними, тому меншою мірою виявляються в асоціативних реакціях, якщо йдеться про факти емоційного буття як добре їм відомі із власного досвіду [Мартінек, 1999, с. 100].

Найбільш частотні реакції дають підстави говорити про певну стереотипність у відображенні у свідомості науковця емоції страху. В. В. Красних виділяє мовні стереотипи (мовні штампи, кліше тощо) та стереотипи мислення [Красных, с. 290]. Нас цікавлять насамперед ті, які відбивають ментальні структури, зокрема стереотипи-ситуації (фрейм) та стереотипи-образи, які в проекції на відображення знань про емоцію страху у свідомості науковця експліковано в межах фрейму. Отже, типові, передбачувані реакції (таких асоціацій у відсотковому співвідношенні до загальної кількості асоціацій – 65 %) маркують слоти та субслоти фреймової структури ЕК “страх”.

Аналіз одержаних реакцій дав змогу виділити 6 слотів у фреймовій структурі досліджуваного наукового емоційного концепту, зокрема: “каузатор”, “експерієнцер”, “внутрішній вияв”, “зовнішній вияв” та “шляхи

подолання”. Зазначимо, що порівняно зі структурою фрейму однойменного наївного концепту, фрейм наукового концепту містить додатковий слот – ‘шляхи подолання’. Поява додаткового компонента емоційної ситуації пояснюється загальним спрямуванням практичної роботи спеціалістів-психологів, основним завданням яких є розв’язання психологічних проблем клієнтів.

Слот 1 – “каузатор” (причина емоційного стану страху, чинники, що його зумовили); в асоціативному полі цей слот представлено 55 асоціаціями (33 % від загальної кількості реакцій).

Вербальні репрезентанти зазначеного слота типологізуємо на природні / вроджені та культурні [Изард, с. 307; Ильин, с. 164].

Природні / вроджені активатори страху:

- 1) біль і антиципація болю: *біль* (4);
- 2) самотність: *самотність*;
- 3) невідоме: *невизначеність, невідомість, сон, “те, що ми не розуміємо, нас лякає”*;
- 4) висота: *висота* (2);
- 5) темрява: *пітьма / темрява* (7);
- 6) тварини: *вовк, змія*;
- 7) смерть: *смерть* (5), *кінець світу*;
- 8) природні явища: *гроза, дощ, туман*;
- 9) небезпека: *небезпека* (2), *загроза*.

Соціальні / культурні активатори страху:

- 1) хвороби та їхнє лікування: *онкологічне захворювання, кров*;
- 2) страх за близьких: *хвороба близьких*;
- 3) суспільно-політичні явища: *війна*;
- 4) катастрофи: *аварія* (2), *вибух, Чорнобиль*;
- 5) оцінка з боку інших людей вчинків, зовнішності, розумових здібностей: *виступ на сцені*;
- 6) невідповідність бажаного / прогнозованого дійсності: *поразка*;

- 7) простір: *глибина*;
- 8) соціальні інституції: *армія*;
- 9) душевні страждання: *втрата, зрада, розлука, відсутність підтримки близьких*;
- 10) втрата незалежності: *залежність, придушення волі*;
- 11) люди, дії яких, на думку респондентів, є потенційно небезпечними: *моральні виродки, натовп*;
- 12) технічні засоби, що є потенційно небезпечними: *автомат*;
- 13) релігійні страхи: *втрата віри*.

Слот 2 – “внутрішній вияв емоційного стану” (характер емоційного реагування) містить 3 субслоти, які маркує 21 реакція (13 % від загальної кількості реакцій):

субслот 1 – “суб’єктивні відчуття експерієнцера”: *скутість (4), розгубленість (3), невпевненість (2), психічний дискомфорт (2), холод (2), внутрішнє спустошення*; зокрема зміни в сприйнятті дійсності: *гіперболізація*;

субслот 2 – “характеристика емоційного стану” (за тривалістю, інтенсивністю тощо): *дифузний, мінливість, нав’язливий*;

субслот 3 – “фізіологічні зміни, що відбуваються під впливом страху”: *адреналін, зміни фізіологічних процесів, підвищений тиск*;

Слот 3 – “зовнішній вияв емоційного стану” (вербальний та невербальний вияв емоції) репрезентовано в асоціативному полі 15 реакціями (9 % від загальної кількості реакцій), серед яких одиниць, що маркували б вербальний вияв емоційного стану, нами не зафіксовано: *сльози (5), великі очі (3), тремор (2), пітніють долоні, крик, розширені зіниці, бігти, ховатися*;

Слот 4 – “експерієнцер” (суб’єкт емоційного реагування) вербалізують 8 реакцій (5 % від загальної кількості реакцій): *боязкість (2), дитина / дитячий (2), слабкість (2), нерішучість, заєць*. На відміну від асоціативного поля наївного концепту страх, у якому суб’єкт емоційного реагування завжди

наділено вкрай негативною емоційною оцінкою, в асоціативному полі наукового концепту оцінка експерієнцера є менш категоричною.

Слот 5 – “шляхи подолання емоційного стану” (характеристика ментальних процесів каузованих страхом) 9 асоціацій (5 % від загальної кількості реакцій): *боротися* (2), *ігнорування*, *подолати*, *профілактика*, сюди ж, відносимо реакції *здоровий глузд*, *знання*, *розуміння*, які, на нашу думку, також фіксують один із імовірних шляхів подолання страху через його раціоналізацію.

Відзначимо такі істотні відмінності в наповненні слотів фреймової структури досліджуваного наукового концепту, порівняно з наївним: 1) більш рівномірний розподіл реакцій (за кількістю) між слотами фрейму; 2) слот “внутрішній вияв емоційного стану” доповнено інформацією, що характеризує емоцію страху за такими параметрами: локалізованість, тривалість, контрольованість, а також про фізіологічні процеси, що відбуваються в організмі під впливом страху; 3) втричі скоротилась кількість реакцій, що лексично означають каузатора емоції; змінився також характер одиниць що його маніфестують: збільшилася кількість абстрактних імен; вдвічі збільшилася кількість реципієнтів, які одним із основних чинників страху називають незнання (2,8 % від загальної кількості реакцій, порівняно з 1,5%); 4) скоротилась кількість одиниць із різко негативною емоційно-оцінною семантикою, зокрема в слоті “експерієнцер”. Усі зазначені особливості відбивають, на нашу думку, особливості наукового осмислення емоції страху, яке характеризується аналітизмом, абстрактністю, споглядальністю.

О. О. Залевська наголошує на тому, що всі реакції незалежно від частотності під час опису результатів асоціативного експерименту мають бути залучені до внутрішнього контексту багатогранного (перцептивного, афективного, вербального та невербального, індивідуального та соціального) досвіду й відповідно згруповані на підставі спільного зв'язку зі словом-стимулом [Залевская, с. 193 – 194]. Солідаризуючись із дослідницею,

вважаємо неприйнятним ігнорування одиничних відповідей як таких, що не відповідають науковим інтересам.

Результати проведеного асоціативного експерименту підтверджують думку науковців щодо обмеженої кількості непередбачуваних реакцій. У нашому експерименті виявлено лише дві: *складник совісті*, яку, ймовірно, можна пов'язати з концепцією З. Фрейда, який окремим типологічним різновидом страху розглядає *страх совісті*, а також асоціацію – *інструмент маніпуляції*.

За даними вільного асоціативного психолінгвістичного експерименту, вербалізований науковий та наївний концепти мають різну структуру, що виражається в домінуванні різних форм узагальнення емоційного досвіду, його осмислення, а також у різних формах вербальної репрезентації відповідного фрагмента концептуальної КС. Ускладнення за шкалою “наївний – науковий” виявляється, зокрема, у збільшенні кількості реакцій, які відбивають поняттєву структуру концепту, що виявляється в парадигматичних зв'язках його номінантів та ослабленні категоричності оцінки, в уніфікації засобів вербальної репрезентації концепту.

Отже, у ментально-мовній структурі наукового ЕК виділяємо такі одиниці: наукове поняття, емотиви, сенсibiliї, пропозиції, образи-стереотипи, фрейм, образи-картинки, сценарії. Вони формують сукупність концептуальних ознак, які становлять змістову організацію концепту. ЕК “страх” як одиниця емоційного досвіду науковців та їх знань про емоційну сферу життя людини та етносу містить такі компоненти:

когнітивний, сформований єдністю структурованих у певний спосіб наукових знань про емоцію страху, зокрема про причини виникнення, внутрішній вияв, зовнішній вияв, основні функції, наслідки впливу, шляхи подолання тощо, що їх закріплено за лексевою *страх* та репрезентовано в словниках, енциклопедіях і наукових працях;

емоційний як сукупність елементарних смислів, що виникають через негативно оцінене сприймання певних об'єктів дійсності, результатом якого є

стале негативне ставлення до них, а також унаслідок позитивно та негативно-оцінного (об'єктивного та суб'єктивного) сприймання власне емоції страху, репрезентованого лексичними одиницями з базовою негативною оцінною семантикою та конотативним компонентом (позитивно оцінним та негативно оцінним) у значенні;

конативний як типові схеми рухів обличчя й тіла в емоціогенній ситуації: “*виразні рухи*”, “*тремор*”, “*заїкання*”, “*крик*”, “*бігти*”, “*ховатися*” тощо;

соціальний компонент – сукупність соціальних смислів, що виявляють себе в стереотипних уявленнях про експерієнцера страху (“*дитина*”) (зазначимо, що кількість асоціацій дозволяє попередньо припустити наявність цього типу зв'язку, який можна підтвердити чи спростувати, залучивши дані рецептивного експерименту), а також в особливостях осмислення страху науковою спільнотою загалом;

етнічний компонент аналіз вербальних репрезентантів наукового концепту не дав підстав для його виділення;

індивідуально-особистісний компонент – елементарний смисл, який інтеріоризує емоційний досвід науковця, суб'єктно орієнтовані знання про емоцію страху та результати емоційного самопізнання, що на них указують напрями асоціювання базового репрезентанта концепту;

компонент комунікативної значущості як вербальні, предметні, акціональні форми вираження страху, спільні для носіїв наукових знань.

Висновки до розділу 3

У науковій мовній картині світу досліджуваний ЕК репрезентовано лексею *страх*, поліфункціональність якої ілюструє зону перетину побутових та наукових понять, наївної свідомості, побудованої на конкретних фактах пізнання світу, й теоретичної свідомості, яка, з одного боку, використовує конкретний досвід “наївного” розпредметнення дійсності

людиною, а з іншого, – обов’язково використовує абстрактні поняття, які розширюють горизонти пізнання, поглиблюють уже наявні знання.

Термін *страх*, мовна форма вираження наукового концепту, є однією з ключових, базових одиниць терміносистеми психології. Відповідно, найбільш ґрунтовні теоретичні знання про позначуваний феномен емоційного буття людини сконцентровано саме в цій галузі знань, яка інтегрує теоретичні здобутки філософії, фізіології, медицини та інших дотичних наукових сфер задля глибшого аналізу фактів людської психіки.

Термін *страх* у межах психологічної наукової картини світу є концептуально неоднорідним і багатозначним. Причиною цих явищ є недостатнє теоретичне осмислення емоцій, співіснування різних точок зору на той самий об’єкт пізнання.

Домінантою ментально-мовної структури досліджуваного наукового емоційного концепту є поняття, якому на лексичному рівні мови відповідає термін *страх*. Аналіз фреймової структури наукового поняття “страх”, його зіставлення із фреймовою структурою наївного корелята за даними лексикографічних джерел уможливив виокремлення ділянок, у яких відбувається прирощення смислів. Вони засвідчують глибший ступінь осмислення відповідного феномена емоційного буття. Вивчення парадигматичних зв’язків дозволило встановити місце термінопоняття “страх” в системі інших понять цієї галузі знань, репрезентованих на лексичному рівні психологічними термінами, визначити його інтегральні та диференційні ознаки.

Метафорика фіксує наївне уявлення про дійсність, водночас саме така наївна категоризація визначає вербалізацію концепту “страх” у науковому тексті. Аналіз метафоричних моделей та їх зіставлення з продуктивними типами метафоризації в наївно-побутовій мовній картині світу засвідчує синтез наївних та наукових знань, закріплених мовним знаком та відбитих у науковому дискурсі. Метафора у науковому тексті відбиває власне образний когнітивний компонент емоційного концепту “страх”, асоційований із

позитивно та негативно оцінними наочно-відтворюваними образами людини (захисника або супротивника), тварини, перешкоди / пут, конкретних речей, із якими людина повсякчас контактує в побуті, сенсорно-перцептивним образом хвороби, а також архетипами води й вогню.

За даними вільного асоціативного психолінгвістичного експерименту домінантою ментально-мовної структури наукового концепту є поняття, структуру якого якнайкраще відбиває фреймова модель. Фреймова структура наукового концепту “страх” має істотні відмінності, порівняно з наївним, які свідчать про більшу роль інтелектуально-логічного осмислення відповідного фрагмента дійсності. Ускладнення за шкалою “наївний – науковий” виявляється у збільшенні кількості реакцій, які відбивають таксономічний слот, тобто засвідчують категоризацію страху, а також у послабленні категоричності оцінки в засобах вербальної репрезентації концепту в межах асоціативного поля.

ВИСНОВКИ

Емоції як одна з форм відображення дійсності є невід’ємним складником людського існування. Вони зумовлюють усі пізнавальні процеси: від елементарних відчуттів до поняттєвого, предметно-логічного мислення. Через емоції людина отримує специфічні знання, які закріплюються у свідомості, мисленні й мові. Відповідно, у дослідженні умовно розмежовуємо поняття “емоційна картина світу” як ментальна репрезентація дійсності, сформована емоційним пізнанням індивіда / групи людей / людства загалом та “емоційна мовна картина світу” як фіксація результатів такого пізнання одиницями мови; а також поняття “емоційна концептосфера” та “емосфера”: перше використовуємо на позначення осмислених емоцій, друге – на позначення сукупності переживань у формі образів безпосереднього, несвідомого сприймання.

Результатом емоційної концептуалізації світу та емоційної сфери буття індивіда є *емоційні концепти* – багаторівневі поліструктурні ментально-мовні утворення, які, з одного боку, є емоційними формами пізнання світу й через переживання корелюють з мисленнєвими формами, з другого, – сукупністю елементарних смислів, тобто осмислених суб’єктом пізнання (наділеним певними віковими, гендерними, психічними та ін. характеристиками), представником певної соціальної групи (етнічної, професійної тощо) емоцій. Як одиниця пізнання емоційний концепт є складною єдністю простих і складних ментальних та ментально-мовних утворень, серед яких, на тлі інших, вирізняється емоційний образ, який у формі суб’єктивних переживань фіксує у людській свідомості об’єкти дійсності. Як одиницю емоційного досвіду та знань про емоційну сферу буття індивіда / етносу / людства загалом емоційний концепт формують такі змістові компоненти: емоційний, когнітивний, конативний, етнічний, соціальний, індивідуально-особистісний компоненти, комунікативно значущий компонент, а також компонент епохи.

Емоційні концепти класифікуємо за такими параметрами: психічна організація суб’єкта відображення, його соціальний статус, фізіологічні

характеристики; спосіб вираження; сфера функціонування; перебіг у часі; актуальність; представленість у межах певної культури.

Емоційний концепт виражений вербально та невербально (предметно та акціонально). Обидва знакові коди в реальному міжособистісному спілкуванні утворюють цілісний комунікативний процес.

Вербалізація емоційних концептів відбувається на всіх мовних рівнях. Водночас найінформативнішим для концептуального аналізу є лексичний рівень, оскільки саме в ньому відбувається породження, розвиток, рецепція та зберігання смислів. На лексичному рівні емоційний концепт вербалізовано номінативним полем, сформованим різноструктурними мовними засобами, що називають, виражають та описують емоції.

Чуттєва конкретність емоційної концептосфери стає причиною постійних пошуків індивідуальної та колективної свідомості способів лексичної репрезентації емоцій, що зумовлює строкатість відповідного фрагмента мовної картини світу, мозаїчність мотивації номінантів емоцій, широке залучення засобів непрямого позначення, а тому лексико-концептуальна побудова емоційних концептів досить складна.

Одним із базових емоційних концептів у структурі емоційної концептосфери є концепт “страх” – комплексне культурно та соціально детерміноване когнітивне утворення, що є насамперед переживанням емоції страху та її осмисленням і знаходить вияв у різних способах вербальної та невербальної об’єктивації. Емоція страху відіграє надзвичайно важливу роль у житті людини, тому українська, як і будь-яка інша природня мова, має великий арсенал мовних засобів, зокрема й лексико-семантичних, для її репрезентації.

Сучасне тлумачення онтології картин світу вможливує її множинність, що впливає з природи людської свідомості, яка охоплює індивідуальну свідомість людини та колективну релігійну, художню, наївну, наукову, свідомість певного етносу. Відповідно до типу свідомості, що рефлексує емоційний досвід, а також сфери функціонування, можемо

говорити про емоційний концепт “страх” як художній, релігійний, наївний та науковий.

Комплексну методику концептуального аналізу становлять методи і прийоми, використані для опису-моделювання ЕК “страх” у наївній та науковій КС. До неї ввійшли дефінітивно-компонентний, дистрибутивний, ономасіологічний, контекстуальний, структурний аналіз, асоціативний експеримент, метафоричне, фреймове та пропозиційно-фреймове моделювання, метод кількісних підрахунків та ін. Ці методи і прийоми дають змогу встановити концептуальні ознаки досліджуваного концепту – конститутивні елементи змістової структури через побудову його ментально-мовної моделі.

Домінантою ментально-мовної структури наукового емоційного концепту є системотворче термінопоняття “страх”, на основі якого відбувається упорядкування взаємопов’язаних між собою інших наукових понять психології; наївного – власне емоційний образ страху, сформований унаслідок безпосереднього контакту людини з дійсністю, який, просуваючись шаблями абстракції, поступово стирається й постає у свідомості людини в зредукованому до емоційного тону вражень вигляді, одночасно він набуває інших форм ментального вияву, суміщає в собі чуттєві та раціональні компоненти в їхній єдності та цілісності.

Найзагальніші суттєві ознаки осмисленої емоції страху втілено в понятті. Поняттєву структуру як наївного, так і наукового концепту найточніше відбито в імені концепту – лексемі *страх*; її через набір істотних ознак репрезентовано в дефінітивній частині словників української мови.

На поняттєвому рівні наївний та науковий ЕК “страх” як мовно-мисленнєвий образ, сформований на основі комплексного безпосереднього сприймання ситуації емоційного переживання в минулому, можна представити через причиново-наслідковий ланцюг, тобто через фрейм. За даними лексикографічних джерел фрейм “страх” формують такі спільні для наївного та наукового концептів слоти та субслоти: “[емоційний] стан-

реакція”, корелятом якого у науковій картині світу є “емоція”, “каузатор”, “внутрішній вияв”, “зовнішній вияв”, “експерієнцер”, “ступінь вияву”. Наукове поняття містить додаткові ознаки, які експлікують слот “наслідки” та субслоти “функції”, “тривалість”, “вплив на свідомість”.

Особливістю наукового поняття є енантіоцінне маркування стану загалом, наївне поняття містить негативну оцінку тільки каузатора відповідного стану (субслот “оцінка каузатора”). На відміну від наївного поняття, яке характеризує страх як стан хвилювання, локалізований у людській душі (субслот “локалізація”), у науковому понятті чітких меж емоційного стану немає, він охоплює експерієнцера повністю.

Зіставлення фреймових структур досліджуваних наївного та наукового понять свідчить про те, що це явища одного плану, які відрізняються глибиною відображення. Витворений шляхом семантичного довантаження, спеціалізації семантики загальнозживаного слова, термін *страх* указує на існування різних ступенів концептуалізації світу, його пізнання й осмислення.

Аналіз лексикографічного значення одиниць, пов’язаних з лексемою *страх* парадигматичними та епідигматичними зв’язками, дав змогу визначити додаткові ознаки, що формують поняттєвий зміст досліджуваного концепту, деталізувати його фреймову структуру: встановити особливості наповнення його слотів та субслотів лексичними одиницями української мови, з’ясувати шляхи формування похідних одиниць та спрогнозувати появу нових на заміщення лакунарних позицій.

Емоційний образ “страх” втілено в засобах непрямой номінації. У фразеології української мови, яка, транслуючи з покоління в покоління культурно значущі настанови етносу, є основним їх носієм у термінах “констант культури”, чітко виражені такі основні, відповідно до квантитативних показників, наївні образні уявлення про емоцію страху: вона деструктивна, тобто завдає експерієнцеру моральної та фізичної шкоди, паралізує його, позбавляє активності; виражена через соматичне оформлення,

указує на місце розташування – людину, її серце й душу; страх конотовано з образами негативних для свідомості українців істот (п'явки, миші) та їхніми діями, спрямованими на ушкодження внутрішніх органів людини. Негативно оцінна емоція страху асоціативно корелює з відчуттями холоду, жару, болю, тремтіння, серцебиття, переміщення внутрішніх органів, їх ураження. Окрім того, досліджувана емоція образно пов'язана з істотою, водою, переміщенням в просторі вниз і назад, які відбивають архетипові знання представників української лінгвокультури.

Метафорика фіксує наївне уявлення про дійсність, водночас саме така наївна категоризація визначає вербалізацію концепту “страх” у науковому тексті. Аналіз метафоричних моделей та їх зіставлення з продуктивними типами метафоризації в наївній мовній картині світу засвідчує синтез наївних та наукових знань, закріплених мовним знаком та представлених у науковому дискурсі. Метафора у науковому тексті відбиває власне образний когнітивний компонент емоційного концепту “страх”, асоційований з позитивно та негативно оцінними наочно відтворюваними образами-картинками людини, тварини, перешкоди / пут, конкретних речей, з якими людина повсякчас контактує в побуті, соціальними стереотипами захисника та супротивника, сенсорно-перцептивним образом хвороби, а також архетипами води й вогню. Донорські сфери образного осмислення наукового концепту “страх” є спільними для наївного та наукового концептів, водночас не всі вони засвідчені в науковому дискурсі. Найпродуктивнішою метафоричною моделлю для обох концептів є “страх – людина”, проте у свідомості пересічного носія мови людина – насамперед біологічна істота, тоді як у наковця – соціальна.

Емоційний досвід та знання про емоцію страху, збережені в різних формах у людській свідомості, частково розкриває асоціативний експеримент. Асоціації відбивають психологічно реальне значення лексеми *страх*, а отже, виявляють актуальні для носіїв мови смисли, що за нею стоять.

За даними вільного асоціативного психолінгвістичного експерименту, проведеного серед пересічних носіїв мови та фахівців-психологів, реконструйовано фреймову структуру наївного та наукового емоційного концепту “страх”, що її відбивають типові, прогнозовані вектори асоціювання. Домінантою фрейму “страх” відповідно до кількісних показників є уявлення носіїв мови про причини емоційного стану. Зіставний аналіз фреймів наївного і наукового концептів дав змогу зафіксувати істотні відмінності в структурі цих одиниць, що свідчать про більшу роль інтелектуально-логічного осмислення відповідного фрагмента дійсності науковцями. Ускладнення за шкалою “наївний – науковий” виявляється зокрема у збільшенні кількості реакцій, які відбивають поняттєву структуру концепту, яку об’єктивовано в парадигматичних зв’язках його номінантів, та ослабленні категоричності оцінки в засобах вербальної репрезентації концепту в межах асоціативного поля.

Зіставлення змістової структури наївного та наукового концептів свідчить про істотний вплив наукових знань на осмислення емоції страху пересічними носіями мови, що виявляється в зредукованості етнічного компонента.

Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в комплексному вивченні ментально-мовної та змістової структури концепту “страх” у релігійній, фольклорній, художній картинах світу, що передбачає залучення інших форм його вербальної репрезентації. Запропонована методика аналізу відкриває нові можливості в дослідженні інших емоційних концептів, зокрема в царині різних лінгвокультур, що зумовлено загальною тенденцією в сучасному мовознавстві до розкриття механізмів репрезентації внутрішнього світу в лексичній семантиці мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефиренко Н. Ф. “Живое” слово: проблемы функциональной лексикологии : монография. – Москва : Флинта : Наука, 2009. – 344 с.
2. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : учеб. пособие. – 2-е изд. – Москва : Флинта : Наука, 2009. – 416 с.
3. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики : монография. – Москва : Гнозис, 2005. – 326 с.
4. Аносов К. Г. Фразеологические единицы как материальные знаки национального бытия // Когнитивная лингвистика конца XX века : Материалы международной научной конференции (7 – 9 октября 1997). В 3-х частях. – Часть 2. – Минск : МГЛУ, 1997. – С. 52 – 53.
5. Анохин П. К. Эмоции // Большая медицинская энциклопедия / гл. ред. А. Н. Бакулева. – 2-е изд. – Москва : МЕДГИЗ, 1964. – Т. 35. – С. 339 – 357.
6. Апресян Ю. Д. Избранные труды : в 2 т. – 2 изд., испр. и доп. – Москва : Школа “Языки рус. культуры”, 1995. – Т. 1 : Лексическая семантика: синонимические средства языка. – 1995. – 472 с. ; Т. 2 : Интегральное описание языка и системная лексикография. – 1995. – 767 с.
7. Апресян Ю. Д. Метафора в семантическом представлении эмоций // Вопросы языкознания. – 1993. – №3. – С. 27 – 35.
8. Апресян Ю. Д. От истины до лжи по пространству языка // Логический анализ языка : Между ложью и фантазией / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – Москва : Индрик, 2008. – С. 23 – 46.
9. Араева Л. А., Евсеева И. В. Пропозиционально-дискурсивный анализ гнезда однокоренных слов // Наука и образование : Материалы VI Международной научной конференции : в 4 ч. – Белово : Беловский полиграфист, 2006. – Ч. 3. – С. 18 – 24.
10. Арапова Н. С. Этимон // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – Москва : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 597.

11. Арискина О. Л. Становление учения о морфемике и словообразовании русского языка: понятийный и терминологический аппарат (XVI – XVIII вв.) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка”. – Москва, 2013. – 46 с.
12. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры : сб. / пер. под ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – Москва : Прогресс, 1990. – С. 5 – 33.
13. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – Москва : Наука, 1988. – 341 с.
14. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – Москва : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
15. Аскерова І. А. Семантичне поле назв емоційно-афективних станів у польській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.03 “Слов’янські мови”. – Київ, 2006. – 19 с.
16. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность : от теории словесности к структуре текста : антология / под общ. ред. В. П. Нерознака. – Москва : Academia, 1997. – С. 267 – 279.
17. Бабенко Л. Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 184 с.
18. Бабина Л. В. Когнитивный аспект изучения производных глаголов // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство : сб. в честь Е. С. Кубряковой. – Москва : Языки славянских культур, 2009. – С. 503 – 511.
19. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж : Издательство ВГУ, 1996. – 104 с.
20. Балакина З. Ю. Национально-культурная специфика лексикографического описания эмоциональных концептов (на материале английского и русского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание”. – Волгоград, 2006. – 19 с.

21. Балашева Е. Ю. Концепты “любовь” и “ненависть” в русском и американском языковых сознаниях : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка”. – Саратов, 2004. – 28 с.
22. Бендас Т. В. Гендерная психология : учеб. пособие. – Москва : Питер, 2005. – 430 с.
23. Берн Ш. Гендерная психология / пер. С. Рысев и др. – 2-е изд. – Санкт-Петербург : Издательский дом Нева, 2004. – 320 с.
24. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по англ. филологии : учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. “Зарубежная филология”. – Тамбов : Издательство ТГУ, 2000. – 124 с.
25. Борисов О. О. Когнітивна метафора як засіб вираження концепту “FEAR” у сучасній англійській мові (на матеріалі оповідань С. Кінга) // Мова і культура. Наукове видання. – Вип. 6. – Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго. – 2003. – Т. III. – Ч. 2. – С. 338 – 346.
26. Борисов О. О. Мовні засоби вираження емоційного концепту страх: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англомовної художньої прози) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови”. – Донецьк, 2005. – 209 с.
27. Борисов О. О. Невербальні маркери вираження емоційного концепту “СТРАХ” (на матеріалі сучасної англомовної художньої прози) // Вісник Житомирського державного ун-ту імені І. Франка. – 2004. – Вип. 16. – С. 130 – 134.
28. Бородкина Г. С. Концепты “Angst” и “Freude” в семантическом пространстве немецкого языка и его австрийского варианта : автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки”. – Воронеж, 2002. – 22 с.
29. Братусь Т. В. Гендерна специфіка об’єктивації концепту “щастя” у сучасному англомовному художньому дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови”. – Харків, 2009. – 20 с.

30. Будянская О. О. Сопоставление средств описания эмоций в английском и русском языках: на примере страха // Язык, коммуникация и социальная среда. – Воронеж : ВГТУ, 2002. – Вып. 2. – С. 79 – 87.
31. Булыгина Т. В. К построению типологии предикатов в русском языке // Семантические типы предикатов. – Москва : Наука, 1982. – С. 7 – 86.
32. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). – Москва : Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 574 с.
33. Бутенко Е. Ю. Концептуализация понятия “страх” в немецкой и русской лингвокультурах: автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание”. – Тверь, 2006. – 16 с.
34. Валиулина С. В. Средства репрезентации эмоции “страсть” как фрагмента русской языковой картины мира : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык”. – Улан-Удэ, 2006. – 20 с.
35. Васильев И. А. Роль интеллектуальных эмоций в регуляции мыслительной деятельности // Психологический журнал. – 1998. – №4. – С. 49 – 60.
36. Васильківський М. М. Термінологічний словничок // Бернгард А. Е. Психічні процеси як рухи / пер. з нім. м. та уложив терм. словн. М. М. Васильківський. – Миколаїв : Державне видавництво України, друкарня імені В. І. Леніна, 1925. – С. 81 – 91.
37. Вежбицкая А. Семантические универсалии и базисные концепты. – Москва : Языки славянских культур, 2011. – 568 с.
38. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики. – Москва : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
39. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – Москва : Русские словари, 1996. – 416 с.
40. Веккер Л. М. Психика и реальность: единая теория психических процессов. – Москва : Смысл, 1998. – 685 с.

41. Веклинець Л. М. Структура і походження сучасної української психологічної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова”. – Київ, 1997. – 24 с.
42. Вилюнас В. К. Психология эмоциональных явлений. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 142 с.
43. Витт Н. В. Эмоциональная регуляция речевого поведения при общении. – Москва : Изд-во МГУ, 1983. – 121 с.
44. Войтович В. М. Українська міфологія. – Київ : Либідь, 2005. – 664 с.
45. Володина М. Н. Информационная природа термина // Филологические науки. – 1996. – №1. – С. 90 – 94.
46. Володина М. Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологий средств массовой информации). – Москва : Изд-во МГУ, 2000. – 128 с.
47. Волостных И. А. Антропоморфная метафора как основной способ экспликации эмоциональных концептов “страх” и “печаль” в русской и французской языковых картинах мира // Вестник Тамбовского государственного технического университета. – 2006. – Т.12. – № 2Б. – С. 534 – 537
48. Волостных И. А. Эмоциональные концепты “страх” и “печаль” в русской и французской языковых картинах мира: лингвокультурологический аспект : автореф. дис. ... канд. филол. н. : спец. 10.02.19 “Теория языка”. – Краснодар, 2007. – 22 с.
49. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. – Изд. 3-е, стереотипное. – Москва : Ком Книга, 2006. – 280 с.
50. Воркачев С. Г. Любовь как лингвокультурный концепт. – Москва : ИТДГК “Гнозис”, 2007. – 284 с.
51. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт. – Москва : ИТДГК “Гнозис”, 2004. – 236 с.

52. Голобородько К. Ю. Ідіостиль Олександра Олеся : лінгвокогнітивна інтерпретація : монографія. – Харків : Харків. істор.-філол. товариство, 2010. – 527 с.
53. Головин С. Ю. Гомофобия // Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин – Минск : Харвест, 1997. – С. 109.
54. Голубев В. Л., Данилов А. Б., Данилов А. Б., Вейн А. М. Психосоциальные факторы, гендер и боль // Журнал неврологии и психиатрии им. С. С. Корсакова. – 2004. – №11. – Режим доступа : <http://www.mediasphera.ru/journals/korsakov/146/> (дата звернення: 22.10.17)
55. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. – 2.вид., випр. і доп. – Київ : Логос, 2004. – 284 с.
56. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. – Москва ; Харьков : РА – Каравелла, 2001. – 316 с.
57. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. – Москва : Наука, 1977. – 246 с.
58. Демьянков В. З., Воронин Л. В., Сергеева Д. В., Сергеев А. И. Лингвопсихология как раздел когнитивной лингвистики, или: Где эмоция – там и когниция // С любовью к языку: сб. н. тр. посвящается Е. С. Кубряковой / отв. ред. В. А. Виноградов. – Москва : Институт языкознания РАН; Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 2002. – С. 9 – 36.
59. Дианова Г. А. Термин и понятие: проблемы эволюции (к основам исторического терминоведения). – 2-е изд., переработанное и дополненное. – Москва : Р. Валент, 2010 – 160 с.
60. Дорофеева Н. В. Удивление как эмоциональный концепт : на материале русского и английского языков : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание”. – Краснодар, 2002. – 19 с.
61. Ермакова О. Б. Концептуализация цвета в русском языке: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 “Русский язык”. – Москва, 2007. – 345 с.

62. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). – Київ : Довіра, 1999. – 431 с.
63. Єрмоленко С. Я., Харитонova Т. А., Ткаченко О. Б., Яворська Г. М., Ткаченко В. А., Шамота А. М. Мова в культурі народу (план-проспект) // Мовознавство. – 1988. – № 4 – 5. – С. 3 – 18.
64. Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции) // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2013. – № 6. – С. 47 – 76.
65. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: ракурсы анализа языковой картины мира // Актуальні проблеми менталінгвістики: науковий збірник. – Київ; Черкаси : Брама, 1999. – С. 3 – 8.
66. Жаботинская С. А. Модели репрезентации в контексте различных школ когнитивной лингвистики // Вісник Харківського національного ун-ту імені В. Н. Каразіна. – 2009. – №848. – Вип. 58. – С. 3 – 10.
67. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – 1997. – С. 3 – 20.
68. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. – Київ : Довіра, 2006. – 703 с.
69. Зайкина С. В. Эмоциональный концепт “страх” в английской и русской лингвокультурах (сопоставительный аспект): дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание”. – Волгоград, 2004. – 188 с.
70. Залевская А. А. Введение в психолінгвістику : учеб. пособ. – 2 изд., испр. и доп. – Москва : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2007. – 560 с.
71. Заяц И. Г. Языковая репрезентация эмоциональных концептов “радость” и “горе” в средневерхненемецком языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки”. – Санкт-Петербург, 2006. – 23 с.

72. Иванова О. В. Ассоциативная структура термина и общеупотребительного слова : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка". – Минск, 1987. – 22 с.
73. Изард К. Э. Психология эмоций / пер. с англ. В. Мисник, А. Татлыбаева. – Санкт-Петербург; Москва; Нижний Новгород; Воронеж; Ростов на Дону : Питер, 2008. – 460 с.
74. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. – 2-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2008. – 783 с.
75. Иващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія. – Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
76. Иващенко В. Л. Матеріали до Словника-мінімуму основних термінопонять концептуальної семантики // Лексикографічний бюлетень : зб. наук. праць. – Київ : Ін-т української мови НАН України, 2006. – Вип. 14. – С. 148 – 162.
77. Казмирова І. А. Семантический гештальт "гламур" в украинском языковом сознании // Edukacja dla przyszłości.– Białystok : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, 2008. – Т. VI. – С. 129 – 134.
78. Каменькова Ю. А. Глагольная метафора в процессе языковой объективации мира эмоций и чувств : на материале литературного чешского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.03 "Славянские языки". – Москва, 2007. – 27 с.
79. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Москва : Гнозис, 2004. – 389 с.
80. Карасик В. И., Грабарова Э. В., Зубкова Я. В., Грабарова Э. В. Иная ментальность. – Москва : Гнозис, 2005. – 352 с.

81. Карасик В. И., Слышкин И. А. Базовые характеристики лингвокультурных концептов // Антология концептов: словарь / науч. ред. В. И. Карасик, И. А. Стернин. – Москва : Гнозис, 2007. – С. 13 – 15.
82. Караулов Ю. Н. Русский ассоциативный словарь как новый лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности // Русский ассоциативный словарь : в 2 т. / Ю. Н. Караулов и др. – Москва : РАН, 2002. – Т. 2 : От реакции к стимулу. – С.750 – 781.
83. Карпиловская Е. А. Гнезда в системной организации лексикона: возможности моделирования и межъязыкового сопоставления // Исследования по славянским языкам. – Сеул, 2007. – Вып. 12. – С. 229 – 243.
84. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – Київ : Либідь, 2007. – 256 с.
85. Клобуков П. Е. Метафора как концептуальная модель формирования языка эмоций // Язык. Сознание. Коммуникация. – 1997. – Вып. 2. – С. 41 – 47.
86. Клобуков П. Е. Эмоции, сознание, культура (особенности отражения эмоций в языке) // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей / ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – Москва : Филология, 1998. – Вып. 4. – С. 110 – 123
87. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика : учеб. для студ. ф-тов филол. профиля. – Изд. 4-е – Москва : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 350 с.
88. Кобрин Р. Ю. Определение дифференциальных семантико-грамматических признаков терминов // Термин и слово : Межвузовский сборник. – Нижний Новгород: Нижегородский ун-т, 1997. – С. 34 – 41.
89. Кобрин Р. Ю., Иванова О. В. Опыт психолингвистического анализа понятийного содержания терминов и общеупотребительных слов // Термины в языке и речи. Межвузовский сборник. – Горький : Горьк. гос. ун-т, 1985. – С. 106 – 114.

90. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / А. М. Шахнарович. – 3. изд., стер. – Москва : Едиториал УРСС, 2006. – 122 с.
91. Коляденко Е. А. Метафора как средство объективации научного концепта // *Universum: Филология и искусствоведение* : электрон. научн. журн. – 2013. – № 1 (1). – Режим доступа : <http://7universum.com/ru/philology/archive/item/47> (дата звернення: 21.11.2013).
92. Коляденко Е. А. Фразеологическая репрезентация фреймовой структуры концепта СТРАХ в украинской языковой картине мира // *Материалы Международного молодежного научного форума “ЛОМОНОСОВ–2010”*. Секция “Филология”. – Москва : Изд-во Московского у-та, 2010. – С. 443–445.
93. Коляденко Е. А. Фреймовая модель репрезентации знаний об эмоциях // *Edukacji dla przyszłości*. – Białystok : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, 2010 – Т. VIII. – С. 153 – 165.
94. Коляденко Е. А. Экспериментальное исследование концепта “страх” (гендерный аспект) // *Восточнославянские языки и литературы в историческом и культурном контекстах : когнитивная лингвистика и концептуальные исследования* : сб. науч. ст. / отв. ред. М. В. Пименова. – Київ : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. – С. 259 – 266.
95. Коляденко О. О. *Емоція – почуття* // *Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць* / відп. ред. В. Л. Іващенко. – Київ : Інститут української мови НАН України, 2013. – С. 228 – 229
96. Коляденко О. О. Інтенсивність негативних емоцій у лексикографічному представленні // *Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство: тези доповідей Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, Київ, 24-26 квітня 2012 року*. – Київ : ІУМ НАНУ, 2012. – С. 295 – 297.
97. Коляденко О. О. Когнітивна метафора як засіб об’єктивації концепту “страх” у творах М. Коцюбинського // *Українська мова*. – 2009. – № 4. –

С. 39 – 47.

98. Коляденко О. О. Концептуалізація емоції страху (за матеріалами асоціативного експерименту) // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені І. Огієнка: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – Вип. 28. – С. 190 – 195.
99. Коляденко О. О. Метафоричне представлення концепту “страх” в українській мові (на матеріалі українських фольклорних текстів) // Мова і культура. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип.11. – Т. IX (121). – С. 67 – 75.
100. Коляденко О. О. Об'єктивація концепту СТРАХ у дієслівній парадигмі української мови // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць. – Черкаси, 2008. – Вип. 6. – С. 249 – 255.
101. Коляденко О. О. Полісемія у терміносистемі когнітивної лінгвістики // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – Київ : КНЕУ, 2009. – Вип. VII. – С. 213 – 217.
102. Коляденко О. О. Пропозиційно-фреймовий аналіз словотвірної парадигми лексеми-репрезентанта концепту СТРАХ // Наукові записки. Серія “Філологічна”. – Острог : Вид-во нац. ун-ту “Острозька академія”, 2010. – Вип. 13 – С. 317 – 324.
103. Коляденко О. О. Семантична структура номінантів концепту СТРАХ: аналіз синонімічних рядів // Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство: тези доповідей Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, Київ, 21 – 23 квітня 2010 року. – Київ : ІАЦ “Спейс-Інформ”; ФОП Гудименко, 2010. – С. 215 – 217.
104. Коляденко О. О. Сценарійний підхід до вивчення концепту “СТРАХ” у художньому тексті (на прикладі творів М. В. Гоголя) // Психолінгвістика: зб. наук. праць / наук. ред. О. О. Селіванова. – Переяслав-Хмельницький: ПП “СКД”, 2011. – Вип. 8. – С. 107 – 113.
105. Коляденко О. О. Термін *фрейм* у лінгвістиці // Термінологічний вісник: зб. наук. праць / відп. ред. В. Л. Іващенко. – Київ : Інститут української

- мови НАН України, 2013. – Вип. 2 (1). – С. 139 –145.
106. Коляденко О. О. Термінопоняття “емоційний концепт” у лінгвістиці // Мова і культура. (Науковий журнал) / відп. ред. Д. С. Бураго. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – Вип. 20. – Т. III (188). – С. 257 – 265.
107. Коляденко О. О. Термінопоняття “страх” в українській психологічній картині світу: лексикографічна репрезентація // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту імені М. Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / гол. ред. Н. Л. Іваницька. – Вінниця : ТОВ “Планер”, 2013. – Вип. 18. – С. 148 – 157.
108. Кононенко В. Концепти українського дискурсу. – Київ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.
109. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : ЧеРо, 2003. – 349 с.
110. Корнілов К. Н. Психологія : підручник для пед. училищ. – Київ : “Радянська школа”, 1947. – 160 с.
111. Короткий В. И. Мужчина и женщина: как понять друг друга. – Москва : АСТ-ПРЕСС, 2008. – 285 с.
112. Космеда Т. Аксиологічний аспект прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2000. – 350 с.
113. Косырева М. С. Деривационно-фреймовая парадигма как единица когнитивного описания системных отношений на уровне словообразования // Вестник Челябинского гос. ун-та. Серия: Филология. Искусствоведение. – 2008. – Вып. 26. – №30 (131). – С. 58 – 67.
114. Косырева М. С. Категории пропозиционального анализа как предтеча и основа фреймового моделирования в дериватологии // Современные проблемы науки и образования. – 2008. – № 6. – С. 169 – 173.
115. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для студ. філол. спец.

- вузів. – Київ : Академія, 1999. – 288 с.
116. Кочерган М. П. Компонентний аналіз // Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – Київ : “Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2000. – С. 245 – 246.
117. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : монографія. – Волгоград : Перемена, 2001. – 495 с.
118. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : монографія. – Москва : Гнозис, 2008. – 374 с.
119. Красных В. В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? – Москва : Гнозис, 2003. – 375 с.
120. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений : семантика производного слова / отв. ред. Е. А. Земская; Предисл. В. Ф. Новодрановой. – Изд. 3-е. – Москва : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 208 с.
121. Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке : части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – Москва : Языки славянской культуры, 2004. – 555 с.
122. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З. К проблеме ментальных репрезентаций // Вопросы когнитивной лингвистики. – Москва : Институт языкознания; Тамбов : Тамбовский гос. ун-т Г. Р. Державина, 2007. – № 4. – С. 8 – 16.
123. Кузнецова Л. Э. Любовь как лингвокультурный эмоциональный концепт: ассоциативный и гендерный аспекты: дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка”. – Краснодар, 2005. – 206 с.
124. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка : учеб. пособие для филол. фак. ун-тов. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Высшая школа, 1989. – 216 с.
125. Лазарус Р. Об оценке: кратко и в деталях // Психология мотивации и эмоций / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, М. В. Фаликман. – Москва : АСТ : Астрель, 2009. – С. 196 – 204.
126. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория

- метафоры. – Москва : Прогресс, 1990. – С. 387 – 414.
127. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. – Изд. 4-е. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 256 с.
128. Лизариди М. И. Психические состояния в полевом описании: номинативно-функциональный аспект : монография. – Москва : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО “МОДЭК”, 2010. – 352 с.
129. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. Антология / под ред. В. П. Нерознака. – Москва : Academia, 1997. – С. 280 – 287.
130. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. – Москва : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
131. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления: проблемы семантики. – Новосибирск: Наука, 1986. – 227 с.
132. Майоров Г. В. Научные метафоры в лингвистике // Русский язык: лексикология, лексикография, когнитивная семантика. – Москва, 2010. – С. 16.
133. Малахова С. А. Личностно-эмоциональные концепты “гордость” и “стыд” в русской и английской лингвокультурах : монография. – Армавир : РИЦ АГПА, 2011. – 258 с.
134. Манерко Л. А. Категоризация в языке науки и техники // Когнитивные аспекты языковой категоризации: сб. науч. трудов. – Рязань, 2000. – С. 30 – 37.
135. Мартинек С. В. Амбивалентность концепта ЛЮБОВЬ (по результатам ассоциативных экспериментов) // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 49., Т.1. – С. 33 – 36.
136. Мартинек С. В. Концептуальная организация и системная структура имен существительных со значением “водный объект” в сознании носителей русского языка: дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова”. – Львов, 1999. – Ч. 1. – 201 с.; Ч. 2: Приложение. –

291 с.

137. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 196 с.
138. Мартінек С. В. Український асоціативний словник. – Львів : Львівський національний ун-т імені І. Франка, 2008. – Т. 1 : Від стимулу до реакції. – 2008. – 344 с. ; Т. 2 : Від реакції до стимулу. – 2008. – 468 с.
139. Мартінек С. В. Концепти воля та свобода в українській культурі (за результатами асоціативного експерименту) // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць. – Харків : ХДПУ, 2001. – С. 184 – 190.
140. Марчук Л. М. Категорія градації в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... док. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова”. – Київ, 2008. – 34 с.
141. Маслова В. А. Номо *lingualis* в культурі : монографія. – Москва : Гнозис, 2007. – 318 с.
142. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие. – Минск : Тетра Систем, 2004 – 256 с.
143. Мацьків П. Концептосфера Бог в українському мовному просторі : монографія. – Київ ; Дрогобич : Коло, 2007. – 330 с.
144. Мельникова В. С. Эмоциональный концепт “жалость” в русской языковой картине мира : от словаря к тексту : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык”. – Ижевск, 2011. – 20 с.
145. Мельчук И. А., Жолковский А. К. Толково-комбинаторный словарь современного русского языка. Опыт семантико-синтаксического описания русской лексики. – Вена : Wiener Slavistischer Almanach, 1984. – 992 с.
146. Мех Н. О. Інтерпретація концептів слово, мова в українській культурній традиції: монографія. – Переяслав-Хмельницький : [б.в.], 2008. – 211с.
147. Минский М. Фреймы для представления знаний / пер. с англ. Ф. М. Кулаков. – Москва : Мир, 1979. – 152 с.
148. Мишланова С. Л. Термин в медицинском дискурсе: образование,

- функционирование, развитие: дис. ... док. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка”. – Москва, 2003. – 392 с.
149. Морозова Е. И. Ложь как дискурсивное образование: лингвокогнитивный аспект : монография. – Харьков : Экограф, 2005. – 300 с.
150. Мягкова Е. Ю. К проблеме исследования эмоциональности единиц индивидуального лексикона // Web Journal of Formal, Computational & Cognitive Linguistics. – 1999. – Режим доступа: http://fccl.ksu.ru/winter.99/cog_model/myagkova.pdf (дата звернения: 10.11.2017)
151. Мягкова Е. Ю. Когнитивная теория эмоций и исследование эмоциональности лексики. – Москва : Ин-т языкознания АН СССР, 1991. – 206 с.
152. Мягкова Е. Ю. Эмоциональная нагрузка слова: опыт психолингвистического исследования. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1990. – 112 с.
153. Мягкова Е. Ю. Эмоциональность слова в индивидуальном подходе // Психолингвистические проблемы функционирования слова в лексиконе человека: коллективная монография / под общей ред. А. А. Залевской. – Тверь : Тверск. гос. ун-т, 1999. – С. 56 – 74.
154. Немов Р. С. Психология : в 2 кн. – Москва : Гуманит. изд. центр “ВЛАДОС”, 1994. – Кн. 1: Общие основы психологии. – 572 с.
155. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения: учеб. пособие. – Москва : Высшая школа, 1988. – 168 с.
156. Новикова Л. А. Гипонимия // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – Москва : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 104.
157. Новодранова В. Ф. Методы когнитивного анализа в исследовании языков специальных целей // Терминология и знания. Материалы III Международного симпозиума (Москва, 8 – 10 июня 2011 года) / отв. ред. С. Д. Шелов. – Москва, 2013. – С. 11 – 18.

158. Огаркова Г. А. “Кохання” як науковий емоційний концепт // Мовні і концептуальні картини світу. – Київ : ВПЦ Київський ун-т, 2004. – Вип. 11. – Книга 2. – С. 55 – 59.
159. Огаркова Г. А. Вербалізація концепту “кохання” в сучасній англійській мові : когнітивний та дискурсивний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови”. – Київ, 2005. – 20 с.
160. Одинокова Н. Ю. Специфика профессионально детерминированных ассоциативных реакций : на материале русского и английского языков : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка”. – Саратов, 2004. – 18 с.
161. Ольховецький С. М. Феноменологія тривоги та страху // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам’янець-Подільського нац. ун-ту імені І. Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2010. – Вип. 9. – С. 174 – 183.
162. Орлова Н. Н. Языковые средства выражения эмоций : синтаксический аспект : на материале современной английской прозы : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка”, 10.02.04 “Германские языки”. – Ростов-на-Дону, 2009. – 25 с.
163. Осадчий М. А. Однокоренная лексика русских народных говоров: Фреймовая структура гнезда. – Москва : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 304 с.
164. Осадчий М. А. Пропозиционально-фреймовое моделирование гнезда однокоренных слов: на материале русских народных говоров : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык”. – Кемерово, 2007. – 285 с.
165. Панкрац Ю. Г. Концепт // Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина; под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – Москва : Филологический ф-т Московского ун-та, 1996. – С. 90 – 93.

166. Пименова М. В. Методика анализа и теоретические установки кемеровской школы концептуальных исследований // Науковий вісник Херсонського державного ун-ту. Сер. : Лінгвістика. – 2013. – Вип. 18. – С. 50 – 59.
167. Погосова К. О. Концепты эмоций в английской и русской языковых картинах мира : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание”. – Владикавказ, 2007. – 21 с.
168. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика : учеб. изд. – Москва : АСТ; Восток-Запад, 2007. – 314 с.
169. Попова З. Д., Стернин И. А. Лексическая система языка: Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания : учеб. пособие. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Москва : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2010. – 176 с.
170. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж : Истоки, 2001. – 191 с.
171. Потапчук С. С. Семантико-когнітивна структура концепту ЧИСТИЙ в англійській та українській мовах : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство”. – Київ, 2008. – 20 с.
172. Прохоров Ю. Е. В поисках концепта. – Москва : Флинта : Наука, 2008. – 173 с.
173. Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имен : семантика и сочетаемость. – Москва : Русские словари, 2000. – 416 с.
174. Ребер А. Большой толковый психологический словарь : основные термины и понятия по психологии и психиатрии. – Москва : Вече, 2003 . – Т. 2 : П–Я. – 560 с.
175. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций. – Москва : Прогресс, 1979. – 392 с.
176. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира /

- Серебренников Б. А., Кубрякова Е. С., Постовалова В. И., Телия В. Н., Уфимцева А. А. / Б. А. Серебренников (ред.). – Москва : Наука, 1988. – 215 с.
177. Русский ассоциативный словарь : в 2 т. / Ю. Н. Караулов и др. – Москва : РАН, 2002 . – Т. 1 : От стимула к реакции : около 7000 стимулов. – 2002. – 783 с.
178. Сайко О. А. Эмоциональный концепт “JOY” и способы его объективации в художественном и религиозном дискурсах : на материале английского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки”. – Иркутск, 2008. – 20 с.
179. Сарбаш О. С. Семантика позитивної емотивної лексики: лінгвістичний та лексикографічний аспекти (на матеріалі англійської, української та новогрецької мов) : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство”. – Донецьк, 2008. – 20 с.
180. Селиванова Е. А. Принципы концептуального анализа // Актуальні проблеми менталінгвістики. – Київ – Черкаси : Брама, 1999. – С. 11 – 14.
181. Селиванова Е. А. Когнитивная ономаσιология. – Киев : Фитосоциоцентр, 2000. – 247 с.
182. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
183. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові : монографічне видання. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
184. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – Київ : Фітосоціоцентр, 1999.–148 с.
185. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
186. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). – Київ; Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
187. Селігей П. О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові :

- автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова”. – Київ, 2001. – 23 с.
188. Симонов П.В. Эмоциональный мозг. – Москва : “Наука”, 1981. – 216 с.
189. Скрипник Г. А., Курочкін О. В. Народні вірування, демонологія, космогонія // Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник. – Київ : Либідь, 1993. – С. 216 – 226.
190. Старко В. Ф. Концепт ГРА. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волинського держ. ун-ту імені Л. Українки, 2007. – 199 с.
191. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Москва : Академический проект, 2001 – 590 с.
192. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. – Москва : Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
193. Стефанский Е. Е. Концептуализация негативных эмоций в мифологическом и современном языковом сознании: на материале русского, польского и чешского языков : автореф. дис. ... док. філол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка”. – Волгоград, 2009. – 44 с.
194. Сукаленко Т. М. Мовні уявлення про типаж “жид” в українських пареміях // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – 2016. – Вип. 10 (3). – С. 115 – 120.
195. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология. Вопросы теории. – Москва : Наука, 1989. – 246 с.
196. Сыромятникова Т.М. Темпоральные концепты “Zeit”, “Tag”, “Nacht” в аспекте их взаимодействия с эмоциональными концептами в художественной картине мира Германа Гесса : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 “Германские языки” / Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2003. – 24 с.
197. Галми Л. Отношение грамматики к познанию // Вестник Московского университета. – Серия 9. Филология. – 1999. – №1. – С. 91 – 115.
198. Тараненко О. О. Антоніми // Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – Київ : “Українська

- енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2000. – С. 27 – 29.
199. Татаринов В. А. Общее терминоведение: энциклопедический словарь / В. А. Татаринов; Российское терминологическое общество РоссТерм. – Москва : Московский лицей, 2006. – 528 с.
200. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – Москва : Наука, 1986. – 141 с.
201. Тимченко Є. П. Ядерні елементи лексико-семантичного поля “СТРАХ” у німецькій та українській мові // Проблеми зіставної семантики. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2003. – Вип. 6. – С. 144 – 148.
202. Тритенко Т. В. Мифологические образы в языке клинической психологии : автореф. дис. ... кандидата филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка”. – Москва, 2011. – 21 с.
203. Уфимцева А. А. Лексическое значение: Принцип семиологического описания лексики. – Москва : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2010. – 242 с.
204. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / пер. с англ. А. Анистратенко, И. Знаешева. – Санкт-Петербург : Ювента, 1999. – 318 с.
205. Харкевич Г. І. Відображення стану тривоги персонажа в англomовній художній прозі: семантико-когнітивний та наративний аспекти : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови”. – Київ, 2007. – 21 с.
206. Хаютин А. Д. Термин, терминология, номенклатура : учеб. пособие. – Самарканд : Изд-во Самаркандского гос. ун-та, 1972. – 129 с.
207. Холодїй І. О. Антонімія як категорія протилежності в соціологічній термінології сучасної англійської мови // Науковий вісник Волинського національного ун-ту імені Л. Українки. – № 22 (247) : Філологічні науки / Мовознавство – 2012. – С. 222 – 227.
208. Хомская Е. Д. Мозг и эмоции: Неропсихологическое исследование. – 2-е изд. – Москва : Российское педагогическое агентство, 1998. – 267 с.

209. Цапок О. М. Мовні засоби репрезентації концепту краса в поезії українських шістдесятників: дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова”. – Черкаси, 2003. – 191 с.
210. Чернейко Л. О. Лингво-философский анализ абстрактного имени. – Москва : Б. и., 1997. – 319 с.
211. Черникова О. А. Соперничество, риск, самообладание в спорте. – Москва : Физкультура и спорт, 1980. – 104 с.
212. Чернышова Л. А. Отраслевая терминология в свете антропоцентрической парадигмы. – Москва : Изд-во МГОУ, 2010. – 206 с.
213. Шамаева Ю. Ю. Когнітивна структура концепту “радість” (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови”. – Харків, 2004. – 20 с.
214. Шаховский В. И. Эмоциональные культурные концепты: параллели и контрасты // Языковая личность: культурные концепты : сб. науч. трудов. – Волгоград; Архангельск : Перемена, 1996. – С. 80 – 96.
215. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1987. – 188 с.
216. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций: монография. – Москва : Гнозис, 2008. – 416 с.
217. Шаховский В. И. Эмоции и их концептуализация в различных лингвокультурных контекстах // Русистика. – Киев, 2001. – Вып.1. – С. 13 – 19.
218. Шаховский В. И. Эмоции: Долингвистика, лингвистика, лингвокультурология. – Изд. 2-е. – Москва : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2013. – 128 с.
219. Шахтер С., Сингер Дж. Э. Когнитивные, социальные и физиологические детерминанты эмоционального состояния // Психология мотивации и эмоций / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, М. В. Фаликман. – Москва : АСТ : Астрель, 2009. – С. 443 – 459.

220. Шаюк А. Ю. Эмоциональный лингвокультурный концепт ANGST “Страх” и способы его репрезентации в авторском идиостиле Ф. Кафки : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки”. – Воронеж, 2009. – 23 с.
221. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. – Київ : Наук. думка, 2004. – 560 с.
222. Шевченко М. Антонімія в організації лексико-семантичних відношень терміносистеми цивільного права // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – Київ : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 137 – 141.
223. Шелов С. Д. Термин, терминологичность. Терминологические определения. – Санкт-Петербург : СПбГУ, 2003. – 280 с.
224. Щербатых Ю. В. Психология стресса и методы коррекции : учеб. пособие. – Санкт-Петербург [и др.] : Питер, 2006. – 256 с.
225. Эйтчисон Д. Лингвистическое отражение любви, гнева и страха: цепи, сети или контейнеры? // Язык и эмоции. – Волгоград, 1994. – С. 76 – 91.
226. Юревич А. В. Психология и методология. – Москва : Институт психологии РАН, 2005. – 312 с.
227. Языковая картина мира и системная лексикография / Апресян В. Ю., Апресян Ю. Д., Бабаева Е. Э. и др.; отв. ред. Ю. Д. Апресян. – Москва : Языки славянских культур, 2006. – 911 с.
228. Якобсон П.М. Психология чувств. – Москва : АПН РСФСР, 1956. – 238 с.
229. Яшкина Е. А. Концептуальный анализ концепта “страх” (на материале древнеанглийского языка) // Сборник статей молодых ученых. – Хабаровск, 2005. – С. 132 – 139.
230. Boucher J. D. Culture and Emotion // Perspectives on Cross-Cultural Psychology / Ed. A. J. Marsella, R. Tharp, T. Ciborowski. – New York: Academic Press, 1979. – P.159 – 178.
231. Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology / T. Janssen,

- G. Redeker (eds.). – Berlin; New York : Mouton de Gruyter, 1999. – 269 p.
232. Ekman P., Friesen W. Y. Constants across Cultures in the Face and Emotion // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1971. – № 17. – P. 124 – 129.
233. Esenova O. *Metaphorical Conceptualisation of Anger, Fear and Sadness in English* : doctoral dissertation. – Budapest, 2011. – 168 p.
234. Evans V. *Language and Time: A Cognitive Linguistics Approach*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013 – 286 p.
235. Fillmore Ch. J., Atkins B.T. Towards a Frame-Based Lexicon: the Semantics of Risk and Its Neighbors // *Frames, Fields and Contrasts. New essays in semantics and lexical organization*. – Hillsdale : Lawrence Erlbaum Associates, 1992. – P. 75 – 102.
236. Izard C. E. *The Psychology of Emotions*. – New York ; London: Plenum Press, 1991. – 439 p.
237. Jack R. E, Garrod O. G. B., Yu H., Caldara R., Schyns P. G. Facial Expressions of Emotion are not Culturally Universal // *Proc Natl Acad Sci USA* – 2012. – Vol. 109 (19). – Режим доступу: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3358835/> (Дата звернення: 16.04.2017)
238. Koliadenko O. O. Term *Frame* in Linguistics // *Terminolohichniy Visnyk: collected papers*. – Kyiv : The Ukrainian Language Institute NASU, 2013. – 2(1). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/termv_2013_2%281%29__17 (Дата звернення: 26.04.2018)
239. Kövecses Z. *Emotion Concepts*. – New York : Springer-Verlag, 1990. – 230 p.
240. Kövecses Z. *Metaphor and Emotion: Language, Culture and Body In Human Feeling*. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 223 p.
241. Lakoff G. *The Contemporary Theory of Metaphor* // *Metaphor and Thought* / edited by A. Ortony. – 2nd edition. – Cambridge : Cambridge University

- Press, 1993 – P. 202 – 252
242. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by*. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – 194 p.
243. Langacker R.W. *Foundations of Cognitive Grammar*. – Stanford : Stanford University Press, 1991. – Volume II: Descriptive Application. – 576 p.
244. Małecki Ł. Kognitywny Model Konceptu Strach w Języku Ukraińskim // *Studia Ukrainica Posnaniensia*. – 2013. – № 1. – P. 131 – 138.
245. Perak B. Conceptualization of the Emotion Terms: Structuring, Categorization, Metonymic and Metaphoric Processes within Multi-Layered Graph Representation of the Syntactic and Semantic Analysis of Corpus Data // *Cognitive Modelling in Language and Discourse across Cultures* / A. Baicchi, E. Pinelli (eds.). – Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2017. – P. 299 – 315.
246. Redecker G. & Janssen T. Introduction // *Cognitive Linguistics: Foundations, Scope and Methodology* / Redecker G., Janssen T. (eds.). – Berlin ; New York, 1999. – P. 1 – 12.
247. Russell J. A. Culture and the Categorization of Emotions // *Psychological Bulletin*. – 1991. – Vol. 110(3). – P. 426 – 450.
248. Timkins S. S., Mc Carter R. What and Where the Primary Affects? Some Evidence for a Theory // *Perceptual and Motor Skills*. – 1964. – Vol. 18. – P. 119 – 159.
249. Wierzbicka A. *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and universals*. – Paris : Cambridge University Press, 1999. – 340 p.

ДОДАТОК А
ЗРАЗОК АНКЕТИ ВІЛЬНОГО АСОЦІАТИВНОГО
ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Напишіть, будь ласка, кілька асоціацій зі словом **страх**
(кілька слів, які першими спадають на думку, коли Ви чуєте слово **страх**).

1.

2.

3.

4.

5.

Зазначте, будь ласка, такі відомості про себе:

1. Вік:

2. Стать:

3. Освіта (середня, професійно-технічна, неповна вища, вища):

4. Спеціальність за освітою:

5. Ким працюєте:

6. Рідне місто:

7. Чи вважаєте Ви себе віруючою людиною (так, ні):

Дякуємо за участь в анкетуванні!

ДОДАТОК Б
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ
ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Коляденко О. О. Об'єктивація концепту СТРАХ у дієслівній парадигмі української мови // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць. – Черкаси, 2008. – Вип. 6. – С. 249 – 255.
2. Коляденко О. О. Полісемія у терміносистемі когнітивної лінгвістики // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – Київ : КНЕУ, 2009. – Вип. VII. – С. 213 – 217.
3. Коляденко О. О. Когнітивна метафора як засіб об'єктивації концепту “страх” у творах М. Коцюбинського // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 39 – 47.
4. Коляденко О. О. Метафоричне представлення концепту “страх” в українській мові (на матеріалі українських фольклорних текстів) // Мова і культура : наук. журн. / відп. ред. Д. С. Бураго. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. IX (121). – С. 67 – 75.
5. Коляденко О. О. Пропозиційно-фреймовий аналіз словотвірної парадигми лексеми-репрезентанта концепту СТРАХ // Наукові записки. Серія “Філологічна”. – Острог : Вид-во нац. ун-ту “Острозька академія”, 2010. – Вип. 13 – С. 317 – 324.
6. Коляденко О. О. Семантична структура номінантів концепту СТРАХ: аналіз синонімічних рядів // Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство : тези доповідей Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, Київ, 21 – 23 квітня 2010 року. – Київ : ІАЦ “Спейс-Інформ”; ФОП Гудименко, 2010. – С. 215 – 217.
7. Коляденко Е. А. Фразеологическая репрезентация фреймовой структуры концепта “страх” в украинской языковой картине мира // Материалы Международного молодежного научного форума

- “ЛОМОНОСОВ–2010”. Секция “Филология”. – Москва : Изд-во Московского ун-та, 2010. – С. 443 – 445.
8. Коляденко Е. А. Фреймовая модель репрезентации знаний об эмоциях // Edukacji dla przyszłości / Jan Zaniewski, Anna Serwivka-Karała. – Białystok : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, 2010. – Т. VIII. – С. 153 – 165.
9. Коляденко О. О. Сценарійний підхід до вивчення концепту “страх” у художньому тексті (на прикладі творів М. В. Гоголя) // Психолінгвістика : зб. наук. праць / наук. ред. О. О. Селіванова. – Переяслав-Хмельницький : ПП “СКД”, 2011. – Вип. 8. – С. 107 – 113.
10. Коляденко О. О. Концептуалізація емоції страху (за матеріалами асоціативного експерименту) // Наукові праці Кам’янець-Подільського нац. ун-ту імені І. Огієнка: Філологічні науки. – Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2011. – Вип. 28. – С. 190 – 195.
11. Коляденко О. О. Інтенсивність негативних емоцій у лексикографічному представленні // Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство : тези доповідей Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, Київ, 24 – 26 квітня 2012 року. – Київ : ІУМ НАНУ, 2012. – С. 295 – 297.
12. Коляденко Е. А. Экспериментальное исследование концепта “страх” (гендерный аспект) // Восточнославянские языки и литературы в историческом и культурном контекстах: когнитивная лингвистика и концептуальные исследования : сб. науч. ст. / отв. ред. М. В. Пименова. – Киев : Издательский дом Дмитрия Бураго, 2012. – С. 259 – 266.
13. Коляденко О. О. Термін *фрейм* у лінгвістиці // Термінологічний вісник : зб. наук. праць / відп. ред. В. Л. Іващенко. – Київ : Інститут української мови НАН України, 2013. – Вип. 2 (1). – С. 139 – 145.
14. Коляденко Е. А. Метафора как средство объективации научного концепта // Universum: Филология и искусствоведение : электрон. науч.

- журн. – 2013. – № 1 (1). – Режи доступу:
<http://7universum.com/ru/philology/archive/item/47> (дата звернення:
 21.11.2017).
15. Коляденко О. О. Термінопоняття “страх” в українській психологічній картині світу: лексикографічна репрезентація // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту імені М. Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / гол. ред. Н. Л. Іваницька. – Вінниця : ТОВ “Планер”, 2013. – Вип. 18. – С. 148 – 157.
16. Коляденко О. О. *Емоція – почуття* // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць / відп. ред. В. Л. Іващенко. – Київ : Інститут української мови НАН України, 2013. – С. 228 – 229.
17. Koliadenko O. O. Term *frame* in linguistics // Terminolohichniy visnyk : collected papers. – Kyiv : The Ukrainian Language Institute NASU, 2013. – 2 (1). – Режим доступу:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/termv_2013_2%281%29__17 (дата звернення:
 25.04.2018)
18. Коляденко О. О. Термінопоняття “емоційний концепт” у лінгвістиці // Мова і культура : наук. журн. / відп. ред. Д. С. Бурого. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2017. – Вип. 20. – Т. III (188). – С. 257 – 265.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та практичні результати дослідження викладено на Міжнародній науковій конференції “Лінгвалізація світу: теоретичний і методичний аспекти” (Черкаси, 2008), Міжнародній науково-практичній конференції “Стан та перспективи розвитку славістики на початку третього тисячоліття” (Київ, 2009), XVIII, XXV Міжнародних наукових конференціях “Мова і культура” імені Сергія Бурого (Київ, 2009, 2016), Міжнародних наукових конференціях “Українська термінологія і сучасність” (Київ, 2009, 2013), XVII Міжнародній конференції студентів, аспірантів і молодих учених “Ломоносов” (Москва,

2010), IV Міжнародній науково-практичній конференції “Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість” (Острог, 2010), Міжнародній науковій конференції “Лінгвістична парадигма XXI ст.” (Білосток, 2010), I та II Всеукраїнських лінгвістичних форумах молодих учених (Київ, 2010, 2012), IV Міжнародній науково-практичній конференції “Психолінгвістика в сучасному світі” (Переяслав-Хмельницький, 2011), IV Міжнародній науковій конференції “Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі” (Кам’янець-Подільський, 2011), VII Міжнародній науковій конференції “Східнослов’янські мови в історичному і культурному контекстах: нові парадигми й нові рішення у когнітивній лінгвістиці” (Київ, 2012), Міжнародній науково-практичній конференції “Українська ментальність: мовно-культурний, психолого-педагогічний та юридичний виміри” (Біла Церква, 2017), а також на засіданні Ради молодих учених Інституту української мови НАН України (Київ, 2010), теоретичному семінарі “Актуальні проблеми термінознавства” (Київ, 2010).